

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

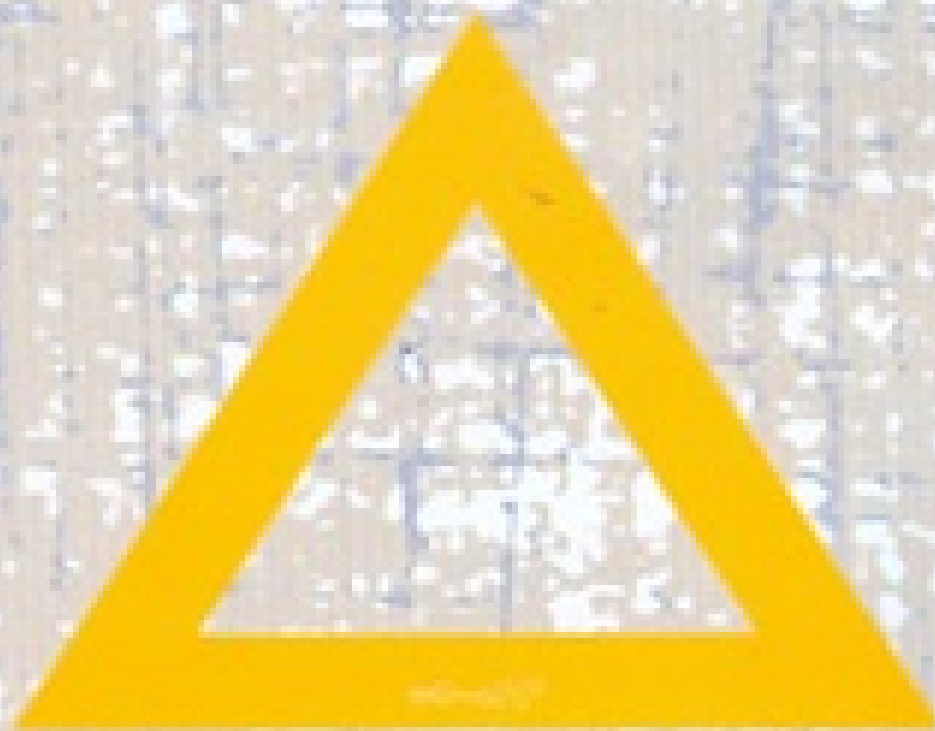
.com

.org

.net

.ir

نقش مادران در تربیت دینی فرزندان
محمد اسماعیلی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نقش مادران در تربیت دینی فرزندان

نویسنده:

محمد احسانی

ناشر چاپی:

مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۱	نقش مادران در تربیت دینی فرزندان
۱۱	مشخصات کتاب
۱۲	دبیاجه
۱۳	پیش گفتار
۱۵	فصل اول: کلیات
۱۵	اشاره
۱۶	۱. طرح موضوع
۱۶	۲. هدف پژوهش
۱۷	۳. پرسش های پژوهش
۱۷	۴. فرضیه های پژوهش
۱۷	۵. پیشینه پژوهش
۲۱	۶. امتیازهای پژوهش در مقایسه با پژوهش های پیشین
۲۱	۷. ضرورت و اهمیت پژوهش
۲۳	۸. روش پژوهش
۲۴	۹. مفهوم تربیت دینی
۲۷	۱۰. تفاوت تربیت دینی و غیردینی
۲۹	۱۱. قلمرو تربیت دینی
۳۰	۱۲. کاربرد رسانه ای
۳۵	فصل دوم: جایگاه مادر
۳۵	اشاره
۳۶	۱. جایگاه مادر در اسلام
۳۶	اشاره
۳۶	الف) قرآن کریم

۳۷	ب) سنت رسول الله صلى الله عليه و آله
۳۹	ج) سیره امامان معصوم علیهم السلام
۴۰	د) اندیشه بزرگان دین
۴۰	اشاره
۴۰	یک _ ملا محسن فیض کاشانی
۴۰	دو _ ملا احمد نراقی
۴۲	سه _ علامه سید محمدحسین طباطبایی
۴۳	چهار _ امام خمینی رحمه الله
۴۵	۲. جایگاه مادر در ادیان گذشته
۴۷	فصل سوم: نقش تربیتی مادر
۴۷	اشاره
۴۸	۱. تربیت جسمانی
۴۹	۲. تربیت دینی
۴۹	۳. تربیت عاطفی
۵۰	۴. تربیت اخلاقی
۵۱	۵. تربیت عقلانی
۵۱	۶. تربیت جنسی
۵۲	۷. تربیت سیاسی
۵۴	فصل چهارم: نقش مادر در تربیت دینی کودک (هفت سال اول)
۵۴	اشاره
۵۵	۱. ویژگی های همسران شایسته
۵۵	اشاره
۵۵	الف) ایمان
۵۷	ب) عقل و زیرکی
۵۸	ج) شرم و حیا
۵۹	د) عفت و پاک دامنی

- ۵۹ ..... (ه) نجابت و اصالت خانواده
- ۶۰ ..... ۲. نقش مادر در تربیت دینی کودک پیش از تولد
- ۶۰ ..... اشاره
- ۶۲ ..... الف) دعا برای طلب فرزند صالح
- ۶۳ ..... ب) بردن نام و یاد خدا
- ۶۳ ..... ج) پرهیز از آمیزش در کنار بچه ها
- ۶۵ ..... د) تأثیر غذای مادر بر جنین
- ۶۵ ..... اشاره
- ۶۸ ..... اثر مواد مخدر بر جنین
- ۶۸ ..... اشاره
- ۶۹ ..... یک _ الکل
- ۷۰ ..... دو _ تریاک
- ۷۰ ..... سه _ سیگار
- ۷۱ ..... ۳. نقش مادر در تربیت دینی کودک پس از تولد
- ۷۱ ..... اشاره
- ۷۲ ..... الف) ایجاد فضای معنوی
- ۷۲ ..... ب) انتخاب نام نیک
- ۷۳ ..... ج) کام برداشتن نوزاد
- ۷۴ ..... د) صدقه دادن برای فرزند
- ۷۶ ..... ه) عقیقه برای فرزند
- ۷۷ ..... و) آداب شیر دادن
- ۷۷ ..... اشاره
- ۷۸ ..... یک _ شیر دادن همراه با طهارت
- ۸۱ ..... دو _ شیر دادن همراه با نام خدا
- ۸۱ ..... سه _ آموزش ارزش های اخلاقی
- ۸۳ ..... ج) پرورش عزت نفس

- ط) پرورش حس خودباوری در کودک ۸۵
- ی) تکریم و احترام کودک ۸۶
- ک) پرورش باورهای دینی ۸۷
- ل) آموزش قرآن ۸۸
- م) آموزش احکام ۸۹
- ن) آموزش آداب اسلامی ۹۰
- س) آموزش آداب غذا خوردن ۹۱
- ع) آموزش اخلاق نیکو ۹۲
- ف) آموزش آداب سلام کردن ۹۴
- ص) توجه به رشد جنسی کودک ۹۵
- ق) راهنمایی های جنسی ۹۶
۴. نقش رفتاری مادر در تربیت دینی کودک ۹۷
- اشاره ۹۷
- الف) عبادت های مادر ۹۷
- ب) نمازهای اول وقت مادر ۹۹
- ج) دعاها و مناجات های مادر ۱۰۰
- د) همراه بردن کودک به مسجد ۱۰۱
- ه) گریه های مادر در مراسم عزاداری ۱۰۲
- و) تشویق های مادر ۱۰۳
- فصل پنجم: نقش مادر در تربیت دینی نوجوان (هفت سال دوم) ۱۰۴
- اشاره ۱۰۴
۱. ضرورت استمرار نقش های گذشته ۱۰۵
۲. جداسازی بستر خواب فرزندان ۱۰۶
۳. کمک به دوست یابی ۱۰۸
۴. عمل به دستورهای دینی ۱۰۹
- اشاره ۱۰۹

- الف) درست بودن دستورهای مادر ۱۰۹
- ب) هماهنگ بودن دستورهای مادر با دیگر مربیان ۱۰۹
- ج) قابل فهم بودن دستورهای مادر برای فرزند ۱۱۱
- د) هماهنگی گفتار و رفتار مادر ۱۱۲
- ه) انعطاف مادر در تربیت دینی ۱۱۲
- فصل ششم: نقش مادر در تربیت دینی جوان (هفت سال سوم) ۱۱۴
- اشاره ۱۱۴
۱. حفظ پیوند عاطفی میان مادر و فرزند ۱۱۵
۲. مشورت با جوان ۱۱۶
۳. شناسایی همسر مناسب برای جوان ۱۱۷
۴. تقویت دین باوری جوان ۱۱۸
- فصل هفتم: نقش ویژه مادر در تربیت دینی دختر ۱۱۹
- اشاره ۱۱۹
۱. احساسات دختر ۱۲۰
۲. عفت و پاک دامنی دختر ۱۲۱
۳. احترام ویژه به دختر ۱۲۲
۴. آموزش احکام ویژه به دختر ۱۲۲
۵. نقش آموزی به دختر ۱۲۳
- فصل هشتم: همراه با برنامه سازان ۱۲۴
- اشاره ۱۲۴
۱. پیشنهادهایی برای برنامه سازان ۱۲۵
- اشاره ۱۲۵
- الف) لزوم تبیین نقش مادر ۱۲۵
- ب) پرورش حس مسئولیت پذیری مادران در برابر فرزندان ۱۲۷
- ج) تحکیم روابط مادران و فرزندان ۱۲۸
- د) تشویق فرزندان به پیروی از مادران ۱۲۹

- ۱۲۹ ..... (ه) پرهیز از ترسیم الگوهای در رسانه
- ۱۳۰ ..... ۲. نقد و ارزیابی برنامه های پخش شده
- ۱۳۱ ..... ۳. راه کارها
- ۱۳۱ ..... اشاره
- ۱۳۱ ..... الف) خودداری از پخش فیلم های بدآموز و ضدتربیتی
- ۱۳۱ ..... ب) تهیه فیلم از داستان های قرآنی
- ۱۳۳ ..... ج) تشکیل میزگرد و گفت و گوهای مستقیم با مادران و فرزندان
- ۱۳۴ ..... کتاب نامه
- ۱۴۱ ..... درباره مرکز

نقش مادران در تربیت دینی فرزندان

مشخصات کتاب

سرشناسه: احسانی، محمد، ۱۳۴۱ -

عنوان و نام پدیدآور: نقش مادران در تربیت دینی فرزندان / محمد احسانی؛ تهیه کننده مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما.

مشخصات نشر: قم: دفتر عقل، ۱۳۸۷.

مشخصات ظاهری: ۱۳۶ ص.

فروست: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما؛ ۱۲۸۰.

شابک: ۱۷۰۰۰ ریال ۹۷۸-۹۶۴-۲۷۶۱-۴۹-۴.

یادداشت: کتابنامه: ص. [۱۳۱] - ۱۳۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: تربیت خانوادگی -- جنبه های مذهبی -- اسلام

موضوع: تربیت خانوادگی -- احادیث

موضوع: تربیت خانوادگی

موضوع: کودکان -- سرپرستی

موضوع: مادران و دختران -- جنبه های مذهبی

موضوع: اسلام و آموزش و پرورش

شناسه افزوده: صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران. مرکز پژوهشهای اسلامی

رده بندی کنگره: BP۲۳۰/۱۸ / الف ۲۳ ن ۱۳۸۷

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۳۷

شماره کتابشناسی ملی: ۱۵۰۸۳۵۱

امروز قلمروهای تربیت و عوامل اثرگذار بر آن از مرزهای سنتی فراتر رفته است و افزون بر خانواده، عناصر دیگری از جمله رسانه، مدرسه، روابط اجتماعی و مانند آن بر فرزندان اثر فراوانی بر جا می گذارند. با این حال، میزان اثرگذاری خانواده به ویژه مادر بر فرزند بر هیچ کس پوشیده نیست. مادر، یگانه نقش اساسی را در شکل دهی به شخصیت فرزند ایفا می کند. این نقش چنان گسترده و حیاتی است که حتی پیش از تولد کودک را نیز در برمی گیرد.

دوران کودکی، مهم ترین مرحله رشد کودک به شمار می رود که در آن، عواطف عمیق مادرانه در شکل گیری شخصیت فرزند، نقش بزرگی دارد. روان شناسان بر این باورند که کودکی، مهم ترین مرحله یا تنها مرحله شکل گیری شخصیت است و مادر نیز اثرگذارترین فرد در فرآیند تربیت کودک است و به یقین، برای جلوگیری از آسیب های ناخواسته تربیتی که از عوامل کنترل ناپذیر برونی در مراحل دیگر رشد به ویژه دوره نوجوانی و جوانی برمی خیزند، ایمن سازی شخصیت کودک در برابر این آسیب ها، حساسیت نقش مادر را در موفقیت و پیشرفت فرزند دو چندان می کند. افزون بر آن، دوام یافتن نقش مادر را در فرآیند تربیت فرزند در دوران حساس نوجوانی و جوانی کاملاً پوشش می دهد.

حجت الاسلام و المسلمین محمد احسانی نوشتار حاضر را بر اساس همین دیدگاه نسبت به نقش بی همتای مادر در تربیت فرزند نگاشته است.

بنابراین، درباره جایگاه مادر در اسلام و ادیان دیگر و نقش وی در تربیت دینی نوجوان و جوان سخن می گوید. با سپاس از تلاش ارزشمند این نویسنده محترم، امید است کارگزاران فرهنگی در رسانه ملی از مجموعه حاضر در قالبی مناسب بهره گیرند.

گروه روان شناسی و تربیتی

اداره کل پژوهش

ص: ۱

انسان، تنها موجودی است که می‌تواند آینه جمال و جلال حق و تجلی گاه قدرت و خلاقیت او باشد. خدای تعالی، تمام نیروهای نباتی، حیوانی و انسانی را به او ارزانی داشته و استعدادهای بسیاری را به وی بخشیده است تا با اراده و اختیار خویش، راه تکامل و سعادت را پیماید. این همه بخشش و اکرام، برای رساندن انسان به هدفی والا (قرب الهی) است که باید برای تحقق آن بکوشد. حرکت انسان به سوی این هدف عالی کار ساده‌ای نیست؛ زیرا در نهادش، جاذبه‌ها، امیال و گرایش‌های گوناگونی وجود دارد که وی را از سیر معنوی بازمی‌دارد. این گرایش‌ها از نفس‌اماره سرچشمه می‌گیرد که همواره به بدی (۱) امر می‌کند.

هدف از خلقت انسان، بسیار عالی و رسیدن به آن هدف، با مشکلات و موانع بسیاری همراه است. از این رو، تعلیم و تربیت از ضروری‌ترین مسائل انسانی است تا از این راه، زمینه رشد و تکامل همه‌جانبه انسان فراهم گردد. همه ادیان الهی و مکتب‌های مادی اهمیت این امر را تأیید کرده و تا آنجا که توانسته‌اند، بر اساس معیارهای ارزشی خود، برای کارآیی نظام تعلیم و تربیت کوشیده‌اند. آیین مقدس اسلام نیز به عنوان کامل‌ترین دین، بهترین دستورها و برنامه‌ها را برای تکامل جسمی و روحی انسان آورده و همواره کوشیده است تا بشر را به سعادت دنیا و آخرت رهنمون سازد. اگرچه آموزه‌های تربیتی و تعلیمی اسلام، درست و دقیق، تنظیم و تدوین نشده است، ولی با توجه به منابع

ص: ۲

۱- نک: یوسف: ۵۳. «إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ».

غنی و متون اصیلی که در اسلام وجود دارد، می توان نظام تعلیم و تربیت اسلامی را به خوبی تعریف کرد و در قالبی نو به مردم عرضه داشت.

درباره تربیت فرزند و عوامل مؤثر در آن، راه کارهای مهمی در متون اسلامی آمده است که عمل به آنها در تربیت دینی و اخلاقی فرزندان نقش بسزایی دارد. در بسیاری از آیات و روایات و سیره امامان معصوم علیه السلام، شیوه های تربیت عاطفی، دینی، اخلاقی و اجتماعی فرزند، به روشنی بیان و در هر مورد راه کار مناسبی نیز ارائه شده است که توجه به آنها در چگونگی تربیت فرزند بسیار مفید است.

این نوشتار می کوشد با توجه به آیات و احادیث و سیره معصومان علیهم السلام، نقش مادر را در تربیت دینی فرزندان، بررسی و دیدگاه اسلام را در این زمینه تبیین کند. مادر، از دیدگاه اسلام، جایگاه بس والایی در خانواده و اجتماع دارد و نقش وی در تربیت دینی فرزند بسیار مهم و سرنوشت ساز است. از این رو، در این پژوهش پس از تبیین مفاهیم و مقدمات، نخست جایگاه مادر و سپس نقش وی در تربیت دینی فرزند در دوره های گوناگون (پیش از تولد و پس از تولد) بررسی می شود. همچنین کاربرد این بحث ها در صداوسیما و چگونگی استفاده برنامه سازان از آن بررسی خواهد شد.

فصل اول: کلیات

اشاره

فصل اول: کلیات

زیر فصل ها

۱. طرح موضوع

۲. هدف پژوهش

۳. پرسش های پژوهش

۴. فرضیه های پژوهش

۵. پیشینه پژوهش

۶. امتیازهای پژوهش در مقایسه با پژوهش های پیشین

۷. ضرورت و اهمیت پژوهش

۸. روش پژوهش

۹. مفهوم تربیت دینی

۱۰. تفاوت تربیت دینی و غیردینی

۱۱. قلمرو تربیت دینی

۱۲. کاربرد رسانه ای

ص: ۴

۱. طرح موضوع

۱. طرح موضوع

به نظر می‌رسد مسئله‌ای که اینک با آن روبه‌رو هستیم، بی‌توجهی بسیاری از مادران به وظایف مادری و ایفای نقش مهم خود در تربیت فرزند است. زندگی امروزی به گونه‌ای است که مادران را از انجام مسئولیت‌های اصلی باز می‌دارد و به کارهای فرعی سرگرم می‌سازد. در نتیجه، فرزندان رشدیافته در دامن چنین مادرانی، با آداب اسلامی چندان آشنایی پیدا نمی‌کنند. از این رو، با ورود این گونه افراد به جامعه، جرم و فساد رواج می‌یابد و به یقین، ادامه این روند به زیان جامعه اسلامی خواهد بود.

گفتنی است میان تربیت خانوادگی و بزه‌کاری جوانان رابطه مستقیمی وجود دارد، به گونه‌ای که اگر فرزند، درست تربیت شود، کمتر به جرم و جنایت گرایش پیدا می‌کند. در مقابل، اگر تربیتش نادرست باشد، به همان سمت و سوی روی می‌آورد که تربیت وی اقتضا می‌کند.

۲. هدف پژوهش

۲. هدف پژوهش

هدف اصلی این پژوهش، آگاهی از نقش مادر در تربیت فرزند، به ویژه از دیدگاه اسلام است و اینکه مادران چه اندازه در تربیت دینی فرزندان اثرگذارند و چگونه می‌توانند انسان‌های مؤمن و شایسته‌ای را پرورش و تحویل جامعه دهند. بی‌تردید، اگر مادران به نقش مهم خود در تربیت دینی و اخلاقی فرزندان آگاه باشند و از شیوه‌های سازنده در این زمینه بهره‌گیرند، می‌توانند افرادی شایسته و مفید را پرورش دهند. طبیعی است با تحقق چنین نقشی در خانواده‌ها، بسیاری از مشکلات اجتماعی که امروزه تا حد زیادی دست و پاگیر جوامع دینی است، رفع خواهد شد؛ زیرا بیشتر ناهنجاری‌ها و نابسامانی‌های اجتماعی در جهان کنونی، ناشی از بی‌توجهی مریبان و مادران به وظایف خود و آشنا نبودن آنان با روش‌های درست تربیت دینی فرزندان است.

این پژوهش می‌کوشد نقش‌آفرینی‌های مادران به ویژه نقش آنان را در تربیت دینی فرزندان در دوران کودکی، نوجوانی و جوانی تبیین کند. افزون بر این، پژوهش حاضر می‌تواند برنامه‌سازان را در تهیه برنامه‌های گوناگون تربیتی، خانوادگی و اجتماعی یاری‌رساند و از این رهگذر، نسل جوان را با فرهنگ اسلامی آشنا سازد.

۳. پرسش های پژوهش

۳. پرسش های پژوهش

مهم ترین پرسش این است که آیا مادر در تربیت دینی فرزند نقشی دارد؟ در صورت مثبت بودن پاسخ، قلمرو آن تا کجاست؟ آیا این نقش تنها به حیطه رفتاری محدود می شود یا حیطه های شناختی و عاطفی را نیز دربرمی گیرد؟ اثرگذاری آن تا چه اندازه و محدوده این نقش آفرینی تا چه زمانی است؟ آیا پیش از تولد فرزند نیز این نقش آفرینی وجود دارد یا تنها به پس از تولد اختصاص دارد؟ از آیات و روایات موجود در این زمینه، چه راه کارهایی به دست می آید؟

۴. فرضیه های پژوهش

۴. فرضیه های پژوهش

پرسش های مطرح شده، بیشتر تربیتی _ رفتاری است و فرضیه هایی که در پاسخ به این پرسش ها به نظر می رسد، به این شرح است:

۱. مادر، به عنوان یکی از پایه های اصلی خانواده، نقش های گوناگونی دارد که یکی از آنها، نقش وی در تربیت دینی فرزند است.

۲. مادر، در پرورش ابعاد شناختی، عاطفی و رفتاری فرزند نقش اساسی دارد.

۳. نقش آفرینی مادر تنها به دوره کودکی و نوجوانی محدود نمی شود، بلکه دوره پیش از تولد و جوانی را نیز دربرمی گیرد.

۴. اسلام، دیدگاه روشنی در زمینه تربیت فرزند و نقش مادر در پرورش دینی وی دارد و از آیات و روایات، شواهد فراوانی در این زمینه به دست می آید.

۵. پیشینه پژوهش

۵. پیشینه پژوهش

در زمینه تعلیم و تربیت فرزند در اسلام، کتاب های بسیاری نوشته شده است و آثار بی شماری در این باره وجود دارد. با این حال، هیچ یک از آنها به طور مستقل به بررسی نقش مادران در تربیت دینی فرزندان نپرداخته و درباره این موضوع چنان که باید، تحقیق نکرده اند. البته در کنار دیگر موضوع ها از اثرگذاری مادر در تربیت دینی فرزند سخن به میان آمده، ولی درباره ابعاد این موضوع به طور کامل بحث نشده است. در اینجا به دو دسته از کتاب هایی که در این زمینه نوشته شده است، اشاره و دلیل کافی نبودن آنها را در بحث حاضر به طور اجمالی بیان می کنیم.

دسته اول: کتاب های بسیاری که در زمینه تربیت فرزند نوشته شده و جنبه های تربیتی و

پرورشی وی را حتی پیش از تولد بررسی کرده است که به چند نمونه از آنها اشاره می‌کنیم.

۱. تربیت فرزند از نظر اسلام: (۱) این کتاب به مباحثی چون ازدواج، ولادت فرزند، آداب ولادت و مانند آن پرداخته و درباره نقش مادر در تربیت دینی فرزند بحث نکرده است. از این رو، نمی‌توان با کمک آن به نقش مادران در تربیت دینی فرزندان پی برد.

۲. مسئولیت تربیت: (۲) هر چند عنوان فرعی این کتاب، «بررسی نقش زنان و مادران در تکامل کودک» است و به مباحث در خور توجهی در این زمینه اشاره کرده، اما به نقش مادر در تربیت دینی فرزند که موضوع پژوهش ماست، چندان نپرداخته است. از این رو، نمی‌توان در تبیین نقش مادر در تربیت دینی فرزند به این کتاب بسنده کرد.

۳. نقش مادر در تربیت: (۳) عنوان این کتاب نیز به موضوع مورد بحث ما نزدیک است و انتظار می‌رود نقش مادر در تربیت دینی فرزند را بررسی کرده باشد. با این حال، با مطالعه کتاب درمی‌یابیم که در این کتاب نیز به طور کامل به موضوع پرداخته نشده و مطالب موجود در آن بیشتر تحلیلی است. همچنین در این اثر از آیات و روایات کمتر استفاده شده است، حال آنکه ما در این تحقیق، نقش مادر را در تربیت دینی فرزند، بیشتر از نگاه قرآن و سنت بررسی می‌کنیم. افزون بر آن، درباره نقش مادر در تربیت دینی فرزند بحث مفیدی ارائه نشده و لازم است در این باره به طور مستقل پژوهشی صورت گیرد.

دسته دوم: آثاری که نزدیک به این موضوع؛ یعنی تربیت دینی تدوین گردیده، ولی در آنها از نقش مادر در تربیت دینی فرزند بحث نشده است:

ص: ۷

۱- حسین مظاهری، تربیت فرزند از نظر اسلام، قم، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۷.

۲- محمد دشتی، مسئولیت تربیت، قم، مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین، ۱۳۸۱، چ ۹.

۳- علی قائمی، نقش مادر در تربیت، تهران، امیری، ۱۳۷۱، چ ۸.

۱. تربیت دینی از دیدگاه امام علی علیه السلام: (۱) در این کتاب، به موضوع هایی چون جنبه های تربیت دینی، مبانی، اصول و روش های تربیت دینی توجه شده و نویسنده به تفصیل در این باره سخن گفته است، ولی در زمینه «نقش مادر در تربیت دینی فرزند» به مطلب در خور توجهی اشاره نکرده و آنچه در این باره بیان شده، بسیار اندک است. در حقیقت، در حدود دو صفحه به وظیفه مشترک والدین در تربیت دینی فرزندان اشاره شده است. (۲)

۲. روش تربیت دینی نسل جوان و نوجوان: (۳) محتوای این کتاب، بیان کننده روش های تربیت دینی نسل جوان است که بیشتر در قالب داستان، روایت های کوتاه، نقشه و تصویر بیان شده و از نقش مادر در تربیت دینی فرزند سخنی به میان نیامده است.

۳. پرورش دینی کودکان: (۴) این کتاب فقط به بررسی اصول، عوامل و روش های تربیت دینی کودک پرداخته و نقش مادر را در این تربیت بررسی نکرده است.

کتاب های دیگری نیز در حوزه تعلیم و تربیت دینی وجود دارد که ما را از بحث حاضر بی نیاز نمی کند؛ زیرا درباره نقش مادران در تربیت دینی فرزندان، به طور تخصصی و جامع، در هیچ یک از منابع موجود بحث نشده و با توجه به نقش مهم مادر در تربیت دینی فرزند، بایسته است درباره این موضوع به طور مستقل و گسترده، تحقیق و بررسی صورت گیرد.

ص: ۸

۱- این کتاب در سال ۱۳۸۳ به وسیله مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله، در ۲۸۰ صفحه منتشر شده است.

۲- مهدی ابوطالبی، تربیت دینی، قم، مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله، ۱۳۸۳، صص ۱۹۰_۱۹۲.

۳- محمد مهدی پورعلی فرد، روش تربیت دینی نسل جوان و نوجوان، قم، انتشارات شاکر، ۱۳۷۹.

۴- زهرا کریم، پرورش دینی کودکان، قم، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۲.

۶. امتیازهای پژوهش در مقایسه با پژوهش های پیشین

۶. امتیازهای پژوهش در مقایسه با پژوهش های پیشین

این پژوهش، ویژگی هایی دارد که موجب امتیاز نسبت به پژوهش های دیگر در باب موضوع مورد بحث، می گردد. در ذیل به برخی از آن ویژگی ها اشاره می شود.

۱. یکی از ویژگی های این پژوهش، بررسی همه جانبه نقش مادران در تربیت دینی فرزندان است که پیش از این، چنین تحقیق جامع و گسترده ای صورت نگرفته است. بررسی نقش مادر در رشد عاطفی، شناختی و رفتاری فرزند که تقریباً تمام جنبه های شخصیتی او را دربرمی گیرد، کاری نسبتاً جدید است که تا پیش از این، کارشناسان تربیتی کمتر به آن توجه کرده اند.

۲. از دیگر امتیازهای پژوهش حاضر، کاربردی بودن آن است؛ زیرا اگر نقش اثرگذار مادر بر شخصیت فرزند به خوبی بررسی و جنبه های گوناگون آن از نظر دینی و تربیتی تجزیه و تحلیل شود، نتایج حاصل از آن، در چگونگی تربیت فرزند نقش بسزایی خواهد داشت. این کار، افزون بر آشنا ساختن بیشتر مادران با وظایفشان، آنها را در تربیت هر چه بهتر و مناسب تر فرزندانشان یاری می کند.

۳. ویژگی مهم تر اینکه در این پژوهش، به نقش مادر در تربیت دینی دختر به صورت ویژه ای توجه شده است. بی تردید، مادر به سبب شباهت های روحی و روانی و هماهنگی جنسی، بهتر و بیشتر از پدر می تواند در تربیت دختر نقش داشته باشد. از این رو، در این نوشتار، نقش ویژه مادر در شکل دهی شخصیت دختر از نظر دینی و تربیتی نیز بررسی خواهد شد.

۴. سرانجام، روش های کاربرد پژوهش در صدا و سیما با هدف تبیین نقش مادر در تربیت دینی فرزند، ایجاد انگیزه برای مادران در ایفای نقش مهم خود، تشویق فرزندان به پیروی از مادران و نیز تحکیم روابط میان مادر و فرزند، از دیگر ویژگی های این نوشتار است که به نوعی به برنامه سازان و فیلم نامه نویسان کمک می کند تا در این زمینه به فعالیت پردازند.

۷. ضرورت و اهمیت پژوهش

۷. ضرورت و اهمیت پژوهش

با توجه به آنچه درباره پیشینه و امتیازهای این پژوهش بیان شد، ضرورت و اهمیت این پژوهش تا حدودی روشن گردید. در حقیقت، جای چنین پژوهشی در حوزه تعلیم و تربیت خالی است و باید به آن پرداخت. اهمیت موضوع پژوهش هنگامی آشکارتر می گردد که انسان وارد جامعه شود و با انواع نابسامانی ها و بزه کاری های اجتماعی روبه رو گردد. با بررسی و ریشه یابی این مسئله، درمی یابیم که همه این رفتارهای نابهنجار، از تربیت های نادرست خانوادگی سرچشمه می گیرد.

همین اساس است که خدای متعال خطاب به مؤمنان می فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ. (تحریم: ۶)

ای کسانی که ایمان آورده اید! خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان ها و سنگ هاست، نگه دارید. (۱)

هر چند خطاب خداوند در این آیه کریمه به مردان است، ولی در حقیقت، این نوع خطاب ها هم مردان و هم زنان را دربرمی گیرد و فقط به مردان اختصاص ندارد؛ زیرا زن و مرد، هر دو نسبت به تأمین نیازهای مادی و معنوی فرزندان مسئول هستند. از این رو، خداوند در این آیه به زنان و مردان دستور می دهد که مراقب خود و فرزندانشان باشند. این دستور، دستوری تربیتی و در حقیقت، جزو تربیت دینی خانواده به شمار می آید. بدین معنا که پدر و مادر، هر یک به سهم خویش در تربیت فرزندانشان مسئول هستند و باید به این وظیفه مهم عمل کنند. در این آیه به دو نکته تأکید شده است: یکی، حفظ نفس از آتش و دوم، نگه داری اعضای خانواده از آتش. طبیعی است این دو امر، با تزکیه نفس و تربیت دینی فرزندان و اهل خانه امکان پذیر خواهد بود. (۲)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در حدیثی می فرماید:

ص: ۱۰

۱- در مواردی که آیات قرآن به صورت صیغه مذکر آمده، مانند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا، أَيُّهَا النَّاسُ، يَا بَنِي آدَمَ و...» خطاب آیه هم مردان و هم زنان را دربرمی گیرد. مگر اینکه قرینه برخلاف آن باشد. از این رو، در این تحقیق به همین روش به آیات قرآن استناد می شود.

۲- ناصر مکارم شیرازی و همکاران، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۳، ج ۲۴، ص ۲۸۶.

أَلَا- كَلَّكُمْ رَاعٍ وَ كَلَّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، فَالْأَمِيرُ عَلَى النَّاسِ رَاعٍ، وَ هُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَ الرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَ هُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ، فَالْمَرَأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى أَهْلِ بَيْتِ بَعْلِهَا وَ وَلَدِهِ وَ هِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ. (۱)

بدانید همه شما نگهبانید و همه در برابر کسانی که مأمور نگهبانی آنها هستید، مسئولید. امیر و رئیس حکومت اسلامی، نگهبان مردم و در برابر آنها مسئول است. مرد، نگهبان خانواده خویش و در برابر آنها مسئول است. زن نیز نگهبان خانواده، شوهر و فرزندان است و در برابر آنها مسئولیت دارد.

از این دسته آیات و روایات، ضرورت و اهمیت تربیت فرزندان در خانواده روشن می شود، به گونه ای که سعادت و خوش بختی جامعه به آن بستگی دارد و اگر نسل جوان در محیط خانواده درست تربیت شود، به تدریج، زمینه رشد و تکامل مادی و معنوی جامعه نیز فراهم می گردد. بی شک، مادر یکی از مهم ترین عناصر مؤثر در نهاد خانواده است که در تربیت فرزند نقش مهمی دارد. رفتار مادر در روان و رفتار فرزند اثر مستقیم دارد. از این رو، نقش مادر در تربیت دینی فرزند از نقش پدر بیشتر است. بر همین اساس، بررسی نقش مادر در تربیت دینی فرزند بسیار ضروری است.

۸. روش پژوهش

۸. روش پژوهش

روش تحقیق در پژوهش هایی که با منابع و متون اسلامی سر و کار دارد، روش تحلیلی _ توصیفی است و باید در کتاب خانه انجام شود و به فعالیت های میدانی و اطلاعات آماری نیاز ندارد. بر همین اساس، روش کار

ص: ۱۱

۱- محمد بن اسماعیل بخاری، صحیح بخاری، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۹ ه. ق، ج ۲، کتاب الوصایا، باب ۹، ص ۲۰۸.

در این تحقیق، از نوع تحلیلی _ توصیفی است که در کتاب خانه انجام شده است.

۹. مفهوم تربیت دینی

۹. مفهوم تربیت دینی

واژه «تربیت»، مصدر باب تفعیل، از ریشه «ربو» و در لغت به معنای رشد، افزایش یافتن و اصلاح چیزی آمده است. ابن منظور می گوید: «تربیت، از «ربو» به معنای زیادتی، رشد، نمو و نگه داری است.»^(۱) راغب اصفهانی، تربیت را «تغییر تدریجی امری می داند، به گونه ای که آن چیز به حد تمام برسد.»^(۲) ابن فارس نیز معتقد است: «اقدام بر اصلاح چیزی را تربیت می گویند.»^(۳)

با وجود این تعریف ها، اتفاق نظر چندانی درباره تعریف اصطلاحی تربیت وجود ندارد. صاحب نظران مکتب های گوناگون علمی و تربیتی، هر کدام بر اساس گرایش، سلیقه و نیاز حوزه تخصصی خود، تعریفی از تربیت داشته اند که مجال بررسی آنها در این پژوهش نیست. آنچه در این پژوهش مهم است، مفهوم تربیت از دیدگاه اسلام و قرآن است که آن را در تعریف های کارشناسان دینی و اسلامی می توان یافت.

دانشمندان اسلامی با توجه به معنای لغوی تربیت، مفهوم پرورش دادن، شکوفا ساختن، رشد دادن و فراهم آوردن زمینه های به فعلیت رساندن استعدادهای درونی و بیرونی متری را از آن برداشت کرده اند. استاد مرتضی مطهری می نویسد:

تربیت، به معنای پرورش دادن استعدادهای درونی ای که بالقوه در یک شیء

ص: ۱۲

۱- ابن منظور، لسان العرب، بیروت، دار صادر، ۱۴۱۶ هـ . ق، «ماده ربو».

۲- محمد الراغب، المفردات فی غرایب القرآن، تحقیق: عدنان داودی، دمشق، دارالقلم، ۱۴۱۶ هـ . ق، «ماده رب».

۳- احمد ابن فارس، معجم مقائیس اللغه، تحقیق و ضبط: عبدالسلام محمد هارون، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۴ هـ . ق، «ماده رب».

موجود است، می باشد؛ یعنی آن توانایی های بالقوه را به فعلیت برساند. (۱)

برخی دیگر از صاحب نظران نیز تربیت را این گونه تعریف کرده اند: «تربیت؛ یعنی پرورش دادن استعداد های مادی و معنوی و هدایت آن به سوی کمالاتی که خداوند در وجود آدمی قرار داده است.» (۲) ماده «ربب» یا «ربو» به شکل های گوناگون در قرآن کریم به کار رفته که بیشتر به معنای «ربوبیت الهی» (۳) و «زیادت و فزونی» (۴) است و تنها در دو مورد به معنای «تربیت انسان» آمده است. یکی به شکل «فعل ماضی»: «رَبُّ ارْحَمَهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا؛ پروردگارا! همان گونه که آنها (پدر و مادر) مرا در کوچکی تربیت کردند، مشمول رحمتشان گردان.» (اسراء: ۲۴) و دیگر در قالب «فعل جحد» آمده است: «أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا؛ آیا ما تو را در کودکی در میان خود بزرگ نکردیم؟» (شعراء: ۱۸) ظاهر این دو آیه مطلق است که همه جنبه های تربیت انسان، اعم از جسمی و معنوی را دربرمی گیرد.

امیرمؤمنان علی علیه السلام در ستایش از انصار می گوید: «هُمُ وَاللَّهِ رَبُّوْا الْاِسْلَامَ كَمَا يُرَبِّي الْفُلُوْءُ؛ به خدا، آنان (اصحاب پیامبر)، اسلام را پروراندند، چنان که کره اسب از شیر گرفته را پرورش می دهند.» (۵) در این روایت، تربیت به معنای مطلق پرورش دادن اعم از پرورش مادی و معنوی به کار رفته است. درباره پرورش اسلام، تربیت معنوی و درباره پرورش کره اسب، پرورش مادی و

ص: ۱۳

-
- ۱- مرتضی مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران، صدرا، ۱۳۷۱، چ ۱۹، ص ۶.
  - ۲- مهدی صانعی، پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی، تهران، انتشارات سناباد، ۱۳۷۸، ص ۱۱.
  - ۳- مواردی که این ماده درباره خدای تعالی به کار رفته است، مانند «رب العالمین، ربی، ربکم، ربنا...».
  - ۴- مواردی که ماده مذکور در مورد ربا به کار رفته است، مانند «من ربا لیربوا، ربوه، ربا...».
  - ۵- نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، قم، مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین، ۱۳۷۸، کلمات قصار، حکمت ۴۶۵.

جسمی، مراد است؛ یعنی یاران پیامبر کسانی بودند که با تلاش و جهاد و مبارزه خود، زمینه رشد و پیشرفت اسلام را فراهم ساختند.

با توجه به آیات قرآن و یافته های اندیشمندان اسلامی می توان گفت تربیت دینی عبارت است از فرآیند فراهم ساختن زمینه های رشد جسمی و روحی متربی، به گونه ای که خود وی با اراده و اختیارش، در مسیر تکامل مادی و معنوی گام بردارد و به هدف نهایی که همان تقرب به خداست، دست یابد.

مربی دینی باید در اجرای فرآیند تربیت دینی به فراهم ساختن زمینه دین پذیری و عمل کردن به دستورهای دین برای متربی اهتمام ورزد. وی باید به گونه ای رفتار کند که متربی، خود به خود و با رغبت، به دین گرایش پیدا کند؛ معارف دین را فرا گیرد؛ به آموزه های دینی ایمان بیاورد؛ به احکام دین عمل کند و به ارزش های دینی احترام بگذارد.

بر این اساس، مربی دینی باید به گونه ای عمل کند که روحیه دین پذیری در متربی زنده شود و از هر جهت، در برابر خواسته های آفریدگار جهان تسلیم گردد. این کار در حقیقت، همان بیدارسازی فطرت اولیه انسان است؛ چه اینکه انسان حقیقی و پاک، کسی است که در برابر اراده خدا تسلیم باشد. به فرموده حضرت علی علیه السلام، همه پیامبران برای تحقق همین هدف برانگیخته شده اند. ایشان می فرماید:

فَبَعَثَ فِيهِمْ رَسُولَهُ وَاتَرَ إِلَيْهِمْ أَنْبِيَائَهُ لِيَشْتَأِدُوهُمْ مِيثَاقَ فِطْرَتِهِ. (۱)

رسولان خود را پی در پی فرستاد تا وفاداری به پیمان فطرت را از آنان (مردم) باز جویند.

پیامبران و اولیای الهی و امامان معصوم علیهم السلام به عنوان مربیان دینی در طول تاریخ، برای هدایت مردم برانگیخته شدند و هدف اصلی آنها روشن ساختن چراغ فطرت بشر بود که بر اثر گناهان رو به خاموشی می رفت.

مربی دینی باید به شیوه پیامبران و اولیای خدا که بهترین منادیان دین حق بودند، عمل کند و آن هدایت گر درونی؛ یعنی فطرت الهی را در نهاد متربی شکوفا سازد. مادر نیز می تواند این شیوه

ص: ۱۴

تربیتی را از نخستین روزهای زندگی فرزند، به گونه ای مطلوب در محیط خانه به کار بندد. مادر از هر کس دیگری به فرزندش نزدیک تر است و از همه بیشتر با وی رابطه و انس دارد. از این رو، می داند که چگونه با کودکش رفتار کند. مادر باید از نظر روحی و عاطفی به گونه ای فرزندش را تربیت کند که به ندای فطرت خویش پاسخ گوید و خود را به گناه آلوده نسازد. فراهم ساختن زمینه های رشد جسمی و روحی و شکوفاسازی استعدادهای درونی و فطری فرزند در سه جنبه شناخت، ایمان و عمل از وظایف یک مادر و مربی شایسته است، به گونه ای که خود، به سوی کمال الهی و انسانی گام بردارد.

بنابراین، منظور از تربیت دینی در این نوشتار، فراهم کردن زمینه های شکوفا شدن توانایی های ذاتی و فطری فرزند در جنبه های شناختی، عاطفی و اخلاقی است، به گونه ای که وی با اراده و اختیار خود در مسیر رشد و بالندگی روحی و معنوی گام بردارد و به سعادت ابدی، یعنی قرب پروردگار برسد.

۱۰. تفاوت تربیت دینی و غیردینی

۱۰. تفاوت تربیت دینی و غیردینی

همان گونه که آموزه های دینی با آموزه های غیردینی تفاوت دارد، تربیت دینی نیز از تربیت غیردینی متفاوت خواهد بود. تفاوت های این دو نوع تربیت بسیار است. با وجود این، به برخی از مهم ترین تفاوت های آنها اشاره می کنیم:

الف) به نظر می رسد مهم ترین تفاوت تربیت دینی با غیردینی، هماهنگی بودن تربیت دینی با فطرت و خواسته های فطری انسان است. دین از فطرت خدادادی بشر سرچشمه گرفته است. از این رو، برنامه های دینی به طور کامل با عقل و عقلانیتی منطبق است که از نهاد بشر برمی خیزد. به فرموده علامه طباطبایی: «دین، انسانیت را به سوی یک سلسله مسائل حیاتی دعوت می کند که قبل از آن، فطرت خدادادی، وی را به آن می خواند.»^(۱) در مقابل، تربیت غیردینی این ویژگی را ندارد، بلکه انسان را از فطرت اولیه اش دور می سازد. در تربیت غیردینی، رعایت ارزش های دینی نه تنها مهم نیست، بلکه متری را بر ضد آن پرورش می دهد. برای نمونه، امروزه در جهان غرب، با زور مانع

ص: ۱۵

۱- سید محمدحسین طباطبایی، معنویت تشیع، قم، انتشارات تشیع، بی تا، ص ۱۳۶.

حجاب داشتن زنان و دختران می شوند و زمینه گسترش فحشا و منکر را در جامعه فراهم می سازند. روشن است که گسترش بی بندوباری در جامعه، انسان را از فطرت ذاتی اش دور و از مسیر اصلی اش منحرف می کند.

ب) تربیت دینی، بر واقع بینی مبتنی است، نه پندار و توهم؛ زیرا همان گونه که گفته شد، دین با فطرت انسان ارتباط مستقیم دارد و فطرت انسانی نیز به حقیقت دعوت می کند، نه توهم، چنان که وقتی نوزاد گرسنه می شود، شیر می خواهد، نه تصور شیر. اسلام نیز انسان را از پیروی هوا و هوس و خرافه پرستی که توهمی بیش نیست، نهی می کند و به آنچه حق است و صلاح فرد و جامعه در آن است، فرمان می دهد. بر همین اساس، انسان مؤمن در پرتو آموزه های اسلام، هوا و هوس خود را کنترل می کند و با عمل به دستوره های قرآن، مقصود حقیقی خویش را می یابد. در مقابل، تربیت غیردینی، هدفی جز دعوت به پندارگرایی و فرو رفتن در لهو و لعب و خوش گذرانی ندارد و در حقیقت، سرابی بیش نیست. (۱) امام علی علیه السلام در این باره می فرماید: «الْهَوَى شَرِيكُ الْعَمَى؛ هوای نفس، شریک نابینایی است.» (۲) از آنجا که «عمی» به معنای نابینا و در مقابل بیناست، می توان گفت هواهای نفسانی نیز که با آن شریک است، از حقیقت بی بهره است.

ج) تربیت دینی مبتنی بر اعتدال و میانه روی است و بدون اینکه انسان را از لذت های حلال دنیا بازدارد، میان زندگی دنیا و آخرت تعادل برقرار می کند. انسان نمی تواند زندگی یک بعدی داشته باشد و تنها به مادیات یا معنویات بسنده کند؛ زیرا در جهان ماده بدون مادیات نمی توان زندگی کرد. همچنین زندگی بدون خداشناسی و خداپرستی ممکن نخواهد بود.

تربیت دینی می کوشد انسانی پرورش دهد که زندگی دنیا را مقدمه حیات اخروی بداند و از آن برای زندگی پس از مرگ توشه برگیرد، در حالی که تربیت غیردینی، زندگی را به عالم ماده منحصر

ص: ۱۶

۱- نک: عبدالله جوادی آملی، انتظار بشر از دین، تحقیق: محمدرضا مصطفی پور، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۸۱، صص ۲۴-۲۶.

۲- نهج البلاغه، ص ۴۰۳.

می داند و برای ماورای آن اهمیتی قائل نیست. (۱)

د) تربیت دینی، حس مسئولیت پذیری را به گونه ای در انسان پرورش می دهد که وی خود را در همه کارهای فردی و اجتماعی، نزد خدا مسئول بداند. مؤمن، با ایمان قلبی خود همیشه خدا را حاضر و ناظر بر رفتارش می بیند. وی بر این باور است که «وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ؛ خداوند بر همه آنچه انسان انجام می دهد، احاطه کامل دارد». (انفال: ۴۷)

ز) هدف اصلی تربیت دینی، پرورش روح انسان است و می کوشد متربی را از نظر روحی به خدا نزدیک سازد و سرانجام به مقام قرب الهی برساند. طبیعی است این کار، با تربیت درست و تزکیه نفس امکان پذیر است. خداوند نیز در قرآن کریم، رستگاری را نتیجه تزکیه نفس و تربیت درست دانسته است: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا؛ هر که نفس خود را پاک و تزکیه کرد، رستگار شد.» (شمس: ۹) در حالی که هدف تربیت غیردینی، تربیت ظاهری است، نه باطنی. این شیوه تربیتی، به پرورش انسان سازگار اهتمام می ورزد و می کوشد افرادی پرورش دهد که هنجارهای جامعه را بی چون و چرا بپذیرند و به تربیت روحی و معنوی انسان بی توجه است. (۲)

۱۱. قلمرو تربیت دینی

۱۱. قلمرو تربیت دینی

قلمرو تربیت دینی همانند قلمرو دین گسترده است. همان گونه که دین با جسم، جان، احساس و عواطف انسان سر و کار دارد و برای زندگی فردی و اجتماعی بشر برنامه ریزی می کند، تربیت دینی نیز در همین راستا گام برمی دارد و باید همین هدف را دنبال کند؛ زیرا تربیت دینی از دین الهام می گیرد و با به کارگیری آموزه های دینی به پرورش انسان می پردازد. دین همه جنبه های زندگی بشر را دربرمی گیرد و برای هر جنبه ای، شیوه رفتاری ویژه ای را ارائه می کند. تربیت دینی نیز این رسالت را دارد که دستورهای دینی را در جامعه نهادینه کند و مردم را به پیروی از آموزه های دینی فرا

ص: ۱۷

۱- نک: سید محمدحسین طباطبایی، مجموعه مقالات، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۲۳.

۲- محمدعلی سادات، مقاله «تفاوت های دینی و غیردینی»، مجله راه تربیت، مرکز جهانی علوم اسلامی، پاییز ۱۳۸۴، ص ۶۵.

بخواند. بر همین اساس، تربیت دینی، گستره وسیعی دارد و همه جنبه های زندگی انسان اعم از مادی و معنوی را فرامی گیرد.

زندگی فردی و اجتماعی با شئون مختلف آن، در قلمرو تربیت دینی قابل بررسی است و باید برای هر کدام، برنامه ریزی مشخصی کرد؛ زیرا دین به اندیشه، عواطف و حتی رفتارهای عادی و کوچک انسان نیز توجه دارد و دستورهای مفید و ارزشمندی را متناسب با موضوع بیان داشته و برای چگونه اندیشیدن، محبت ورزیدن و رفتار کردن راه کارهایی معرفی کرده است.

هدف اصلی پیامبران و اولیای خدا، تعلیم و تربیت و پرورش اخلاق انسان ها بود و آن بزرگواران تلاش بسیاری را در این زمینه انجام دادند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ؛ همانا من برای اتمام و تکمیل اخلاق نیکو برانگیخته شده ام.» (۱) اخلاق؛ یعنی خلق و خو و هرگونه رفتاری که از انسان سر می زند. بر این اساس، هدف اصلی بعثت رسول خدا صلی الله علیه و آله، تربیت دینی و اخلاقی مردم بود.

از بررسی قرآن کریم و سنت رسول الله صلی الله علیه و آله درمی یابیم که فرآیند تربیت دینی با قلمرو گسترده، در طول تاریخ وجود داشته است و پیامبران و مربیان دینی از آغاز تا کنون برای تحقق آن، با جدیت تمام کوشیده اند. هرگز نمی توان راه پرفراز و نشیبی را که مربیان اسلامی برای پرورش باورهای دینی پیموده اند، توصیف کرد، ولی آنچه بایسته است به آن توجه شود، این است که این روند هنوز به پایان نرسیده و نخواهد رسید و وظیفه مربیان دینی است که این مهم را در محیط خانه، مدرسه و جامعه به انجام برسانند. به هر صورت، تمامی رفتارهای انسان از کوچک و بزرگ در قلمرو تربیت دینی قرار می گیرد و راه کارهای بسیاری درباره آن، در شرع اسلام وارد شده است.

۱۲. کاربرد رسانه ای

۱۲. کاربرد رسانه ای

این نوشتار می تواند برای برنامه سازان صدا و سیما بسیار مفید و راه گشا باشد. این پژوهش به عنوان متن مستند و علمی، با محتوای دینی و اسلامی، در اختیار برنامه سازان قرار می گیرد و آنان می توانند در برنامه های گوناگون صدا و سیما از موضوع های متنوع آن بهره بگیرند. در اینجا لازم

ص: ۱۸

۱- محمد محمدی ری شهری، منتخب میزان الحکمه، قم، دارالحديث، ۱۳۷۹، ص ۱۷۰، «واژه خلق».

است به برخی از برنامه های متناسب با این پژوهش اشاره کرد که در صدا و سیما کاربرد فراوان دارد و می توان از آن در بهبود کیفی برنامه ها کمک گرفت. این برنامه ها عبارتند از:

الف) برنامه های خانواده: در این پژوهش، جایگاه مادر و نقش آفرینی های گوناگون وی در زندگی مشترک خانوادگی به ویژه در تربیت فرزند و تقویت باورهای دینی او، به خوبی بررسی و بیان شده است. بنابراین، در برنامه های خانواده از آن می توان بسیار بهره گرفت. برای نمونه، برای تبیین جایگاه مادر و مقام مادی و معنوی او در تربیت فرزندان می توان از این نوشتار استفاده کرد و جایگاه حقیقی مادر را در تربیت فرزند به مخاطبان نشان داد. همچنین نقش تربیتی مادر و اثرگذاری وی در ایجاد و تثبیت اندیشه های دینی فرزند، شیوه برخورد او با فرزند، چگونگی ابراز محبت به فرزندان و دوستی با آنان به خوبی تبیین شده است که می توان آنها را در قالب های مردم پسند به خانواده ها آموزش داد. به طور کلی، برنامه سازان باتجربه و هنرمند می توانند با استفاده از تکنیک های برنامه سازی و با توجه به این پژوهش، الگوها و شیوه های مناسب رفتاری را به خانواده ها به ویژه مادران معرفی کنند.

ب) برنامه های کودک و نوجوان: برنامه کودک و نوجوان از پرجاذبه ترین برنامه های صدا و سیما جمهوری اسلامی است که مخاطبان آن، آینده سازان جامعه اسلامی هستند. از این رو، باید برنامه های متنوع و آموزنده ای برای آنان تهیه کرد. پژوهش حاضر می تواند در این امر نیز برای برنامه سازان بسیار مفید باشد؛ زیرا در این نوشتار، دوران کودکی و نوجوانی بررسی شده و برای تربیت دینی فرزندان در این دوران، راه کارهای تربیتی و دینی به والدین ارائه شده است. در پژوهش حاضر، به جنبه های شناختی، عاطفی و رفتاری کودک و نوجوان، تعامل مادر با فرزند و اثرپذیری وی در این دوران از مادر توجه

شده است. توجه به نیازهای شناختی، عاطفی و رفتاری کودک و نوجوان از راه های مناسب برای تهیه برنامه های تلویزیونی و رادیویی است. مقام معظم رهبری در این باره این گونه سفارش می کند:

پخش برنامه های هنری و فیلم و گزارش هایی که جوانان و کودکان را به رفتار سالم و اندیشه درست رهنمون می شود و دین داری، تعهد، انضباط، محبت، تعاون و حضور در صحنه های انقلابی و سیاسی را به آنان می آموزد و عشق به فرهنگ و میهن و مردم خویش را در آنان پدید می آورد، کاری درخشان و چشمه ای ماندگار است و کشور را در برابر امواج تهاجم فکری و فرهنگی و تبلیغاتی بیمه می کند. (۱)

ج) برنامه های جوانان: جوانی، دوره ای پرالتهاب و سراسر هیجان و نشاط و شادابی است. هر انسانی خاطرهای تلخ و شیرین فراوانی از آن دوره دارد. در این پژوهش، برای بررسی نقش تربیت و هدایت گری مادر در این مرحله از زندگی، از آیات و روایات و کلمات بزرگان دین در این باره بهره برده ایم. این موضوع ها در ساخت برنامه برای جوانان بسیار مفید خواهد بود. نقش مادر در مراحل ازدواج جوان، مشورت جوان با خانواده به ویژه مادر برای ازدواج و تصمیم گیری های مشترک آنان در این امر و برگزاری مراسم اولیه برای آشنایی خانواده ها و برپایی مراسم عروسی از مسائل مهم در ازدواج است که باید در داستان ها یا نمایش نامه های کوتاه به آن اشاره کرد. متن حاضر، در این زمینه نیز راه گشا خواهد بود و به کمک آن می توان برنامه های جذابی را برای جوانان تهیه کرد.

د) گفت و گوهای تلویزیونی: امروزه گفتمان دوجانبه یا چندجانبه، از برنامه های پرجاذبه در عرصه های مختلف دینی، سیاسی، علمی و مانند آن است. همچنین این کار در امور تربیتی نیز کاربرد بسیاری دارد. کارشناسان تربیتی در زمینه های مختلف تربیت، به بحث و گفت و گو می پردازند و نظریه های گوناگونی را نقد و بررسی می کنند. یکی از موضوع های مهم برای گفتمان تربیتی، بررسی نقش مادر در تربیت دینی فرزند است. این موضوع و جنبه های گوناگون آن در بحث حاضر به خوبی تبیین شده است.

ص: ۲۰

۱- سید علی خامنه ای، تعلیم و تربیت از دیدگاه مقام معظم رهبری، قم، مرکز تربیت اسلامی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۳۵۶.

کارشناسان تعلیم و تربیت می توانند با توجه به مصداق های گوناگون و مناسب برای گفت و گوهای تربیتی، از مطالب موجود در این نوشتار استفاده کنند. برای مثال، تبیین نقش مادر در تقویت روحیه عاطفی یا رفتار فرزند می تواند موضوع گفت و گوهای رسانه ای باشد که با استناد به آیات و روایات، به نقد و بررسی آن پرداخت.

ه) فیلم و سریال: تبیین چهره حقیقی مادر از وظایف مهم صدا و سیماست و باید برای این کار کوشید و از متون گوناگون برای تحقق چنین هدفی استفاده کرد. برنامه سازان صدا و سیما می توانند با توجه به جنبه های متنوع پژوهش حاضر به عنوان یک متن مستند دینی، نقش آفرینی مادر در تربیت دینی فرزند را به راحتی به تصویر بکشند. همچنین با توجه به مطالب این پژوهش می توان فیلم نامه هایی نوشت و نقش مادر را به روشنی در آن نشان داد. راه کارهایی که رهبر بزرگوار انقلاب درباره اسلامی کردن فیلم ها بیان می دارد، در این راه بسیار سازنده و راه گشاست. ایشان می فرماید:

ما در مورد اسلامی بودن یک فیلم، دو مسئله را در نظر داریم: یکی ارزش هایی که فیلم تلقین می کند، باید ارزش های اسلامی باشد. دوم اینکه فیلم، با نمودارها و نمودهای غیراسلامی همراه نباشد. مثلاً گاهی ممکن است فیلمی، نماز خواندن را یاد بدهد، اما بازیگران فیلم با رفتار جلف خود و با وضع نامناسب نگاهشان، در حقیقت، ضد ارزش اسلامی را متجلی کنند.^(۱)

و) مسابقه های تلویزیونی: در مسابقه های تلویزیونی نیز می توان از این پژوهش بهره جست و با کمک آن پرسش هایی را طرح کرد. محورهای موجود در پژوهش حاضر، زمینه طرح پرسش های مسابقه را فراهم کرده است و کارشناسان طرح پرسش می توانند با توجه به مطالب موجود در این تحقیق، برای عموم مردم یا مخاطبان خاص، پرسش هایی را طرح کنند. برای نمونه،

ص: ۲۱

۱- سید علی خامنه ای، تعلیم و تربیت از دیدگاه مقام معظم رهبری، قم، مرکز تربیت اسلامی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۳۵۶.

پرسش هایی مانند چه کسی در محیط خانه نقش بیشتری در تربیت فرزند دارد؟ پدر در تربیت دینی فرزند، نقش بیشتری دارد یا مادر؟ آیا مادر، پیش از تولد نیز در تربیت دینی فرزند نقش دارد؟ رفتار و روحیه مادر چه اثری در تربیت فرزند دارد؟ آیا شیر و تغذیه مادر نیز در تربیت فرزند نقش دارد؟ چند تن از مادران نمونه را نام ببرید؟

ص: ۲۲

فصل دوم: جایگاه مادر

اشاره

فصل دوم: جایگاه مادر

زیر فصل ها

۱. جایگاه مادر در اسلام

۲. جایگاه مادر در ادیان گذشته

ص: ۲۳

۱. جایگاه مادر در اسلام

هرچند همه ادیان الهی برای مقام مادر ارزش قائلند، ولی اسلام بیش از دیگر مکتب های دینی به این مسئله توجه کرده و به مادر احترام و عظمت بسیاری بخشیده است. حقوقی را که اسلام برای مادران در نظر گرفته، بسیار فراتر از حقوق دیگران، حتی پدران است؛ زیرا مادر، مربی انسان و در حقیقت، پرورش دهنده جامعه است و اوست که می تواند جامعه را به سوی سعادت یا شقاوت و بدبختی بکشانند. از این رو، به بررسی جایگاه مادر در قرآن و احادیث می پردازیم.

الف) قرآن کریم

الف) قرآن کریم

با دقت در برخی آیات قرآن درمی یابیم که خداوند از مادر به عظمت یاد کرده و مقام وی را ستوده است. وحی و الهام مستقیم خدا به مادر موسی علیه السلام، اظهار ارادت و نیکی عیسی علیه السلام به مادر، بیان زحمت ها و رنج های مادر در قرآن کریم و همچنین دستور حق تعالی به احسان و نیکی به پدر و مادر، همه گواه والایی جایگاه مادر است.

خدای متعال در آیه ۱۴ سوره لقمان، پس از سفارش به احسان والدین، در آیه ای دیگر به رنج و زحمت هایی که مادر برای فرزند متحمل می شود، اشاره می کند و می فرماید:

حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَ وَضَعَتْهُ كُرْهًا وَ حَمَلُهُ فِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ بَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً. (احقاف: ۱۵)

مادرش او (فرزند) را با ناراحتی حمل می کند و با ناراحتی بر زمین می گذارد و دوران حمل و از شیر باز گرفتنش سی ماه است تا زمانی که به کمال و رشد برسد و به چهل سالگی برسد.

بیان رنج و تلاش مادر با اینکه پدر نیز در تربیت فرزند، شریک است، دلیلی بر اهمیت و ارزش کار مادر است. روشن است کسی نزد حق تعالی مقام بالاتری دارد که کار ارزشمندتری انجام دهد.

نکته مهم در آیات مربوط به احسان پدر و مادر این است که خداوند نخست به نیکی کردن به پدر و مادر دستور می دهد. سپس بدون بیان زحمت های پدر، مشکلات و ناراحتی های مادر را بیان می کند. گویی مادر، عامل اصلی در لزوم نیکی به والدین بوده و کار او چنان ارزشمند است که احسان به پدر را نیز بر فرزند واجب می سازد. اگر نبود صبر و پایداری مادر در برابر سختی های دوران بارداری و پذیرش ناگواری های طاقت فرسای دوره شیردهی و تربیت فرزند، شاید این گونه قطعی و حتمی به احسان والدین به صورت مطلق حکم نمی شد، چنان که در قرآن کریم، مسئله نیکی به پدر و مادر با

عبادت خدای متعال یکسان معرفی شده است. (۱)

ب) سنت رسول الله صلی الله علیه و آله

ب) سنت رسول الله صلی الله علیه و آله

منظور از سنت پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله، سخنان و منطوق عملی و شیوه زندگی آن حضرت است. احترام به شخصیت و مقام مادر و رعایت حقوق وی در سیره نبی اکرم صلی الله علیه و آله به خوبی مشهود است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در تبیین مقام مادر می فرماید: «أَلَجَنَّهُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ؛ بهشت، زیر پای مادران است.» (۲) این حدیث به این معناست که بدون رضایت مادر، نمی توان به بهشت و نعمت های بهشتی دست یافت. اگر کسی بخواهد به درجات عالی بهشت برسد، باید به مادر احترام بگذارد و به او خدمت کند. این همه ارج نهادن به مقام مادر، شاید به دلیل زحمت هایی است که مادر می کشد. رنج و زحمت دوران بارداری و نوزادی و تأمین نیازهای جسمی و روحی فرزند از مشکلات طاقت فرسایی است که مادر با جان و دل تحمل می کند. طبیعی است که خداوند در برابر بردباری مادر، پاداشی بی پایان به او عنایت می کند.

جنان در زیر گام مادران است

بکش بر دیده خاک زیر گامش

مکن بر روی او تندی که بر تو

خدا فرموده واجب احترامش (۳)

از امام صادق علیه السلام نقل شده است روزی جوانی خدمت رسول اکرم صلی الله علیه و آله آمد و عرض کرد: یا رسول الله! به چه کسی نیکی کنم؟ حضرت فرمود: به مادرت. دوباره پرسید: به چه کسی نیکی

ص: ۲۵

۱- «و قُضِيَ رَبِّكَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا آيَاهُ وَ بِالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا؛ و پروردگارت فرمان داده است، جز او را نپرستید و به پدر و مادر

نیکی کنید». اسراء: ۲۳

۲- منتخب میزان الحکمه، ص ۵۵۲.

۳- جعفر میرعظمی، حقوق والدین، قم، کتاب خانه حضرت ابوالفضل، ۱۳۶۹، ص ۳۲۱.

کنم؟ حضرت فرمود: به مادرت. برای مرتبه سوم پرسشش را تکرار کرد. پیامبر فرمود: به مادرت. جوان برای بار چهارم پرسید: پس از آن به چه کسی نیکی کنم؟ پیامبر خدا فرمود: به پدرت. (۱)

جایگاه مادر در این گفتار پیامبر اسلام به روشنی مشخص است. اینکه حضرت سه بار به نیکی کردن به مادر دستور می دهد و بار چهارم به احسان به پدر سفارش می کند، بهترین گواه بر عظمت شأن مادر است.

سیره و رفتار رسول اکرم صلی الله علیه و آله با مادر و دایه هایش که به نوعی حق مادری بر آن حضرت داشتند، نشان دهنده احترام ویژه ایشان به مقام مادر است. به نقل از سیره نویسان، پیامبر بیش از سه روز از شیر مادرش ننوشید و پس از آن، بنابر سنت عرب، به دایه سپرده شد و در دامن دایه هایی چون ثویبه، حلیمه و سعدیه پرورش یافت. پیامبر خدا همواره به یاد مادر و مادران رضاعی اش بود و از هر جهت به آنان کمک می کرد. ایشان پس از بعثت، فردی را فرستاد تا ثویبه را بخرد که کنیز ابوجهل بود، ولی ابوجهل حاضر به فروش وی نشد. با این حال، او تا آخر عمر از کمک های آن حضرت بهره مند بود. زمانی که پیامبر از مرگ ثویبه آگاه شد، بسیار اندوهگین گردید و آثار غم در چهره مبارکش نمایان گشت. (۲)

سیره حضرت محمد صلی الله علیه و آله در احترام گذاردن بسیار به مادرش، آینه علیهاالسلام، بهترین دلیل بر عظمت مقام مادر است.

ایشان همواره از مادر گرمی اش یاد می کرد و به زیارت مزارش می رفت. فیض در حدیثی از رسول خدا صلی الله علیه و آله آورده است: «احسان به مادر، دو برابر احسان به پدر است... دعای مادر در حق فرزند، زودتر به اجابت می رسد.» پرسیدند: یا رسول الله! چرا این گونه است؟ پیامبر فرمود: «چون مادر، مهربان تر از پدر است.» (۳) طبیعی است هر که مهر و علاقه اش به فرزند بیشتر باشد و بیشتر در

ص: ۲۶

۱- منتخب میزان الحکمه، ص ۵۵۲.

۲- جعفر سبحانی، فروغ ابدیت، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۱۵۹.

۳- ملا محسن فیض کاشانی، محجه الیضاء، ترجمه: محمدرضا عطایی، آستان قدس رضوی، ۱۳۸۱، ج ۳، ص ۲۶.

حق وی نیکی کند، نزد خداوند عزوجل و رسول خدا صلی الله علیه و آله مقام بالاتری خواهد داشت. شیوه رفتاری پیامبر خدا با مادر برای همه مسلمانان الگویی ارزشمند است و در رفتار با مادر باید از سیره آن حضرت درس گرفت.

ج) سیره امامان معصوم علیهم السلام

ج) سیره امامان معصوم علیهم السلام

از ائمه اطهار علیهم السلام در تبیین جایگاه و منزلت مادر، سخنان بسیاری روایت شده است که در این بخش به برخی از سخنان و سیره ایشان در این زمینه اشاره می کنیم.

امام علی بن الحسین علیهما السلام درباره حق مادر و عظمت و منزلت وی می فرماید:

وَأَمَّا حَقُّ أُمِّكَ أَنْ تَعْلَمَ أَنَّهَا حَمَلَتْكَ حَيْثُ لَا يَتَحَمَّلُ أَحَدٌ أَحَدًا، وَ أَعْطَتْكَ مِنْ ثَمَرِهِ قَلْبَهَا مَا لَا يُعْطَى أَحَدٌ أَحَدًا وَ وَقْتَكَ بِجَمِيعِ جَوَارِحِهَا وَ لَمْ تُبَالِ أَنْ تَجُوعَ وَ تُطْعِمَكَ وَ تَعْطَشَ وَ تَسْقِيَكَ وَ تَعْرَى وَ تَكْسُوكَ وَ تَضْحَى وَ تُضِلُّكَ تَهْجُرُ النَّوْمَ لِأَجْلِكَ وَ وَقْتَكَ الْحَرَّ وَ الْبُرْدَ لِتَكُونَ لَهَا فَإِنَّكَ لَا تُطِيقُ شُكْرَهَا إِلَّا بِعَوْنِ اللَّهِ وَ تَوْفِيقِهِ. (۱)

حق مادر بر تو این است که بدانی او، تو را حمل کرد، آن گونه که هیچ کس، دیگری را حمل نمی کند و از میوه قلبش به تو داد که هیچ کس به دیگری نمی دهد. تو را با جمیع اعضا و جوارحش در آغوش گرفت و باکی نداشت از اینکه گرسنه باشد، در حالی که تو را سیر می کرد یا [خود] تشنه باشد، آن هنگام که تو را سیراب می ساخت و نیز هراس نداشت که خود برهنه باشد، آن گاه که تو را می پوشانید و در آفتاب باشد تا تو را به سایه ببرد. خواب را به خاطر تو ترک و تو را از سرما و گرما محافظت کرد و تو نمی توانی شکرگزار خدمات او باشی مگر به یاری و توفیق پروردگار.

این کلام امام سجاد علیه السلام که به تبیین حقوق مادر پرداخته، نشان دهنده ارزش و بزرگی مقام مادر است. حضرت با بیان این نکته که فرزند، بدون لطف و کمک خداوند متعال نمی تواند حقوق مادر را ادا کند، در حقیقت می خواهد به نوعی، بلندی مقام مادر را به فرزندان گوشزد و آنان را به

ص: ۲۷

خدمت کردن به مادر تشویق کند. این مسئله از نظر تربیتی نیز اهمیت دارد. این نکته که انسان همیشه و در هر کاری به ویژه در خدمت به مادر و جلب رضایت وی از خدا کمک بجوید و با تکیه بر امدادهای الهی انجام وظیفه کند و مشکلات زندگی را از سر راه بردارد، راه کاری تربیتی است.

(د) اندیشه بزرگان دین

اشاره

(د) اندیشه بزرگان دین

زیر فصل ها

یک _ ملا محسن فیض کاشانی

دو _ ملا احمد نراقی

سه _ علامه سید محمدحسین طباطبایی

چهار _ امام خمینی رحمه الله

یک _ ملا محسن فیض کاشانی

یک _ ملا محسن فیض کاشانی

فیض کاشانی راه کارهایی درباره احترام به والدین به ویژه به مادر دارد که همگان را به رعایت آنها سفارش می کند. ایشان می نویسد:

ادب فرزند با پدر و مادر به این است که سخن آنها را بشنود و پیش پای آنها برخیزد و امر آنها را گردن نهد و هیچ گاه جلوتر از آنها راه نرود و صدایش را از صدای آنها بلندتر نکند و دعوت آنها را اجابت کند. و بر [جلب] [رضایت] و خشنودی آنها حریص باشد. همیشه در برابر آنها آرام و گوش به فرمان باشد و اگر در حق آنها نیکی کرد، بر آنها منت نگذارد و اگر کاری برای آنها انجام داد، خود را طلب کار نداند و [با] [تندی] (با خشم) به آنها ننگرد و چشم در چشم آنها ندوزد و جز با اجازه آنها مسافرت نکند. (۱)

دو _ ملا احمد نراقی

دو _ ملا احمد نراقی

ملا احمد نراقی، در کتاب ارزشمند معراج السعاده با تأکید بر فضیلت نیکی به پدر و مادر، عاق والدین را گناه نابخشودنی می شمرد.

جوانی سر از رأی مادر بتافت

دل دردمندش به آذر بتافت

چو بیچاره شد، پیشش آورد مهد

که ای سست مهر فراموش عهد

نه در مهد، نیروی و حالت نبود

ص: ۲۸

۱- ملا محسن فیض کاشانی، طریق النجاه راه نجات، ترجمه: رضا حبیب زاده، تهران، پیام آزادی، بی تا، ص ۲۰۳.

مگس راندن از خود، مجالت نبود

تو آنی که از یک مگس رنجه ای

که امروز سالار و سرپنجه ای (۱)

ملا احمد نراقی در این اشعار، با اشاره به ضعف و ناتوانی فرزند در زمان نیاز به سرپرستی و خردی، مقام و جایگاه مادر و نیز تأثیر نافرمانی فرزند از مادر را به خوبی بیان کرده است. ایشان در ادامه می افزاید:

بدان که عقوق پدر و مادر عبارت است از: خشم آوردن و شکستن دل و آزرده خاطر ایشان و به هر نوع که دل ایشان آزرده شود، عقوق حاصل می شود و آدمی مستحق عذاب الهی و بلائی غیرمتناهی می گردد، خواه به زدن باشد یا دشنام دادن یا صدا به ایشان بلند کردن یا تیز [و با خشم] بر ایشان نگریستن یا از ایشان روی گردانیدن و بی توجهی [به آنان] یا [از] ایشان نافرمانی کردن در امری که اطاعتشان لازم است. (۲)

سه _ علامه سید محمدحسین طباطبایی

سه _ علامه سید محمدحسین طباطبایی

علامه طباطبایی، فرزند دوستی را از نیازهای فطری انسان و عامل اصلی بقای نسل بشر می داند. به نظر ایشان، عاطفه میان مادر و فرزند، مهم ترین عامل بقای جامعه انسانی است. خداوند برای اینکه بشر را از نابودی نگه دارد، روش توالد و تناسل و امکان ایجاد نسل را برای افراد فراهم ساخته و عواطف درونی شان را متوجه این کار کرده است. از این رو، انسان، فرزند خود را پاره ای از وجود خود و بقای او را بقای خویش می داند و برای فراهم آوردن آسایش وی می کوشد و رنج های فراوانی را بر خود هموار می سازد؛ چون نابودی فرزند را نابودی خود می بیند. (۳)

طبیعی است وقتی محبت فرزند فطری باشد، دوستی مادر نیز فطری خواهد بود. هر انسانی

ص: ۲۹

۱- ملا احمد نراقی، معراج السعاده، قم، انتشارات کشف الغطاء، ۱۳۸۲، ص ۴۲۵.

۲- ملا احمد نراقی، معراج السعاده، قم، انتشارات کشف الغطاء، ۱۳۸۲، ص ۴۲۵.

۳- سید محمدحسین طباطبایی، المیزان، ترجمه: محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، بی تا، ج ۲۰، ص ۱۹.

به طور طبیعی به مادرش گرایش دارد، در پی او روان است، وی را تنها مایه آرامش روحی و روانی خود می داند؛ تمام مشکلاتش را با او در میان می گذارد و با تمام وجود علاقه و محبتش را به مادرش ابراز می کند. این گرایش، حاکی از حس ذاتی و فطری است که خدای متعال در وجود بشر نهاده است. بر اساس همین گرایش فطری و اجتماعی، فرزند نیز باید در دوره ناتوانی مادر، به پاس آن همه زحماتی که وی برای رشد و تربیت فرزند متحمل شده است، مادر را احترام و فداکاری هایش را جبران کند و گرنه نظام جامعه انسانی بر هم می خورد و پایدار نمی ماند. (۱)

بر همین اساس، علامه طباطبایی رحمه الله، نیکی به پدر و مادر را پس از توحید، از اوجب واجبات می داند، چنان که عقوبت آن دو را نیز پس از شرک به خدا، از اکبر کبایر می شمارد. اگر انسان به این مسئله فطری توجه نکند و از حکم عقل روی بگرداند و به مادرش بی احترامی کند و خاطرش را آزرده سازد، خداوند، نعمتش را به نقت و عذاب بدل می کند. (۲)

چهار _ امام خمینی رحمه الله

چهار _ امام خمینی رحمه الله

امام خمینی رحمه الله با بهترین بیان، مادر و جایگاه فردی و اجتماعی وی را توصیف کرده و ارزش کار تربیتی او را با کار پیامبران همتراز دانسته است. ایشان در این باره می فرماید:

حقوق بسیار مادرها را نمی توان شمرد و نمی توان به حق ادا کرد. یک شب مادر نسبت به فرزندش از سال ها عمر پدر متعهد ارزنده تر است. تجسم عطف و رحمت در دیدگان نورانی مادر، بارقه رحمت و عطف ربّ العالمین است. اینکه در حدیث نبوی آمده است: «بهشت زیر قدم های مادران است»، یک حقیقت است و اینکه با این تعبیر لطیف آمده است، برای [بیان] بزرگی [و] عظمت آن است و هشدار به فرزندان است که سعادت و جنّت را در زیر قدم آنان و خاک پای مبارک آنها جست و جو کنند و حرمت آنان را نزدیک حرمت حق تعالی نگه دارند و رضا و خشنودی پروردگار سبحان را

ص: ۳۰

۱- سید محمدحسین طباطبایی، المیزان، ترجمه: محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، بی تا، ج ۱۳، ص ۸۰.

۲- سید محمدحسین طباطبایی، المیزان، ترجمه: محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، بی تا، ج ۲۰، ص ۱۹.

در رضا و خشنودی مادران جست و جو کنند. (۱)

امام خمینی قدس سره در کلام دیگری می فرماید:

این مادری که بچه در دامن او بزرگ می شود، بزرگ ترین مسئولیت و شریف ترین شغل را دارد. شریف ترین شغل در عالم، بزرگ کردن یک بچه است و تحویل دادن یک انسان است به جامعه. این همان بود که خدای متعال، در طول تاریخ برای آن، انبیا را فرستاد. در طول تاریخ، از آدم تا خاتم، انبیا آمدند تا انسان بسازند. (۲)

همچنین فرموده است:

خدمت مادر به جامعه، از خدمت معلم بالاتر است و از خدمت همه کس بالاتر است و این امری است که انبیا می خواستند. (۳)

امام با تأکید بر جایگاه والای فردی و اجتماعی مادر، کار تربیتی وی را ارزشمندتر از کار معلمان و ادامه وظیفه پیامبران الهی معرفی کرده است. ایشان در راه کاری اخلاقی به مادران می فرماید:

شما می توانید بچه هایی تربیت کنید که حفاظت از انبیا بکنند، حفاظت از آمال انبیا بکنند. شما هم خود حافظ باید باشید و هم نگهبان درست کنید. (۴)

ص: ۳۱

-
- ۱- جایگاه زن در اندیشه امام خمینی رحمه الله، مؤسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی رحمه الله، ۱۳۷۴، ص ۲۲۴.
  - ۲- جایگاه زن در اندیشه امام خمینی رحمه الله، مؤسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی رحمه الله، ۱۳۷۴، ص ۱۲۸.
  - ۳- جایگاه زن در اندیشه امام خمینی رحمه الله، مؤسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی رحمه الله، ۱۳۷۴، ص ۱۳۳.
  - ۴- جایگاه زن در اندیشه امام خمینی رحمه الله، مؤسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی رحمه الله، ۱۳۷۴، ص ۱۲۹.

همه ادیان الهی و متون دینی آنها نگاه ویژه ای به مادر دارند و احترام و تکریم وی را واجب می شمارند. پیامبران الهی افزون بر اینکه همواره پیروان خود را به احترام به مادر سفارش می کردند، خود، بیش از همه، مادرانشان را تکریم و برایشان رحمت و مغفرت طلب می کردند. ابراهیم خلیل الله علیه السلام برای پدر و مادرش دعا می کند و از خداوند می خواهد آنها را بیامرزد: «رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَتِي وَ لِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ؛ پروردگارا! در آن روز که حساب برپا می شود، من و پدر و مادرم و همه مؤمنان را بیامرز». (ابراهیم: ۴۱)

این کار حضرت ابراهیم علیه السلام افزون بر اینکه نشان دهنده بزرگی شأن و مقام مادر است، جنبه تربیتی نیز دارد و شیوه دعا کردن در حق پدر و مادر را به پیروان مکتب توحید می آموزد.

در روایت آمده است روزی حضرت موسی علیه السلام از پروردگار خواست که هم نشین بهشتی اش را به وی معرفی کند. خداوند به او فرمود به فلان ناحیه، کوچه فلان و فلان مغازه برو. کسی که در آنجا مشغول کار است، هم نشین تو در بهشت خواهد بود. حضرت موسی علیه السلام در پی نشان رفت و دید که هم نشین وی جوانی قصاب است. مدتی از دور مراقب وی بود تا ببیند چه عمل شایسته ای از او سر می زند، ولی چیزی دست گیرش نشد. شب هنگام که جوان محل کارش را ترک می کرد، حضرت موسی علیه السلام بدون آنکه خود را معرفی کند، نزد جوان آمد و از وی خواست تا شب را مهمانش باشد. حضرت می خواست از این رهگذر به محبوبیت جوان نزد پروردگار پی ببرد و دریابد آن جوان در خلوت چگونه عبادت می کند که به چنین درجه و مقامی رسیده و هم نشین پیامبر خدا شده است.

جوان پس از اینکه وارد خانه شد، پیش از هر چیز، غذایی آماده کرد. آن گاه به سراغ پیرزنی رفت که دست و پایش فلج شده بود و قدرت حرکت و جابه جا شدن نداشت. با صبر و حوصله، غذا را لقمه لقمه به دهان پیرزن گذاشت. سپس وی را شست و شو داد، لباسش را عوض کرد و خوابانید. حضرت موسی علیه السلام هنگام خداحافظی، خود را به جوان معرفی کرد و پرسید: این زن کیست؟ وقتی تو به وی غذا می دادی، به آسمان نگاه می کرد و چیزی می گفت. آن سخنان چه بود؟ جوان گفت: این زن مادر من است و هر بار که به او غذا می دهم و او را سیر می کنم، برای من دعا می کند و می گوید: خدایا! او را هم نشین موسی بن عمران در بهشت برین قرار بده. حضرت موسی علیه السلام پس از شنیدن

سخنان جوان، به وی مژده داد که دعای مادرش در حق او مستجاب شده است. (۱)

حضرت عیسی علیه السلام نیز پس از تولد، پروردگاری را شکر می کند که وی را نسبت به مادرش نیکوکار قرار داده است و می فرماید: «... وَ بَرًّا بِوَالِدَتِي وَ لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا؛ مرا نسبت به مادرم نیکوکار قرار داده و جبار و شقی قرار نداده است.» (مریم: ۳۲) حضرت مسیح علیه السلام، نیکی به مادر را از امتیازهای خود برمی شمرد و این، دلیل روشنی است بر بزرگی اهمیت مقام مادر، و گرنه عیسی علیه السلام به عنوان فرستاده خدا ویژگی های ارزنده بسیاری داشت که می توانست به آنها اشاره کند.

ص: ۳۳

۱- حقوق والدین، ص ۲۲۶.

فصل سوم: نقش تربیتی مادر

اشاره

فصل سوم: نقش تربیتی مادر

ص: ۳۴

برجسته ترین نقش مادر در محیط خانه و جامعه نقش تربیتی است. اهمیت این نقش از آنجا آشکار می شود که کودک نخستین بار در آغوش مادر قرار می گیرد و بیشتر وقت خود را در خانه و با مادر سپری می کند و آداب و رسوم اجتماعی را از وی می آموزد. کودک، شیوه رفتار با دیگران و چگونگی برخورد با آنان را از مادر می آموزد. چگونگی رفتار مادر با کودک در شکل دهی ساختار شخصیتی او آثار مهمی دارد. از این رو، کارشناسان مسائل تربیتی همواره بر نقش مادر در تربیت فرزند تأکید داشته و دارند. با توجه به نقش مهم تربیتی مادر، به برخی از نقش های وی که در پرورش فرزند با تربیت، کاردان و باایمان مؤثر است، اشاره کوتاهی می کنیم. سپس در بخشی جداگانه و در طول چند فصل مراحل تربیت دینی کودک را پی می گیریم.

۱. تربیت جسمانی

۱. تربیت جسمانی

در روایت های بسیاری، وجود فرزند به «گل» تشبیه شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «الْوَلَدُ الصَّالِحُ رِيحَانَةٌ مِنْ رِيَاحِينَ الْجَنَّةِ؛ فرزند صالح، گلی است از گل های بهشت.»^(۱) وجه تشابه فرزند به گل این است که فرزند، در سال های نخست زندگی به ویژه دوران نوزادی همانند گل بهاری، جسمی لطیف و نازک و روحی باطراوت دارد. از این رو، به شدت به حفظ و نگه داری نیازمند است و اگر از او مراقبت نشود، گل وجودش به پژمردگی و زردی خواهد گرایید. متأسفانه، در جهان متمدن امروز، شاهد از بین رفتن کودکان بسیاری هستیم که بر اثر بی توجهی و بی مسئولیتی والدین، دچار نارسایی جسمی و روانی می شوند. از این رو، هم از نظر وجدان و شرع و هم از نظر عرف جامعه، توجه جدی به تربیت فرزند و تأمین نیازهای وی در این دوران ضروری است.

تنها کسی که می تواند به نیازهای جسمی و روحی کودک پاسخ مناسبی دهد، مادر است؛ زیرا مادر به شرایط زیستی و روانی کودک بیش از هر کس دیگری آشناست و اوست که با مهر و محبت می تواند از کودک، نگه داری و نیازهای روحی و جسمی وی را رفع کند. نگه داری و پرورش بچه به ویژه در سال های نخست زندگی، کاری است بس مشکل و طاقت فرسا که تنها با مهر مادری

ص: ۳۵

۱- محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ ه. ق، ج ۱۵، ص ۹۷.

امکان پذیر خواهد بود.

تربیت جسمانی کودک از دیگر جنبه های تربیتی وی کم اهمیت تر نیست؛ زیرا به گفته روان شناسان «عقل سالم در بدن سالم است»^(۱) اگر بدن انسان سالم نباشد و جسم به طور طبیعی و کافی رشد نکند، فرد از نظر روحی و روانی، سالم نخواهد بود. نقش مادر در تربیت جسمی و ظاهری کودک، بر کسی پوشیده نیست و مادران باید به رشد جسمانی فرزند اهمیت بسیاری دهند و زمینه لازم را فراهم آورند.

۲. تربیت دینی

۲. تربیت دینی

تربیت دینی از دیدگاه اسلام و قرآن اهمیت بسیاری دارد و از آغاز زندگی فرزند باید بدان توجه کرد. نقش مادر در پرورش دینی و مذهبی فرزند روشن است. این نقش، دوران پیش از تولد و نیز پس از آن؛ یعنی دوران کودکی، نوجوانی و جوانی را دربرمی گیرد. در حقیقت، هدف اصلی این نوشتار، بررسی نقش مادر در تربیت دینی فرزند در این دوران است. از این رو، در آینده، به تفصیل به این موضوع خواهیم پرداخت.

۳. تربیت عاطفی

۳. تربیت عاطفی

مادر از نظر روانی و عاطفی، سرشار از محبت و صمیمیت است. وی، به سبب ساختار وجودی اش، قدرت جذب و توان بالایی در ابراز احساسات و عواطف دارد. حال اگر از این توان، درست و به جا استفاده شود، در تحکیم پیوند خانوادگی و چگونگی شکل گیری روابط اجتماعی و تربیت فرزندان نقش سازنده ای خواهد داشت. مادر می تواند با رعایت اصول و قوانین اسلامی در سامان دهی امور خانواده و پرورش فرزندان نقش مهمی ایفا کند. ویژگی عاطفی زنان، بستر مناسبی برای ایفای نقش مادری و تربیت فرزندان است.^(۲)

یکی از جنبه های مهم نقش تربیتی مادر، نقش وی در پرورش عواطف فرزند است که آثار آن در

ص: ۳۶

۱- علی اکبر شعاری نژاد، روان شناسی رشد، تهران، انتشارات اطلاعات، ۱۳۷۲، چ ۱۰، ص ۱۹۳.

۲- سازندگی و تربیت دختران، ص ۲۸۱.

رفتار وی به خوبی نمایان می گردد.

اسلام به ویژگی عاطفی و روانی مادران توجه ویژه ای داشته و به این جنبه از وجود آنان اهمیت فراوان داده است، چنان که رسول اعظم صلی الله علیه و آله در این باره فرمود: «خداوند با زنان و مادران، مهربان تر از مردان است.»^(۱) این توجه ویژه خداوند به عواطف مادران، مسئولیت آنان را در برابر فرزندانشان افزون تر می کند؛ زیرا مادران باید فرزند را با تعادل عاطفی پرورش دهند و این ویژگی را در وجود آنها تثبیت و تحکیم بخشند. بی مهری مادر، مهم ترین عامل از بین رفتن تعادل عاطفی فرزند است و چه بسا موجب افسردگی و پریشانی وی گردد.^(۲)

۴. تربیت اخلاقی

۴. تربیت اخلاقی

نقش مادر در تربیت اخلاقی فرزند بر همگان روشن است و چندان نیازی به تبیین ندارد. مادر، مهم ترین و نخستین الگوی رفتاری و اخلاقی فرزند است، چنان که هر کاری که انجام می دهد، در منش و شیوه رفتار او با دیگران اثر می گذارد. مادر با رفتار پسندیده خود، انسان می پروراند. فرزند را از عالم ناپاکی ها، حسدها، کینه ها و صفات ناپسند اخلاقی دور می سازد و محبت و خیراندیشی به هم نوع را به وی می آموزد. مادر، سرچشمه فضیلت ها و خوبی هاست. وی می تواند درس تقوا و خداترسی به فرزند بیاموزد و از کودکی ضعیف و ناتوان، شخصیت بزرگ علمی و اخلاقی بسازد و تحویل جامعه دهد.^(۳) در مقابل، اگر مادر به وظیفه خویش عمل نکند و در برابر چشمان کودک، دست به رفتارهای نامناسب و ناشایست بزند، کودک از وی پیروی می کند و در نتیجه، آدمی پست و منحرف تربیت خواهد شد. امام خمینی قدس سره در این باره می فرماید:

مادر خوب، بچه خوب تربیت می کند و خدای نخواستہ اگر مادر منحرف

ص: ۳۷

۱- وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۰۴.

۲- روان شناسی رشد، ص ۴۷۹.

۳- حقوق والدین، صص ۱۶ و ۱۷.

باشد، بچه از همان دامن مادر، منحرف بیرون می آید و چون بچه ها آن علاقه ای که به مادر دارند، به هیچ کس ندارند و در دامن مادر که هستند، تمام چیزهایی که دارند، آرزوهایی که دارند، خلاصه می شود در مادر و همه چیز را در مادر می بینند. (۱)

۵. تربیت عقلانی

۵. تربیت عقلانی

عقل، از ابعاد مهم وجود انسان است که اگر شکوفا گردد، می تواند خوب را از بد و خیر را از شر تشخیص دهد و صاحبش را به سعادت و خوش بختی برساند. تربیت این بخش از نیروی درونی انسان، وظیفه اولیا و مربیان است که باید بدان توجه کنند و در درجه اول اهمیت قرار دهند.

مادران در تربیت عقلانی فرزندان، همانند دیگر جنبه های تربیتی، نقش بسزایی دارند. انتخاب و به کارگیری روش مناسب، در شکوفاسازی نیروی اندیشه و تعقل فرزندان بسیار اثرگذار است. پرسش و پاسخ، طرح مسابقه همراه با تشویق، تفریح کردن و رفتن به دل طبیعت و متوجه ساختن فرزندان به قدرت آفریدگار جهان از روش های مؤثر در پرورش عقل و اندیشه آنان است.

۶. تربیت جنسی

۶. تربیت جنسی

تربیت جنسی، به معنای فراهم آوردن زمینه رشد متناسب غریزه جنسی، همراه با رشد دیگر جنبه های جسمی و معنوی انسان و نیز پیش گیری از انحراف ها و لغزش های مربوط به آن است. پرورش درست نیازهای جنسی فرد، مستلزم آموزش و دادن اطلاعات کافی به وی در این باره است؛ زیرا رفتار جنسی انسان بر آگاهی ها و نگرش هایی مبتنی است که وی در این حوزه رفتاری دارد. بر این اساس، مربیان باید شرایط فردی و اجتماعی را به گونه ای فراهم آورند که با رشد متعادل و طبیعی امیال جنسی، بر آگاهی های متربی در این باره افزوده گردد و وی با آگاهی از خطاهای جنسی پرهیز کند. (۲)

ص: ۳۸

۱- جایگاه زن در اندیشه امام خمینی رحمه الله، ص ۱۲۴.

۲- حافظ ثابت، تربیت اسلامی کتاب چهارم، مقاله «تربیت جنسی در نهج البلاغه»، قم، مرکز مطالعات تربیت اسلامی، ۱۳۷۹، ص ۵۹۵.

انسان از بدو تولد، غریزه جنسی دارد و این غریزه، به تدریج رشد می کند و خود را نشان می دهد. از این رو، مادر می تواند در این زمینه نقش مؤثری ایفا کند و غریزه جنسی کودک را به صورت طبیعی و همراه با افزایش شناخت دینی و اخلاقی، تربیت و هدایت کند. وظیفه مادر نسبت به تربیت فرزند، به ویژه تربیت جنسی او بسیار سنگین است؛ زیرا اگر غرایز جنسی از کودکی هدایت نشود و در این باره آموزش هایی به کودک و نوجوان داده نشود، ممکن است با فرا رسیدن دوران بلوغ، مشکلاتی به وجود آید و دیگر راه کارهای تربیتی اثر چندانی نداشته باشد. بنابراین، مادر باید از همان آغاز به این امر توجه کند و فضای خانه را به گونه ای آماده سازد که موجب تحریکات جنسی کودک نگردد. رفتار مادر باید حساب شده و با عفت و حیا همراه باشد و بدون لباس و نیمه عریان در برابر پسری که به سن بلوغ نزدیک است، ظاهر نشود. همچنین باید اتاق خواب پسران و دختران و حداقل بستر آنان از همان دوران کودکی از هم جدا باشد. روشن است که مادر در رعایت این مسائل نقش اساسی دارد.

۷. تربیت سیاسی

۷. تربیت سیاسی

تربیت سیاسی، برای آگاه ساختن مردم، به ویژه جوانان و نوجوانان از مسائل سیاسی، اجتماعی و اندیشه های اساسی نظام حاکم ضرورت دارد؛ زیرا تربیت سیاسی، فرآیندی است که اقبال گوناگون جامعه را با معیارها و اصول بنیادین حکومت آشنا می کند و فعالیت های سیاسی و اجتماعی را چنان به هم نزدیک می سازد که هیچ گونه واکنش و برخورد بحران زایی روی ندهد. (۱) تربیت سیاسی، فرآیندی است فراگیر که زمان و مکان معینی ندارد و در هر محیط و شرایطی اجرا می گردد. شاید مناسب ترین مکان آموزش و پرورش نیروهای سیاسی، همان فضای خانه های کوچک و محقر باشد، چنان که بیشتر سیاست مداران بزرگ نیز در چنان خانه هایی تربیت شده اند و تحول های اساسی در جامعه به وجود آورده اند.

اگر تاریخ زندگی رهبران و شخصیت های بزرگ دنیا را بررسی کنیم، درمی یابیم که بیشتر آنها از همین خانه های به ظاهر محقر بیرون آمده اند و بی تردید، مادران در تربیت چنین افرادی نقشی والا و

ص: ۳۹

۱- دمیر لو، «معاونت پرورشی وزارت آموزش و پرورش»، مجله تربیت، سال ۸، ش ۶، ص ۲۴.

بسزا داشته اند. امام خمینی قدس سره می فرماید:

یک مادر ممکن است یک بچه را خوب تربیت کند و آن بچه، یک امت را نجات بدهد و ممکن است بد تربیت کند و آن بچه، موجب هلاکت یک امت شود.^(۱)

این کلام امام، مبین اهمیت نقش مادران در شکل گیری اندیشه های سیاسی فرزندان است، چنان که خود ایشان نیز در خانواده ای مؤمن و از قشر متوسط جامعه ظهور کرد و معادله های سیاسی و نظامی جهان را در هم ریخت.

ص: ۴۰

۱- جایگاه زن در اندیشه امام خمینی رحمه الله، ص ۱۳۱.

فصل چهارم: نقش مادر در تربیت دینی کودک (هفت سال اول)

اشاره

فصل چهارم: نقش مادر در تربیت دینی کودک (هفت سال اول)

ص: ۴۱

همان گونه که اشاره شد، مادر در پرورش جسمی و روحی فرزندان نقش های گوناگونی برعهده دارد که مهم ترین آنها، نقش تربیتی وی در خانواده است. مادر بهترین فردی است که پس از تولد فرزند، شایستگی لازم را برای تربیت وی دارد و به خوبی می تواند جسم و روح وی را پرورش دهد. پس از تبیین نقش آفرینی های مادر، در این بخش از نوشتار، به بررسی نقش مادر در تربیت دینی فرزند می پردازیم که در حقیقت، هدف اصلی این تحقیق است. برای آسانی کار، نقش مادر را با توجه به آیات و روایت ها و نظریه های دانشمندان اسلامی، در چند مرحله پیش از تولد، دوران کودکی، نوجوانی و جوانی، بررسی خواهیم کرد. شایسته است پیش از بررسی تربیت دینی کودک در هفت سال اول به ویژگی های همسران شایسته اشاره کنیم.

۱. ویژگی های همسران شایسته

اشاره

۱. ویژگی های همسران شایسته

در روایت های اسلامی به ویژگی های بسیاری برای همسر به عنوان مادر آینده فرزندان اشاره شده است که توجه به این ویژگی ها پیش از ازدواج، لازم است؛ زیرا برای داشتن نسلی سالم و صالح، به وجود مادران شایسته نیاز است و اگر مادران شایستگی های لازم را نداشته باشند، بعید است فرزندان و آینده سازان جامعه به خوبی تربیت شوند. از این رو، در آموزه های اسلامی به رعایت معیارهای مناسب برای انتخاب همسر شایسته و مادر نمونه برای فرزندان تأکید بسیار شده است. حضرت علی علیه السلام در این باره می فرماید:

حَسَنُ الْأَخْلَاقِ بُرْهَانُ كَرَمِ الْأَعْرَاقِ. (۱)

سجایای اخلاقی انسان، دلیل بر پاکی و کرامت ریشه و ژن هایی است که فرزند را به وجود آورده اند.

از این رو، بایسته است به برخی از ویژگی های مادر که در تربیت فرزند تأثیر بیشتری دارند و هنگام انتخاب همسر باید به آن توجه بیشتری شود، اشاره کنیم:

الف) ایمان

الف) ایمان

نخستین ویژگی لازم برای همسر که در متون دینی بر آن تأکید فراوانی شده، ایمان است؛ یعنی

ص: ۴۲

وی باید دین دار و به اسلام و معارف دینی متعهد باشد؛ زیرا دین تنها عاملی است که انسان را از انحراف ها و کج روی های فکری و عملی نگاه می دارد و وی را به سعادت دنیا و آخرت می رساند. اگر همسر، مؤمن و باتقوا باشد، می تواند شوهرش را به سوی دین داری و پرهیزکاری بکشانند و اندیشه و رفتار نیک را به فرزندانش بیاموزد. زن دین دار، همسر و فرزندانش را به دین داری، تقوا، اخلاق نیک، عمل صالح و ترک گناه تشویق می کند و آنها را در پیمودن صراط مستقیم و رسیدن به دیانت و سعادت و کمال یاری می رساند. در مقابل، همسر بی دین و بی ایمان محیط خانه را به گناه آلوده می سازد و بچه ها را به سوی بی دینی و گناه و بی بندوباری می کشاند. (۱) از این رو، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام و بزرگان دین، مؤمنان را به انتخاب همسر باایمان و متدین سفارش می کنند.

در روایتی آمده است مردی به حضور رسول اکرم صلی الله علیه و آله رسید و درباره ازدواج، با ایشان مشورت کرد. حضرت فرمود: «أَنْكِحْ وَ عَلَيْكَ بِذَاتِ الدِّينِ؛ ازدواج کن، ولی بر تو باد که با زن دین دار و باایمان ازدواج کنی»؛ (۲) یعنی مراقب باش که همسری دین دار و مؤمن برگزینی که اگر چنین کردی، ازدواجت مبارک و بابرکت خواهد بود. (۳) بنا بر این روایت، پیامبر گرامی اسلام، با تشویق مرد به ازدواج، به وی سفارش می کند با زنی باایمان ازدواج کند و چنین پیوندی را مبارک و بابرکت می داند. روشن است که زندگی با انسان متدین و متعهد به قوانین اسلامی، آثار ارزشمند تربیتی بسیاری در پی دارد. اثر دوستی و معاشرت زن با همسرش و نقش تربیتی او نسبت به فرزندان و زیردستان و حتی دیگر بستگان و همسایگان بخشی از آن آثار است. حضرت در راه کار عمومی دیگری می فرماید: «عَلَيْكُمْ بِذَاتِ الدِّينِ؛ بر شما باد به انتخاب همسر باایمان. (۴)

ص: ۴۳

۱- ابراهیم امینی، انتخاب همسر، قم، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲، ج ۳، صص ۵۰-۶۰.

۲- وسائل الشیعه، ج ۱۴، ابواب مقدمات نکاح، ص ۳۰.

۳- وسائل الشیعه، ج ۱۴، ابواب مقدمات نکاح، ص ۳۱.

۴- وسائل الشیعه، ج ۱۴، ابواب مقدمات نکاح، ص ۳۱.

از دیگر ویژگی های مهم همسر که در ایفای نقش تربیتی و مادری او تأثیر فراوانی دارد، خردورزی و هوشمندی اوست. مادر عاقل و هوشمند، فرزند زیرک، باهوش و باتدبیر تربیت می کند و زیرکی و خردمندی را همراه با صفت دیانت و امانت داری در وجود او پرورش می دهد. از این رو، هنگام انتخاب همسر باید به این ویژگی توجه داشت و کسی را به عنوان مادر فرزندان آینده خویش اختیار کرد که دارای ویژگی اندیشه ورزی باشد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در حدیث معروفی، پیروان خود را از برقراری پیوند زناشویی با افراد نادان و بی خرد نهی می کند. ایشان می فرماید:

إِيَّاكُمْ وَ تَزْوِيجِ الْحَمَقَاءِ فَإِنَّ صُحْبَتَهَا بَلَاءٌ وَ وُلْدَهَا ضِيَاعٌ. (۱)

با انسان احمق و نفهم ازدواج نکنید؛ زیرا معاشرت با او بلایی است بزرگ و فرزندش نیز ضایع خواهد بود.

پیامبر خدا در این سخن خود با بازداشتن افراد از ازدواج با زنان کم عقل و سبک مغز، به نتایج چنین ازدواج هایی اشاره می کند و دو پی آمد منفی آن را بیان می کند: نخست اینکه زندگی با انسان بی خرد و کوتاه فکر بلا و مصیبت است و آدمی را هلاک می سازد؛ زیرا زندگی مشترک، نیازمند داشتن تفاهم، مشارکت، از خود گذشتگی، برنامه ریزی و آینده نگری است که تنها افراد خردمند می توانند از عهده آن برآیند و مشکلات زندگی را با موفقیت پشت سر گذارند و مسیر درستی را برای آینده خویش انتخاب کنند. همسر زیرک و باهوش، در فراز و فرودهای زندگی، یار و هم فکر شوهر است و در سراسر زندگی مشترک، او را یاری می رساند. به عکس، همسر کم فکر و بی خرد، نه تنها شریک مناسب زندگی شوهر به شمار نمی آید، بلکه مانع رشد و ترقی مادی و معنوی وی می گردد و به فرموده رسول اکرم صلی الله علیه و آله، بلای جان او خواهد بود.

دوم اینکه فرزند زن احمق و بی خرد، ضایع است؛ یعنی فرزند چنین مادری، از رشد فکری و ذهنی مناسبی برخوردار نخواهد شد؛ زیرا وراثت، نقش تعیین کننده ای در شکل دهی شخصیت فرزند دارد و اگر مادر از ویژگی های مناسبی برخوردار نباشد، خواه ناخواه، آثاری منفی بر شخصیت کودک

خواهد گذاشت. (۱) افزون بر مسئله وراثت، مادر نادان و کم عقل نمی تواند نقش تربیتی خود را در محیط خانه به خوبی ایفا و فرزندان خوبی را تربیت کند. از این رو، توجه به هوش و خردمندی همسر هنگام ازدواج، لازم و ضروری است.

ج) شرم و حیا

ج) شرم و حیا

یکی از ویژگی های مهم همسر، برخورداری از حیاست؛ همسری که از این ویژگی بهره مند نباشد، نمی تواند فرزندان باحیا و باعفت تربیت کند.

در دین اسلام به صفت شرم و حیا توجه ویژه ای شده و بر اهمیت آن بسیار تأکید شده است و حتی در برخی روایت ها حیا، ملازم با ایمان شمرده شده است. امام صادق علیه السلام می فرماید: «لَا إِيمَانَ لِمَنْ لَا حَيَاءَ لَهُ؛ کسی که حیا ندارد، ایمان ندارد». (۲)

در قرآن کریم نیز بارها از حیا سخن به میان آمده و از آن به عنوان یک صفت ارزشمند انسانی یاد شده است و به ویژه در داستان حضرت موسی علیه السلام و شیوه رفتاری ایشان با دختران شعیب پیامبر از حیای آنان تمجید شده است:

فَجَاءَتْهُ إِخْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ. (قصص: ۲۵)

موسی علیه السلام دید که یکی از آنان (دو دختر که موسی برایشان از چاه آب کشیده بود) با کمال حیا باز آمد.

وقتی دختر حضرت شعیب علیه السلام نزد حضرت موسی علیه السلام رسید، گفت: «إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا؛ پدرم تو را می خواند تا مزد آب دادنت را بدهد.» موسی علیه السلام با دختر شعیب به راه افتاد، در حالی که دختر پیشاپیش حرکت می کرد و موسی به دنبالش، ولی باد لباس دختر را حرکت می داد و شاید اندام او نمایان می شد. از این رو، موسی علیه السلام به وی گفت: من جلو می روم و اگر راه را گم کردم، با انداختن سنگ مرا راهنمایی کن. این رفتار حضرت موسی علیه السلام، کمال شرم و حیای او را نشان می دهد. وی نخواست از پشت سر دختر شعیب راه برود تا مبادا به گناه

ص: ۴۵

۱- روان شناسی رشد، ص ۱۵۲.

۲- اصول کافی، ج ۲، ص ۱۰۶.

بیفتند. رفتار همراه با شرم و حیای حضرت موسی علیه السلام و دختر شعیب علیه السلام، زمینه پیوند زناشویی آن دو را فراهم ساخت و با پیشنهاد شعیب علیه السلام، ازدواج آنان تحقق یافت. (۱) از این ماجرا نتیجه می‌گیریم که حیا بر زن و مرد، لازم و از ویژگی‌های برجسته انسانی است که در برخوردهای اجتماعی باید رعایت گردد. اگر کسی این صفت را داشته باشد و آن را در رفت و آمدها و روابط اجتماعی به کار گیرد، افزون بر ثواب اخروی، در دنیا نیز به نتایج سودمندی خواهد رسید، چنان که حضرت موسی علیه السلام با رفتار باحیا و عفیفانه اش هم به ازدواج با دختر شعیب رسید و هم به پاداش اخروی.

(د) عفت و پاک دامنی

(د) عفت و پاک دامنی

عفت، به معنای دوری از کار زشت است که مصداق‌های گوناگونی دارد. مهم‌ترین مصداق عفت، مربوط به شهوت و مسائل جنسی است. انسان، چه زن و چه مرد، باید با عفت، حیا و پاک دامنی زندگی کند.

رعایت عفت به ویژه برای زنان و دختران اهمیت بسیاری دارد و آنان به مراتب بیش از مردان بایستی مراقب عفاف و پاک دامنی خود باشند. رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «خَيْرُ نِسَائِكُمُ الْعَفِيفَةُ؛ بهترین زنان شما، زنان عفیف و پاک دامن هستند». (۲)

بنابراین، عفت در تأمین سلامت خانواده و جامعه نقش اساسی دارد و آنان را از انحراف‌ها و کج روی‌ها بازمی‌دارد. حجاب زنان و دختران یکی از آثار عفت و پاک دامنی آنان است که در اجتماع ظهور پیدا می‌کند. به هر صورت، بایسته است مادران از صفت عفت بهره‌مند باشند و این امر، آثار مهمی در تربیت فرزندان دارد که باید هنگام انتخاب همسر بدان توجه کرد.

(ه) نجابت و اصالت خانواده

(ه) نجابت و اصالت خانواده

افزون بر ویژگی‌های یاد شده، توجه به اصالت خانواده همسر نیز لازم است و این امر هم از نظر دینی و هم از نظر تربیتی و روان‌شناختی در شکل‌گیری شخصیت فرزند اثر می‌گذارد؛ زیرا دختر

ص: ۴۶

۱- ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، قم، مطبوعاتی هدف، ۱۳۷۴، ج ۹، ص ۱۶، ص ۶۴.

۲- وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۱۵.

تربیت یافته در خانواده ای اصیل و ریشه دار فرزندان خود را بهتر تربیت می کند و اگر خود، فاقد نجابت و اصالت باشد، نمی تواند فرزند خوب و صالحی پرورش دهد. از این رو، رسول اعظم صلی الله علیه و آله در حدیث معروفی می فرماید: «بپرهیزید از سبزه هایی (زن های زیبایی) که در میان لجن زارها و پلیدی ها می رویند.» پرسیدند: یا رسول الله! منظور از این سبزه ها چیست؟ حضرت فرمود: «زن زیبایی که در خانواده ای پست و آلوده پرورش یافته باشد.» (۱)

دختران زیبارو و خوش سیمایی که در خانواده های پست و بی اصل و نسب به دنیا آمده و با تربیت نادرست پرورش یافته اند، به فرموده پیامبر خدا مانند گل های زیبای رشد یافته در مزبله اند که هر چند با ظاهر زیبای خود جلب توجه می کنند، ولی حقیقت وجودشان جز خیانت و عهدشکنی در حق شوهر و خانواده چیز دیگری نیست. روشن است که این گونه افراد نمی توانند فرزندان سالمی پرورش و تحویل جامعه دهند.

سیره پیشوایان دین نیز گواه بر این امر است که آن بزرگواران در انتخاب همسر بسیار دقت و توجه می کردند. آنها پیش از ازدواج، افرادی را مأمور می کردند تا در این باره تحقیق و جست و جو کنند. امام علی علیه السلام پس از وفات فاطمه زهرا علیها السلام به برادرش عقیل سفارش کرد که در میان اقوام عرب جست و جو کند و زنی از خانواده اصیل و شجاع برایش انتخاب کند تا فرزندان شجاع و شایسته ای به دنیا بیاورد. عقیل که از انساب و طایفه های گوناگون عرب شناخت کافی داشت، پس از تحقیق و جست و جوی کافی، فاطمه کلاییه (ام البنین) را شناسایی و پس از گفت و گو برای آن حضرت خواستگاری کرد.

۲. نقش مادر در تربیت دینی کودک پیش از تولد

اشاره

۲. نقش مادر در تربیت دینی کودک پیش از تولد

از آنجا که بررسی نقش مادر در تربیت دینی فرزند، بر اساس آموزه های اسلامی، در سه دوره کودکی، نوجوانی و جوانی مورد نظر ماست، دوره های تربیتی فرزند را بنا بر حدیث معروف پیامبر گرامی اسلام به سه دوره هفت ساله تقسیم می کنیم، آن گاه نقش مادر را در تربیت دینی فرزند، در هر یک از این دوره ها به صورت مستقل تبیین می کنیم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

ص: ۴۷

فرزند، هفت سال آقا و فرمانروا و هفت سال، بنده و فرمانبر و هفت سال، معاون و همکار خانواده است.

از امام صادق علیه السلام نیز روایاتی به همین مضمون وارد شده است. (۲) از مجموع این روایت ها، سه دوره هفت ساله برای تربیت فرزند و اثرپذیری او وجود دارد. با توجه به این روایت ها، فرزند در هفت سال نخست، با وجود نقش پذیری مانند یک فرمانده دستور می دهد و امر و نهی می کند و مادر، باید به خواسته های او پاسخ گوید. پیش از بیان نقش مادر در این سه دوره، لازم است به نقش مادر، پیش از تولد نیز توجه کنیم.

به اعتقاد کارشناسان تعلیم و تربیت، نمی توان نقش مادر، پیش از تولد فرزند را در تربیت و چگونگی شکل گیری حالت ها و ویژگی ها و شخصیت وی، نقش تربیتی نامید؛ زیرا هنوز نطفه کامل نشده است و فرزند در حالت جنینی قرار دارد. با وجود این، بر اساس روایت های فراوانی، بسیاری از ویژگی های مادر که هنگام انتخاب همسر باید رعایت گردد و نیز رفتارهای مادر در زمان بارداری و تغذیه وی زمینه ساز تربیت و زمینه ای برای خوش بختی و بدبختی فرزند به شمار می آید که توجه به آن، برای پدر و مادر لازم است. از این رو، در این قسمت، نقش مادر پیش از تولد فرزند بررسی می گردد.

آنچه پیش از هر چیز باید بدان توجه داشت این است که مادر بیش از دیگران با فرزند مأنوس است و ساعت های بسیاری را با وی به سر می برد و زندگی می کند و از زمان انعقاد نطفه تا هنگام تولد و پس از آن همواره با فرزند است و تمام حرکات و سکناش بر روح و جسم نوزاد اثر می گذارد. این همراهی، نقش مهم تربیتی مادر نسبت به فرزند را به خوبی آشکار می سازد. بر همین اساس، در آموزه های اسلامی و سخنان بزرگان دین، به این امر بسیار حساس، توجه و تأکید ویژه ای

ص: ۴۸

۱- وسائل الشیعه، ج ۱۵، ابواب احکام اولاد، باب ۸۳، ص ۱۹۵؛ منتخب میزان الحکمه، ماده «ادب»، ص ۱۹.

۲- نک: وسائل الشیعه؛ من لایحضره الفقیه، ابواب احکام اولاد.

شده است. رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید:

تَزَوَّجُوا لِنُطْفِكُمْ فِي الْحَبْرِ الصَّالِحِ فَإِنَّ الْعِرْقَ دَسَّاسٌ. (۱)

از طایفه و عشیره پاک دامن، نیکوکار و خوش اخلاق همسر انتخاب کنید، به درستی که عِرْق (ژن) در فرزند اثر می گذارد.

در این حدیث، روی سخن پیامبر خدا با پدر است که باید در انتخاب همسر دقت کند؛ زیرا نقش مادر در انتقال ویژگی های نیاکان به فرزند بسیار مهم و سرنوشت ساز است و ویژگی های وراثتی از سوی مادر به فرزند منتقل می شود. روان شناسان بر این باورند که رابطه مادر و فرزند از انعقاد نطفه آغاز می گردد و در طول دوران بارداری و پس از آن ادامه می یابد. حتی در این دوره، ارتباط آنها بیشتر می شود و مادر به صورت طبیعی و فطری، تمام علاقه و انرژی خود را صرف پرورش فرزند می کند. (۲) دوره پیش از تولد، دوره بسیار حساسی است، چنان که سلامت مادر، حالت های روحی و معنوی مادر، کار و استراحت مادر، ترس و اضطراب وی، نگرانی ها و گریه هایش، ویژگی های روحی و رفتاری مادر، تغذیه مادر و حتی تنفس های او بر کودک اثر می گذارد. (۳)

در این قسمت به برخی از نقش های تربیتی مادر پیش از تولد فرزند اشاره می کنیم.

الف) دعا برای طلب فرزند صالح

الف) دعا برای طلب فرزند صالح

نخستین دستوری که درباره زناشویی وارد شده، دعا برای به دست آوردن فرزند صالح است.

معمولاً شور و شوق ازدواج و تشکیل خانواده، فرصت کمتری برای مناجات و دعا به زن و شوهر می دهد، ولی اگر آغاز زندگی مشترک، با دعا و خواسته های مشروعی مانند این همراه باشد، بی تردید، آینده درخشانی پیش روی این خانواده خواهد بود و فرزند صالحی روزی شان خواهد شد؛

ص: ۴۹

۱- میزان الحکمه، ج ۲، واژه ولد، ص ۱۱۸۳.

۲- ژان پیازه، زندگی و پرورش کودک، ترجمه: عنایت الله شکیباپور، انتشارات نیما، تهران، ۱۳۶۶، صص ۱۹-۲۵.

۳- محمد دشتی، مسئولیت تربیت، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۴، ص ۳۹.

که خداوند می فرماید: «أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ؛ مرا بخوانید تا [دعای] شما را اجابت کنم.» (غافر: ۶۰) چه دعایی بهتر از طلب فرزند صالح که نام پدر و مادر را به نیکویی زنده نگه می دارد و سرمایه ارزشمندی برای آنان به شمار می آید.

قرآن کریم از پیامبرانی یاد می کند که دعای آنان معطوف به این مسأله بوده است. در آیه ای از قرآن، حضرت زکریا علیه السلام برای اینکه خداوند به او فرزندی عنایت کند، این گونه دعا می کند:

قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً. (آل عمران: ۳۵)

خداوندا! از سوی خود، فرزند پاکیزه ای به من عطا فرما.

خدای متعال، این دعای زکریا را پذیرفت و خطاب به او فرمود:

يَا زَكَرِيَّا! إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ. (مریم: ۷)

ای زکریا! ما تو را به فرزندی بشارت می دهیم که نامش یحیی است.

(ب) بردن نام و یاد خدا

(ب) بردن نام و یاد خدا

یاد خدا در هر شرایطی مستحب است و ثوابی بر یاد کننده آن مترتب می شود. از این رو، بهتر است هر کاری را با یاد و نام خداوند آغاز کرد. بنا بر سخن بزرگان دین، گفتن «بسم الله» هنگام معاشرت زن و مرد، برای پیش گیری از دخالت شیطان مؤثر است. (۱) یکی از زمان های حساس و سرنوشت سازی که آینده انسان در گرو آن است، زمان انعقاد نطفه است. اگر مرحله شکل گیری نخستین هسته وجودی کودک، بنا بر آموزه های اسلام و با یاد خدا صورت گیرد، در زندگی آینده خود دچار انحراف دینی نمی شود یا مشکل کمتری در این زمینه خواهد داشت، و گرنه آینده خطرناکی در انتظار وی خواهد بود و به قول شاعر:

سنگ اول گر نهد معمار کج

تا ثریا می رود دیوار کج

(ج) پرهیز از آمیزش در کنار بچه ها

(ج) پرهیز از آمیزش در کنار بچه ها

ص: ۵۰

خودداری از انجام عمل زناشویی در کنار کودک، از دیگر آداب معاشرت خانوادگی است که دستوره‌های فراوانی از امامان معصوم علیهم السلام در این باره روایت شده است. در روایات بی شماری به آثار منفی انجام دادن عمل زناشویی در محلی که بچه ای هر چند کوچک در آن حضور داشته باشد، اشاره شده است. امام صادق علیه السلام به نقل از رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید:

سوگند به آن خدایی که جانم در قبضه قدرت اوست، اگر مردی با همسرش آمیزش کند، در حالی که در خانه (اتاق)، بچه ای بیدار باشد که آنها را ببیند و سخن آنها را بشنود و نفس کشیدنشان را بفهمد، چنین کودکی هرگز رستگار نخواهد شد؛ اگر پسر باشد، زناکار و اگر دختر باشد، بدکاره خواهد شد.

یکی از دلایلی که احادیث اسلامی، انسان را به انجام عمل زناشویی به دور از بچه ها سفارش می کنند، شاید این باشد که کودک در سال های نخست زندگی از توان یادگیری بالایی برخوردار است. یکی از روش های یادگیری در روان شناسی، روش تقلید از راه مشاهده است که امروزه طرفداران بسیاری در علم روان شناختی دارد. به نظر آنان، یادگیری از راه مشاهده، روشی فطری و غریزی است که در انسان و حیوان وجود دارد و از هنگام تولد آن را به کار می گیرند و بخش زیادی از یادگیری انسان از این راه است. کودک نیز رفتار بزرگ سالان مانند راه رفتن، سخن گفتن و خندیدن را می بیند و از آنها به خوبی تقلید می کند. برای مثال، دختر بچه ای که می بیند مادرش در آشپزخانه آشپزی می کند، از وی تقلید می کند و همان کار را با موفقیت انجام می دهد.^(۱)

نمونه های فراوانی از یادگیری کودکان به روش مشاهده و تقلید در متون روایی آمده است. قطب راوندی نقل می کند:

روزی یکی از انصار بزغاله ای را در برابر دیدگان دو کودکش ذبح کرد تا پیامبر خدا را به مهمانی دعوت کند. زن وی سرگرم پخت و پز و تهیه غذا شد و مرد به مسجد رفت تا پیامبر را به خانه بیاورد. کودکان به دور از چشم مادر به گوشه ای رفتند و یکی از آن دو به دیگری گفت: بیا سرت را ببرم و کارد را گرفت و سر برادر را برید. وقتی مادر آمد و بچه را کشته دید، فریاد

ص: ۵۱

۱- یحیی سید محمدی، روان شناسی یادگیری، تهران، نشر نی، ۱۳۸۲، چ ۲، ص ۲۱۱.

زد. بچه دیگر نیز از ترس فرار کرد و از غرفه به زیر افتاد و مُرد. هنگامی که پیامبر وارد خانه شد، جبرئیل او را از ماجرا آگاه ساخت. حضرت به صاحب خانه فرمود: بچه هایت کجا هستند؟ آنها را حاضر کن. او نخست قضیه را پنهان کرد؛ چون نمی خواست پیامبر را ناراحت کند، ولی با پافشاری رسول خدا صلی الله علیه و آله بدن های بی جان کودکان را آوردند. حضرت دعا کرد و خدا، به برکت دعای ایشان هر دو بچه را زنده کرد.^(۱)

(د) تأثیر غذای مادر بر جنین

اشاره

(د) تأثیر غذای مادر بر جنین

در آموزه های اسلامی، برای غذا افزون بر منافع جسمانی، آثار و پی آمدهای تربیتی _ روانی بسیاری بیان شده است. از این رو، خدای متعال در قرآن کریم، انسان را به دقت و تأمل در کیفیت غذایش فرا می خواند: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ؛ انسان باید به غذای خویش با دقت بنگرد». (عبس: ۲۴)(۲)

تنها چیزی که بیش از همه توجه آدمی را به خود جلب می کند، غذایی است که برای ادامه زندگی خود از آن استفاده می کند و با یک دگرگونی فیزیکی _ شیمیایی، جزو بافت وجودی انسان می شود. بر همین اساس، خداوند سفارش می کند به آن چیزی که به عنوان خوراکی استفاده می کنید، نیک بنگرید که چگونه تهیه شده و از چه راهی به دست آمده است؛ زیرا نوع غذا از نظر حلال و حرام بودن، آثار مهمی در اعمال و رفتار انسان دارد.^(۳) امام سجاد علیه السلام در این باره می فرماید:

ص: ۵۲

۱- شیخ عباس قمی، منتهی الآمال، مشهد، انتشارات هاتف، ۱۳۸۱، ص ۴۷.

۲- محمد عطاران، آرای مریدان بزرگ مسلمان، تهران، وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۱، چ ۳، ص ۸۵.

۳- تفسیر نمونه، ج ۲۶، ص ۱۴۴.

وَ أَمَا حَقُّ بَطْنِكَ، فَأَنْ لَا تَجْعَلَهُ وَعَاءَ الْقَلِيلِ مِنَ الْحَرَامِ. (۱)

و اما حق شکم آن است که آن را ظرف غذای حرام؛ اگرچه اندک قرار ندهی.

پیامبر خدا نیز فرمود:

مَنْ أَكَلَ لُقْمَةً حَرَامًا لَمْ تُقْبَلْ لَهُ صَلَاةُ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَ لَمْ تُسْتَجَبْ لَهُ دَعْوَةٌ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا. (۲)

هر کس لقمه حرامی بخورد، تا چهل شبانه روز نه نمازش پذیرفته می شود و نه دعایش به اجابت می رسد.

انسان، پس از تشکیل نخستین هسته وجودش؛ یعنی «نطفه» به تغذیه نیازمند است. مادر وظیفه تأمین غذا و حفاظت و مراقبت از جنین را بر عهده دارد و باید برای تأمین سلامت و رشد جنین بکوشد؛ زیرا رفتار و تغذیه مادر بر جسم و روح جنین اثر می گذارد و در چگونگی شکل دهی شخصیت وی نقش اساسی دارد. نقش تغذیه مادر در جسم و روح فرزند، از زمان انعقاد نطفه آغاز می گردد و تا پایان شیرخوارگی ادامه دارد.

یکی از دانشمندان بزرگ، در مسجد جامع اصفهان امام جماعت بود. وی شبی پسرش را با خود به مسجد آورد. پسر از ورود به مسجد خودداری کرد و در حیاط مسجد نشست. پس از رفتن پدر به داخل مسجد، به مشک آبی که در حیاط مسجد بود، سوزنی فرو برد و با آبی که از آن می ریخت، سرگرم بازی شد. پس از پایان نماز، پدر از این ماجرا باخبر و بسیار ناراحت شد. به خانه رفت و به همسرش گفت: من در تغذیه و رعایت آداب و رسوم اسلامی، پیش و پس از انعقاد نطفه و در دوران کودکی فرزندانم کوشش تمام کرده ام، ولی کار امروز این کودک، نشان دهنده کوتاهی یکی از ماست. مادر گفت: یاد دارم که هنگام بارداری، به خانه همسایه رفته بودم که درخت انار آنها توجه مرا به خود

ص: ۵۳

۱- ابن شعبه حرانی، تحف العقول عن آل الرسول، تهران، مکتبه الصدوق، ۱۳۷۶ ه. ق، باب کلمات امام سجاد علیه السلام، رساله الحقوق.

۲- زین العابدین قربانی، اخلاق تعلیم و تربیت، قم، انصاریان، ۱۳۷۴، ص ۳۵۰؛ بحار الانوار، ج ۶۳، ص ۳۱۴.

جلب کرد. به یکی از انارها سوزنی فرو بردم و مقداری از آب انار را چشیدم. (۱)

با توجه به آنچه گفته شد، درمی یابیم که تغذیه مادر بر جسم و روح فرزند تأثیری عمیق دارد. خوراک مادر افزون بر اینکه بر سلامت وی اثر می گذارد، بر سلامت جسمی و روانی جنین نیز نقش بسزایی دارد. از این رو، در روایات و آموزه های اسلامی به این امر بسیار تأکید شده و به مادران سفارش شده است که در مدت بارداری مراقب خوراک، رفت و آمد و حرکات خود باشند. همچنین، به مادران به ویژه زنانی که برای نخستین بار صاحب فرزند می شوند، سفارش می شود که برای تغذیه و فعالیت های خویش برنامه ریزی داشته باشند و از موادی که برای فرزندشان مفید است، استفاده کنند و تا آنجا که ممکن است از بروز نارسایی جسمی و روحی در نوزاد جلوگیری کنند؛ زیرا پیش گیری بسیار آسان تر و مفیدتر از درمان است.

در آموزه های اسلامی به نوع تغذیه زنان باردار و خوردن برخی خوراکی ها سفارش ویژه شده و از آثار و خواص آنها بر جنین نیز سخن به میان آمده است. به تجربه ثابت شده است که استفاده مادران از میوه ها در دوران بارداری، آثار شگرفی بر زیبایی چهره و صورت ظاهری کودک و همچنین بر اخلاق و رفتارشان دارد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره می فرماید:

به زنان باردار خود «گندُر» بخورانید، که بچه در شکم مادر با آن تغذیه می شود و در نتیجه، قلبش قوی و عقلش زیاد می گردد و اگر بچه پسر باشد، فردی شجاع و نیرومند خواهد شد و اگر دختر باشد، الیه های بزرگ خواهد داشت که موجب رضایت شوهر می گردد. (۲)

امام صادق علیه السلام نیز خوردن «به» را مایه زیبایی بچه معرفی کرده است و زنان باردار را به خوردن آن سفارش می کند. (۳) امیرمؤمنان علی علیه السلام نیز «خرما» را موجب حلم و بردباری کودک

ص: ۵۴

-
- ۱- محمدعلی کریمی نیا، الگوهای تربیت اجتماعی، پیام مهدی، ۱۳۷۷، ص ۳۸، به نقل از: خانواده در اسلام، ص ۱۶۱.
  - ۲- وسائل الشیعه، ج ۱۵، ابواب احکام اولاد، باب ۳۴، ص ۱۳۶، ح ۱ و ۲؛ محمد کلینی، فروع کافی، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۱۳ ه. ق، ج ۶، ص ۲۶.
  - ۳- محمد بن یعقوب کلینی، فروع کافی، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۱۳ ه. ق، ج ۶، ص ۲۵.

می داند. (۱) همچنین خداوند، هنگام زایمان مریم به وی وحی کرد، درخت نخل خشک کنارش را تکان دهد تا خرماهای تازه بریزد و از آن بخورد. (۲) می توان از این دستور خدای متعال چنین نتیجه گرفت که بهترین غذا برای زنان پس از زایمان، خرما است؛ زیرا به دلیل داشتن ویتامین های گوناگون برای مادر و بچه سودمند است. در علم پزشکی ثابت شده که خرما، حاوی «کلسیم، فسفر و پتاسیم» است که اینها در استحکام استخوان، جلوگیری از ناراحتی های مغز و اعصاب و بیماری زخم معده مؤثر هستند. (۳)

از مجموع سخنان بزرگان دین به روشنی درمی یابیم که چگونگی تغذیه مادر، بر رشد کمی و کیفی فرزند آثار مثبت یا منفی دارد. از این رو، باید تغذیه او در طول دوران بارداری و شیرخوارگی کودک، براساس برنامه ریزی

اثر مواد مخدر بر جنین

اشاره

اثر مواد مخدر بر جنین

مناسب و دقیق و نیازهای روحی و جسمی وی باشد.

مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی توسط پدر و مادر به ویژه مادر آثار منفی بسیاری بر جنین و کودک می گذارد که به برخی از این مواد و آثار آن اشاره می کنیم.

مصرف مواد مخدر افزون بر اینکه به طور مستقیم به مصرف کننده زیان می رساند، به اطرافیان به ویژه فرزندان وی نیز زیان های جبران ناپذیری وارد می کند. اعتیاد هر کدام از پدر و مادر، آثار بد فراوانی بر جنین می گذارد، ولی اعتیاد مادر از حساسیت بیشتری برخوردار است. همان گونه که تغذیه درست مادر بر سلامت جسمی و روحی جنین تأثیر مثبتی دارد، مصرف مواد مخدر نیز اثر منفی بر وی می گذارد.

ص: ۵۵

۱- وسائل الشیعه، ج ۱۵، ابواب احکام اولاد، باب ۳۴، ص ۱۳۶، ح ۴.

۲- نک: مریم: ۲۵.

۳- تفسیر نمونه، ج ۱۳، صص ۴۷ و ۴۸.

برخی از این مخدرها که زیان بیشتری برای مادر و فرزند دارند، عبارتند از:

یک _ الکل

یک _ الکل

برخی از زیان های ناشی از مصرف الکل که به جنین وارد می شود، به این شرح است: تشنج مزمن؛ روی آوردن به مشروب خواری، تزلزل و ناپایداری بهره هوشی، اختلالات روانی، فساد اجتماعی، خودکشی، انحراف های جنسی و اخلاقی، ارتکاب فحشا، دروغ گویی، مرگ زودرس و مانند آن. (۱)

زیان الکل نه تنها دامن گیر شخص الکی می شود، بلکه خانواده به ویژه کودکان را نیز گرفتار می کند. اطفال مادران الکیسم، ضعیف و ناتوان و به تشنج های شدید مبتلا هستند و دفاع و استقامت آنها در برابر مشکلات کم است و در برابر عفونت ها بسیار حساس خواهند بود. زشتی ظاهری، نقص فکری و دماغی مانند طبیعی نبودن صورت، انحراف ستون فقرات، کری، لاملی، کودک نمایی، عقب ماندگی فکری، رشد نامناسب، کندذهنی، تمایل به جنایت و دیوانگی های حاد از آثار الکی بودن مادر بر فرزندان است. (۲)

در روایت ها آمده است زنی در حالی که کودک فلج و ناقص و کوری در آغوش داشت، نزد پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله آمد و عرض کرد: ای پیامبر خدا! مگر نمی گوید خدا عادل است و به کسی ستم نمی کند؟ حضرت فرمود: آری. زن گفت: ولی خداوند به من ستم کرده و چنین بچه ای [بیمار] به من داده است. پیامبر لحظه ای درنگ کرد، سپس فرمود: «آیا شوهرت هنگام آمیزش با تو شراب خورده بود؟» زن پاسخ داد: آری. حضرت فرمود: «بنابراین، جز خودت کسی را سرزنش نکن. [این، بر اثر مستی و شراب خواری است]». (۳)

ص: ۵۶

۱- اسلام و تعلیم و تربیت، ج ۱، ص ۹۹.

۲- اسلام و تعلیم و تربیت، ج ۱، ص ۱۰۳.

۳- محمدعلی کریمی نیا، الگوهای تربیت اجتماعی، به نقل از: مکتب اسلام، سال ۲۳، ش ۳، ص ۴۰.

دو _ تریاک

همه انسان ها از زیان تریاک آگاهند و اینکه چه مشکلات فردی و اجتماعی برای خانواده ها به وجود می آورد و زندگی آنها را به آتش می کشد. بسیاری از زیان های الکل در تریاک نیز وجود دارد. همچنین مصرف تریاک، آثار فیزیولوژیکی منفی فراوانی مانند کاهش فشار خون، تنگ شدن مردمک چشم، کند شدن حرکات دستگاه گوارشی، افت تنفسی و در شرایط حاد، وقفه تنفسی را در پی دارد. مصرف تریاک و دیگر مواد افیونی پدید آمده از آن، نخست احساس اعتماد به نفس بالایی در فرد ایجاد می کند، ولی فرد پس از مصرف به سرعت دچار بهت زدگی، درماندگی و ناامیدی شدیدی می گردد. (۱)

اگر مادر به تریاک معتاد باشد، از همان آغاز جنینی بر فرزند اثر منفی می گذارد. اعتیاد مادر، آثار زیان بار بسیاری بر کودک دارد؛ زیرا تغذیه مادر، به طور مستقیم بر فرزند اثر می گذارد.

مادران معتاد، فرزندان معتاد به دنیا می آورند. مواد مخدر مصرف شده به وسیله مادر، از طریق جفت وارد خون جنین می گردد و به جنین حالتی شبیه مستی و نشنگی دست می دهد.

سه _ سیگار

سه _ سیگار

هر چند سیگار به اندازه مواد مخدر زیان آور نیست، ولی استفاده مداوم آن، فرد را معتاد می سازد، به گونه ای که نمی تواند به آسانی آن را ترک کند و از آن دل بکند. مصرف سیگار، بیماری های دهان و دندان و تنگی نفس و بسیاری بیماری های دیگر را در پی دارد. از این رو، پزشکان همواره به ترک آن سفارش می کنند. از آنجا که زیان رساندن به نفس، به هر شکلی در اسلام حرام است و کسی حق ندارد به جان و مالش زیان برساند، نباید انسان خود را به سیگار مبتلا کند. به ویژه بر زنان و مادران، بیش از مردان لازم است که از دود سیگار اجتناب کنند؛ زیرا مادران حافظ دو نفر هستند؛ جان خود و فرزندی که در رحم دارند یا در دامن پرورش می دهند. متأسفانه دیده می شود که مادران بسیاری به سیگار اعتیاد دارند و خود و فرزندانشان را در معرض آسیب های دود سیگار قرار داده اند.

ص: ۵۷

آنچه موجب تندرستی یا بیماری مادر می شود، همان اثر را بر جنین نیز دارد. به عقیده برخی کارشناسان، مادرانی که در طول دوره بارداری سیگار می کشند، در مقایسه با غیرسیگاری ها، نوزادان کوچک تر و ضعیف تری به دنیا می آورند. یکی از عوامل سقط جنین در دو ماهه اول حاملگی، «آرسنیک» موجود در دود سیگار است. از این رو، خطر سقط در زنان سیگاری بالاست. به طور کلی، مصرف تنباکو از سوی مادران، احتمال سقط جنین را دو برابر افزایش می دهد.^(۱)

زنان سیگاری، هورمون های جنسی نامتعادلی دارند و همین امر سبب می شود که هورمون های جنسی فرزندانشان نیز دچار اختلال گردد و بر دستگاه تولید مثل آنان اثر بگذارد. حتی قرار گرفتن در معرض دود سیگار نیز برای مادران در دوران بارداری زیان بار است. دود سیگار به صورت غیرمستقیم جذب مجرای تنفسی مادر می شود و عوارض نامطلوبی بر جنین می گذارد.^(۲) از این رو، به مادران سفارش می شود برای سلامت خود و فرزندشان از مصرف سیگار و قرار گرفتن در فضای آلوده به دود سیگار پرهیز کنند.

۳. نقش مادر در تربیت دینی کودک پس از تولد

اشاره

۳. نقش مادر در تربیت دینی کودک پس از تولد

نقش های مادر در دوران حاملگی، پس از ولادت فرزند نیز ادامه می یابد. افزون بر آن، زمینه ایفای نقش های جدید نیز برای مادر به وجود می آید که وی باید با آگاهی کامل از وظایف خود، به اجرای آن نقش ها بپردازد. در اینجا، برخی از این نقش ها را بیان و بررسی می کنیم تا بدین وسیله، زمینه تربیت هر چه بهتر فرزند برای مادران فراهم گردد. البته پدران نیز در تربیت و پرورش فرزندان با مادران همراهی و همکاری می کنند، ولی هدف ما در این تحقیق، بررسی تأثیر مادر در تربیت فرزند است. از این رو، به تبیین نقش مادر خواهیم پرداخت.

ص: ۵۸

۱- لطف علی پور کاظمی، سیگار، سگته و سرطان، تهران، انتشارات ناهید، ۱۳۷۴، صص ۱۱۶ و ۱۱۷.

۲- لطف علی پور کاظمی، سیگار، سگته و سرطان، تهران، انتشارات ناهید، ۱۳۷۴، ص ۱۱۹.

مطالبی که تاکنون گفته شد، بیشتر زمینه ساز تربیت دینی بود و مهم ترین نقش مادر، پس از تولد نوزاد، فراهم ساختن فضای معنوی برای تربیت دینی است. مادر می تواند با ایجاد فضای مناسب دینی و معنوی در محیط خانواده این زمینه را فراهم سازد. مادر، به عنوان کسی که بیش از دیگران در محیط خانه و با نوزاد به سر می برد، باید محیط خانه را به فضای معنوی تبدیل کند. اثر محیط زندگی بر اخلاق و رفتار انسان، به ویژه کودک و نوجوان بسیار مهم و سرنوشت ساز است. اگر محیط خانواده، محیطی معنوی و مأنوس با دعا، نماز، تلاوت قرآن و مناجات باشد، فرزندان پرورش یافته در آن محیط با معنویت و دعا آشنا می شوند و به تدریج، آن خلق و خو را فرا می گیرند. عکس این مطلب نیز صادق است؛ بچه هایی که در خانواده های دور از دعا، نماز و تلاوت قرآن بزرگ می شوند، کمتر با معنویت سروکار دارند.

ب) انتخاب نام نیک

ب) انتخاب نام نیک

نام گذاری فرزند، وظیفه مشترک پدر و مادر است، ولی از آنجا که مادر زحمت های بسیاری را در دوران بارداری و پرورش فرزند متحمل می شود، به طور طبیعی سهم بیشتری در این امر دارد. آنچه در نام گذاری کودک اهمیت دارد، این است که پدر و مادر باید نامی را برای فرزند برگزینند که با دین و فرهنگ اسلامی بیگانه نباشد. در روایت های دینی تأکید شده است که نام فرزند مسلمان باید هم نام بزرگان دین باشد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

مَنْ وُلِدَ لَهُ أَرْبَعَةُ أَوْلَادٍ لَمْ يُسَمَّ أَحَدَهُمْ بِاسْمِي فَقَدْ جَفَانِي. (۱)

کسی که چهار پسر داشته باشد و یکی از آنها را به نام من نام گذاری نکند، بر من جفا روا داشته است.

بنابراین، مادری که صاحب چند فرزند پسر است، باید یکی از آنها را محمد بنامد. با این کار، فضای خانه با نام زیبای پیامبر خدا عطرآگین و به محیط معنوی و روحانی تبدیل می شود و به

فرموده امام موسی بن جعفر علیه السلام فقر وارد آن خانه نمی شود. (۱)

اهمیت نام گذاری و انتخاب نام نیک برای فرزند، در سیره معصومان علیهم السلام به خوبی دیده می شود و اینکه آن بزرگواران تا چه اندازه به نام گذاری نیکوی فرزندان اهتمام داشتند. امام رضا علیه السلام از پدرانشان، به نقل از اسماء بنت عمیس روایت می کند: «من قابله فاطمه زهرا علیها السلام بودم. وقتی حسن علیه السلام به دنیا آمد، پیامبر خدا فرمود: ای اسماء! فرزندم را بیاور. نوزاد را نزد ایشان بردم. سپس به علی علیه السلام فرمود: آیا فرزندم را نام گذاری کرده ای؟ علی علیه السلام گفت: ما در این کار بر شما سبقت نگرفتیم. رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود: من هم در نام گذاری فرزندم بر خدا پیشی نمی گیرم. ناگاه جبرئیل نازل شد و پس از ابلاغ سلام و تهنیت خدای متعال، عرض کرد: یا رسول الله صلی الله علیه و آله! خدا می فرماید فرزندت را هم نام فرزند هارون، برادر موسی علیه السلام؛ یعنی «حسن» نام گذاری کن. (۲) درباره نام گذاری امام حسین علیه السلام نیز روایت شده است که جبرئیل بر پیامبر نازل شد و نام وی را از سوی خدای متعال آورد. (۳)

ج) کام برداشتن نوزاد

ج) کام برداشتن نوزاد

در آموزه های اسلامی، بر انجام این کار و برداشتن کام نوزاد با آب فرات یا آب باران و خرما یا تربت امام حسین علیه السلام بسیار تأکید شده است. امیر مؤمنان علی علیه السلام فرمود:

حَنَّكُوا أَوْلَادَكُمْ بِالتَّمْرِ، هَكَذَا فَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بِالْحَسَنِ وَالحُسَيْنِ عَلَيْهِمَا السَّلَام. (۴)

کام فرزندانتان را با خرما بردارید؛ زیرا پیامبر نیز با حسن و حسین علیهما السلام چنین کرد.

ص: ۶۰

۱- فروع کافی، ج ۶، باب الاسماء و الکنی، ص ۲۲.

۲- بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۲۳۸.

۳- نک: بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۲۳۸.

۴- فروع کافی، ج ۶، ص ۲۷.

و در روایت دیگری می فرماید:

حَنَّكُوا أَوْلَادَكُمْ بِمَاءِ الْفُرَاتِ وَ بُرْزِهِ قَبْرِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيمَاءِ السَّمَاءِ.

کام فرزندانتان را با آب فرات و تربت امام حسین علیه السلام بردارید و اگر ممکن نبود، با آب باران این کار را انجام دهید.

از مجموع این روایت ها، مطلوب بودن برداشتن کام نوزاد با آب فرات و مانند آن روشن می شود، چنان که سیره معصومان علیهم السلام نیز این گونه بوده است. کام برداشتن آثار تربیتی بر جسم و روح کودک دارد؛ و نخستین تغذیه کودک از خوراکی های دنیا باید چیزی باشد که اثر جسمی و معنوی مثبتی بر وی داشته باشد. تربت امام حسین علیه السلام ارزش معنوی دارد و نوزادی که کامش با تربت برداشته شود، از آغاز با امام حسین علیه السلام آشنا می گردد و انتظار می رود که انسان شایسته ای شود. امام صادق علیه السلام درباره برداشتن کام نوزاد با آب فرات می فرماید: «مَا أَظُنُّ أَحَدًا يُحَنِّكُ بِمَاءِ الْفُرَاتِ إِلَّا أَحَبَّنَا أَهْلَ الْبَيْتِ؛ گمان نمی کنم در کودکی کام کسی را با آب فرات بردارند، مگر اینکه ما اهل بیت را دوست خواهد داشت.» (۱)

(د) صدقه دادن برای فرزند

(د) صدقه دادن برای فرزند

صدقه دادن، از کارهای مفید و بابرکتی است که در اسلام تأکید بسیاری بر آن شده که سبب حفظ سلامتی و طول عمر انسان می گردد. این کار در هر زمانی پسندیده و مطلوب است، یکی از زمان هایی که به دادن صدقه سفارش شده، هنگام تولد فرزند است. بدین گونه که موی سر نوزاد را بتراشند و برابر وزن آن، نقره یا طلا به قابله صدقه دهند. امام صادق علیه السلام به نقل از رسول خدا صلی الله علیه و آله در این باره می فرماید:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ عَقَّ عَنِ الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِكَبْشٍ وَ عَنِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِكَبْشٍ وَ أُعْطِيَ الْقَابِلَةَ شَيْئًا وَ حَلَقَ رُءُوسَهُمَا يَوْمَ سَابِعِهِمَا وَ وَزَنَ شَعْرَهُمَا فَتَصَدَّقَ بِوَزْنِهِ فَضَّةً. (۲)

ص: ۶۱

۱- فروع کافی، ج ۶، ص ۳۹۳.

۲- فروع کافی، ج ۶، ص ۳۶.

رسول خدا صلی الله علیه و آله برای امام حسن و امام حسین علیهما السلام، هر کدام یک قوچ عقیقه کرد و مقداری از آن را به قابله داد و نیز سر آنها را در روز هفتم ولادت تراشید و به وزن موی سر آنان نقره صدقه داد.

در روایتی از امام صادق علیه السلام نقل شده است: «إِنَّ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ حَلَقَتْ ابْنَيْهَا وَ تَصَدَّقَتْ بِوِزْنِ شَعْرِهِمَا فَضَّةً؛ فاطمه، سر دو فرزندش حسن و حسین علیهما السلام را تراشید و به وزن موی سر آنها، نقره صدقه داد.» (۱) بنا بر این روایت، حضرت فاطمه علیها السلام، خود، این کار را انجام داده است و مادران مسلمان نیز باید با تاسی به صدیقه کبرا علیها السلام در احیا و اجرای این سنت دینی بکوشند و زمینه هر چه بهتر تربیت فرزندانشان را فراهم آورند.

درباره نتایج تربیتی این سنت نبوی باید گفت. سر تراشیدن و صدقه دادن به وزن موی سر نوزاد، بر جسم و جان او اثر مثبت می گذارد و وی را از نظر روحی و معنوی، آماده پذیرش دستورهای دینی می سازد. این کار پی آمدهای خوبی دارد. نخست اینکه پیروی از رفتار اولیای خداست و نفس این عمل مطلوب و به نوعی، احیای سنت الهی است. دوم اینکه همان گونه که در بسیاری از احادیث آمده است، دادن صدقه، موجب حفظ تندرستی، طول عمر و افزایش رزق و روزی انسان می گردد و قهر و غضب پروردگار را دفع می کند. (۲) روشن است که این آثار، در صدقه دادن برای نوزاد به وزن موی سر او نیز مترتب است و سوم اینکه تراشیدن سر نوزاد در نظافت و بهداشت وی تأثیر بسزایی دارد. موهایی که هنگام ولادت بر سر نوزاد روییده، همراه با قذارت و کثافت است و بهتر است از سر او زدوده شود تا به جای آن موهای تازه ای بروید. موی جدید هم با رشد و نمو بیشتری می روید و هم در زیبایی و جذابیت کودک اثر می گذارد.

ص: ۶۲

۱- فروع کافی، ج ۶، ص ۳۶.

۲- وسائل الشیعه، ج ۶، کتاب زکات، ابواب صدقه، باب ۱۳، ح ۹ و ۱۰، ص ۲۷۷.

«عقیقه»، از سنت های پسندیده پس از تولد فرزند است و باید والدین پس از تولد فرزندشان گوسفندی برای وی عقیقه کنند. در برخی احادیث آمده است که فرزند، در گرو عقیقه است و اگر عقیقه نکنند، وی در معرض مرگ و انواع بلاها قرار می گیرد. امام صادق علیه السلام می فرماید: «كُلُّ مَوْلُودٍ مُزْتَهَّنٌ بِعَقِيْقَتِهِ؛ هر مولودی، در گرو عقیقه خود است.»^(۱) شاید به همین دلیل، در برخی دیگر از روایات، عقیقه کردن واجب شمرده شده است. امام کاظم علیه السلام نیز در این باره فرموده است: «العقیقه واجب؛ عقیقه، واجب است.»^(۲) بنابراین، پدر و مادر موظف به اجرای این سنت پسندیده هستند و باید برای نوزاد عقیقه کنند، مگر اینکه فقیر باشند و نتوانند گوسفندی برای عقیقه تهیه کنند.^(۳) بنا بر گفتار و رفتار معصومان علیهم السلام، بهتر است عقیقه در روز هفتم ولادت انجام گیرد، چنان که رسول اعظم صلی الله علیه و آله برای امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام در روز هفتم تولدشان عقیقه کرد.^(۴)

درباره عقیقه کردن و آثار آن، روایات فراوانی بیان شده است و همه بر عمل به آن بسیار تأکید کرده اند، چنان که از یکی از معصومان علیهم السلام پرسیدند: آیا در صورت نداشتن توان مالی برای تهیه گوسفند، صدقه دادن کفایت می کند؟ حضرت فرمود: «هر وقت قدرت پیدا کردند، عقیقه کنند.»^(۵)

ص: ۶۳

۱- فروع کافی، ج ۶، ص ۲۸.

۲- فروع کافی، ج ۷، ص ۲۷.

۳- حلیه المتقین، ص ۱۲۴.

۴- نک: فروع کافی، ج ۶، ص ۳۶.

۵- فروع کافی، ج ۶، ص ۲۸.

حتی اگر پدر و مادر نتوانستند برای فرزند عقیقه کنند، شایسته است خود فرزند هر زمان قدرت پیدا کرد، این کار را انجام دهد.

روایت شده است روزی فردی به امام صادق علیه السلام گفت: نمی دانم پدر و مادرم برایم عقیقه کرده اند یا نه. امام فرمود: «برای خود عقیقه کن.» او در سن پیری برای خود عقیقه کرد.^(۱) این همه تأکید بر عقیقه، به دلیل آثار مثبت آن بر جسم و جان کودک است که به یقین آثار تربیتی نیز در پی خواهد داشت.

پی آمدهای تربیتی عقیقه را می توان از روایت های مربوط به آن دریافت به ویژه دعاهایی که در این باره بیان شده مبین این پی آمدهای نیکوست. در دعای عقیقه آمده است گوشت، خون، استخوان و تمام وجود قربانی را در برابر جسم و جان کودک قرار دهد و برای تقرب به خدای متعال ذبح کند؛^(۲) یعنی این کار را به شکرانه نعمت فرزندى که خدا به او عنایت کرده است، انجام دهد و بدان وسیله به خداوند تقرب بجوید.

بنابراین، عقیقه یک عمل عبادی است که نتیجه آن بیشتر متوجه فرزند است تا پدر و مادر؛ چون عقیقه از طرف کودک و به نیت او انجام می گیرد و در سلامت جسمی و روحی وی اثر می گذارد، شیطان را از او دور می کند، خیر و برکت را در زندگی اش افزون می سازد و زمینه پذیرش آموزه های دینی را در روح وی فراهم می کند.^(۳)

(و) آداب شیر دادن

اشاره

(و) آداب شیر دادن

شیر مادر، مفیدترین غذا برای کودک است و مادر نباید بدون دلیل، نوزاد را از این نعمت خدایی

ص: ۶۴

۱- حلیه المتقین، ص ۱۲۴.

۲- حلیه المتقین، ص ۱۲۶.

۳- نک: حلیه المتقین، صص ۱۲۳-۱۲۶؛ نک: سید علی حسینی زاده، سیره تربیتی پیامبر و اهل بیتت فرزند، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۰، صص ۷۱ و ۷۲.

محروم کند. در متون دینی، دستوره‌های بسیاری درباره تغذیه از شیر مادر وارد شده است که کمیت و کیفیت آن را به خوبی بیان می‌کند. در قرآن کریم، (۱) طول دوران تغذیه کودک از شیر مادر، دو سال تعیین شده است. بنابراین، مادر موظف است فرزندش را دو سال کامل شیر دهد. در غیر این صورت، به کودک زیان رسانده است. در روایتی از امام صادق علیه السلام حداقل دوره شیردهی، چیزی کمتر از دو سال بیان شده است. حضرت می‌فرماید:

الرَّضَاعُ وَاحِدٌ وَعِشْرُونَ شَهْرًا فَمَا نَقَصَ فَهُوَ جَوْرٌ عَلَى الصَّبِيِّ.

دوره شیردهی بیست و یک ماه است و کمتر از آن، ستم به کودک است. (۲)

برخی دانشمندان دینی معتقدند مادر باید دو سال تمام کودک را شیر دهد. به ویژه تغذیه کودک با نخستین شیری که از سینه مادر می‌جوشد، بسیار مهم و ضروری است. اگر نوزاد با شیر اول تغذیه نشود، از نظر جسمی ضعیف و ناتوان می‌ماند و رشد و نمو مناسبی نخواهد داشت. (۳) امام صادق علیه السلام به یکی از مادران (مادر اسحاق) که فرزندش را شیر می‌داد، فرمود: «ای مادر اسحاق! از یک سینه به فرزندت شیر مده، بلکه از دو سینه ات به او شیر بده؛ چون یکی از آن دو به عوض غذا و دیگری به عوض آب است.» (۴)

شیر دادن به نوزاد نیز آدابی دارد. برخی از این آداب عبارتند از:

یک _ شیر دادن همراه با طهارت

یک _ شیر دادن همراه با طهارت

شیخ مرتضی انصاری، از فقیهان و دانشمندان بزرگ شیعه وقتی پس از سال‌ها تحصیل و

ص: ۶۵

۱- نک: بقره: ۲۳۳.

۲- وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۷۸.

۳- حلیه المتقین، ص ۱۲۹.

۴- وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۷۶؛ حلیه المتقین، ص ۱۲۹.

کوشش، به مقام اجتهاد و زعامت مسلمانان رسید، مردم به مادر شیخ تبریک گفتند. مادر شیخ گفت: «با زحمتی که من برای تربیت فرزندم کشیدم، اگر به مقام نبوت هم می رسید تعجب نمی کردم، چه رسد به مقام اجتهاد.» مردم با شگفتی پرسیدند: مگر در تربیت فرزندت چه کرده ای که دیگران نکرده اند؟ مادر شیخ پاسخ داد: «بیان زحمت های من برای تربیت او، از حوصله شما بیرون است، ولی برای نمونه می گویم هیچ گاه پستان به دهانش نگذاشتم مگر اینکه با طهارت بودم و وضو داشتم».(۱)

نقل شده است هنگامی که مادر شیخ از دنیا رفت، آن فرزند لایق بر بالین مادر زانو زد و زار زار گریست. یکی از شاگردان از روی دل جوئی به ایشان گفت: جناب استاد! شایسته نیست شما با این مقام علمی، بر بالین پیرزنی، این گونه اشک بریزید. شیخ در پاسخ او فرمود: «شما هنوز به مقام والای مادر آگاه نیستید. تربیت صحیح و زحمت های فراوان این مادر بود که مرا به اینجا رسانید».(۲)

بر همین اساس، امام باقر علیه السلام به خانواده ها دستور می دهد:

عَلَيْكُمْ بِالْوَضَاءِ مِنَ الظُّؤْرَةِ فَإِنَّ اللَّبْنَ يُعْدِي. (۳)

بر شما لازم است دایه پاکیزه ای برای شیرخوارگی کودکان خود برگزینید؛ زیرا شیر در فرزند اثر می گذارد.

یکی از بزرگان می گوید:

چند روز پیش از شهادت شیخ فضل الله نوری در زندان به ملاقاتشان رفتم. پس از احوال پرسی به ایشان عرض کردم که پسر شما خیلی لاابالی است و بر ضد شما کار می کند. شیخ شهید فرمود: «این موضوع را از پیش

ص: ۶۶

۱- جمعی از پژوهشگران، گلشن ابرار، قم، نشر معروف، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۳۳۲.

۲- الگوهای تربیت اجتماعی، ص ۳۶.

۳- وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۸۹.

می دانستم» و افزود: «این پسر در نجف به دنیا آمد و مادرش شیر نداشت. از این رو، مجبور شدیم که برای شیر دادن او، زنی را انتخاب کنیم. پس از مدتی که این کودک از شیر آن زن تغذیه کرد، ناگهان متوجه شدیم که آن زن، بسیار لابلالی و بی عفت است و کینه علی علیه السلام را به دل دارد. از همان وقت دریافتیم که سعادت‌مند شدن این پسر، کاری است بسیار مشکل» (۱).

امام علی علیه السلام در اهمیت شیر دادن می فرماید: «الزُّضَاعُ يُغَيِّرُ الطَّبَاعَ؛ شیر، سرشت آدمی را دگرگون می سازد» (۲).

ابوالمعالی، از دانشمندان بزرگ اسلامی و صاحب نوشته ها و آثار ارزشمند فراوانی است. پدر وی، شیخ ابومحمد عبدالله نیز از فضلا و پرهیزکاران زمان خود بود و از راه نویسندگی و نسخه برداری کتاب ها، زندگی خود را اداره می کرد. او با زنی پاک دامن ازدواج کرد و نتیجه این ازدواج، پسری بود به نام ابوالمعالی. هنگامی که این کودک دیده به جهان گشود، پدرش نسبت به غذای او بسیار دقیق و حساس بود و سفارش می کرد مبادا از شیر زن های دیگر به او بدهند. از قضا روزی مادر بچه بیمار شد. کودک که شیر کافی نخورده بود، مرتب گریه می کرد. یکی از زنان همسایه که آنجا بود، برای آرام کردن او سینه خود را به دهانش گذاشت. نوزاد مقداری از شیر آن زن خورد و آرام گرفت. وقتی شیخ عبدالله به خانه آمد و از این ماجرا آگاه شد، بسیار اندوهگین گردید. کودک را گرفت، سر او را پایین نگه داشت و با انگشت دهانش را باز کرد و هر چه شیر در دهانش بود، بیرون ریخت. آن گاه گفت: «برای من بسیار سخت و ناگوار است که بینم سرشت فرزندم، به شیر زن بیگانه و ناپاک آلوده شده است.» آن نوزاد، همان امام الحرمین، ابوالمعالی است که چون این گونه در تربیت و پرورش او دقت کردند، از شخصیت های برجسته فاضل و دانشمندان پرآوازه گردید. از ابوالمعالی نقل شده است:

گاه هنگام بحث و مناظره نوعی سستی و گُند ذهنی در من ایجاد می شود و

ص: ۶۷

۱- محمدعلی کریمی نیا، الگوهای تربیت اجتماعی، بی جا، پیام مهدی، ۱۳۷۷، ص ۴۱.

۲- بحارالانوار، ج ۱۰۳، ص ۳۲۳.

این، اثر همان اندک شیری است که در من باقی مانده است. (۱)

دو _ شیر دادن همراه با نام خدا

دو _ شیر دادن همراه با نام خدا

بردن نام خدا در آغاز هر کاری مطلوب است و باید هر کاری را با یاد و نام خدا شروع کرد. بنا بر آیه قرآن، حضرت نوح هنگام سوار شدن بر کشتی، پیش از هر چیز نام خدا را به زبان آورد و با یاد او بر کشتی سوار شد. زمانی که آن حضرت خواست با خانواده اش سوار کشتی شود، گفت: «ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَ مَرْسَاهَا؛ به نام خدا سوار کشتی شوید که رفتن و ایستادنش با نام اوست». (هود: ۴۱)

هدف از بردن نام خدا بر زبان این است که انسان با نام مبارک پروردگار، خیر و برکت را جلب کند. وقتی انسان کاری را با نام خدا شروع کرد و آن را به نام مبارک او زینت داد، آن کار، از بدی ها محفوظ می ماند و با خوبی و خیر و برکت قرین می گردد.

بنابراین، شایسته است مادر هنگام شیر دادن به فرزند، نام خدا را به زبان آورد و هر بار با یاد او به نوزاد شیر دهد.

سه _ آموزش ارزش های اخلاقی

سه _ آموزش ارزش های اخلاقی

کودک چگونگی برخورد با دیگران و شیوه رفتار با آنان را از پدر و مادر و کسانی می آموزد که با آنها رابطه دارد. بخش زیادی از یادگیری کودک، از راه مشاهده انجام می گیرد و او با دیدن رفتار نزدیکان، از آنها تقلید می کند و می کوشد حرکات و رفتار خود را با آنان هماهنگ سازد. بنابراین، تقلید از الگوهای خاص، در یادگیری کودک نقش اساسی دارد. تجربه نیز نشان داده است که نیروی حسی کودک، بیش از دیگر قوای او فعال می شود و به تصویربرداری از صحنه های زندگی می پردازد. دیدگان کودک، همانند دوربین عکاسی از تمام منظره های پیرامون خود تصویربرداری می کند و این تصاویر را به خزانه ذهنی می سپارد. (۲) این تصویرهای ذهنی، در خزانه ذهن کودک انباشته می شود و

ص: ۶۸

۱- الگوهای تربیت اجتماعی، ص ۴۰.

۲- روان شناسی رشد، ص ۲۹۵.

به تدریج، در رفتار او ظهور و بروز می کند.

از میان افراد خانواده، مادر، بیشترین نقش را در شکل دهی رفتار کودک دارد؛ زیرا وی بیش از همه با فرزند به سر می برد و تأثیر عاطفی و روانی بیشتری بر او می گذارد. کودک نیز به دلیل انس و علاقه بسیاری که به مادر دارد، به وی اعتماد می کند و رفتارهای وی را درست می شمارد و از آن الگوبرداری می کند. کودک راست گویی، وفای به عهد، امانت داری، محبت، مهربانی و مانند آن را از اعضای خانواده به ویژه مادر می آموزد. مادر می تواند با استفاده از ارتباط عمیق روحی و عاطفی خود با کودک، ارزش های اخلاقی را به وی آموزش دهد. اگر مادر، راست گو و درست کار باشد و همواره صادقانه رفتار کند و سخن دروغ نگوید، صفت راست گویی را در کودکش، نهادینه و صداقت در گفتار و رفتار را بر رفتارش حاکم می سازد. مادر باید از راه تمرین و تشویق، گرایش به پذیرش ارزش های اخلاقی را در وجود کودک تقویت و او را به این مسیر هدایت کند.

بنا بر شواهد تاریخی، حاتم طایی، صفت نیکوی بخشش و جوان مردی را از مادرش فرا گرفت. مادر حاتم، زنی بود سخاوتمند که هر چه به دست می آورد، به نیازمندان می بخشید. از این رو، برادران او به شدت با این کارش مخالفت کردند و همه مال و دارایی اش را گرفتند. مدتی بدین صورت گذشت. سپس برادران، شتری را در اختیار خواهرشان گذاشتند. زنی از قبیله هوازن که سالی یک بار می آمد و خرج خود را از مادر حاتم دریافت می کرد، این بار نیز نزد وی آمد و درخواست کمک کرد. مادر حاتم گفت: جز این شتر چیز دیگری برایم نمانده است و آن شتر را به زن هوازنی داد و گفت: حتی اگر از گرسنگی بمیرم، راضی نیستم بیچاره ای را از خانه ام ناامید سازم. (۱) این رفتار سخاوتمندانه مادر، در ذهن و قلب حاتم نهادینه شد و در وی اثر گذاشت و او به این صفت پسندیده مشهور شد. هنگامی که دختر حاتم به عنوان اسیر نزد پیامبر گرامی اسلام برده شد، حضرت به دلیل سخاوتمندی پدرش، او را احترام و آزاد کرد. (۲)

ص: ۶۹

۱- بنت الشاطی، آمنه مادر محمد صلی الله علیه و آله، ترجمه: حسین اژدری آزاد، تهران، کتاب فروشی آتروپارت، بی تا، ص

۲۲.

۲- بنت الشاطی، آمنه مادر محمد صلی الله علیه و آله، ترجمه: حسین اژدری آزاد، تهران، کتاب فروشی آتروپارت، بی تا، ص

۲۲.

عزت نفس و بزرگ منشی، از ویژگی های برجسته انسانی است که هر فردی می کوشد آن را هم در وجود خود و هم در وجود فرزندان و خانواده اش ایجاد و تقویت کند. عزت نفس؛ به معنای قوت، قدرت و ارجمندی، در فطرت بشر ریشه دارد و نمی گذارد فرد در فراز و نشیب های زندگی، احساس شکست کند. در اینجا منظور از عزت نفس، شناخت حقیقت نفس خویش و قرار دادن آن در مقام و منزلت حقیقی خود است. (۱) تقویت عزت نفس به این معنا، در شمار اصول تعلیم و تربیت است و مادر باید به آن توجه ویژه ای داشته باشد؛ زیرا نادیده انگاشتن عزت نفس کودک، به تکبر و غرور یا به ضعف نفس او می انجامد که هر کدام، پی آمدهای نامطلوب تربیتی به همراه دارد.

از این رو باید، عزت نفس را از زمان کودکی در فرزندان ایجاد و تقویت کرد و آنها را با از آن ویژگی پرورش داد. پیامبران و بزرگان دین نیز از کودکی عزت نفس و شجاعت و بزرگواری را آموختند و در مواقع لازم، از آن بهره گرفتند. داستان کودکی و رشد ابراهیم خلیل علیه السلام در غار و آموختن ویژگی های پسندیده از مادر و دریافت وحی و دیدن ملکوت آسمان و زمین، بهترین گواه بر این امر است. آن حضرت، به دلیل صلابت، عزت نفس و مبارزه با بت پرستان، به عنوان «اسوه حسنه» معرفی شده است. (۲)

علامه طباطبایی در این باره می نویسد:

دستگاه آفرینش به گونه ای انسان را مجهز کرده است که بتواند بدون اتکا به دیگران، زندگی خود را اداره کند. از این رو، او باید نیروهای خدادادی خویش را در راه نیل به مقاصد به کار گیرد و به نیروی دیگران متکی نباشد. اگر چنین کرد، به تدریج، آن حالت عزت و استقلال در او پدید می آید و به زندگی آبرومندانه رو می آورد و هرگز به خواری و کردار زشت تن

ص: ۷۰

۱- معارف و معاریف، واژه «تربیت».

۲- نک: المیزان، ج ۷، صص ۲۷۷ و ۲۷۸.

حال این پرسش مطرح می شود که چه کسی بهتر می تواند ویژگی عزت مندی را در کودک به وجود آورد و پرورش دهد؟ شاید هیچ کس به اندازه مادر نتواند ویژگی های نیک را در وجود فرزند پدید آورد و در وی رشد دهد و شکوفا سازد؛ زیرا کودک بیشتر از هر کسی از مادر اثر می پذیرد. گذشته از گفتار، رفتار مادر نیز برای فرزند آموزنده و اثربخش است. به نظر می رسد رفتار مادر، بیش از گفتارش در پرورش عزت نفس کودک تأثیر می گذارد. از این رو، نباید کارهایی را انجام دهد که با عزت فردی و خانوادگی اش منافات داشته باشد. ناگفته پیداست که رفتارهای پست و دون شأن یک مادر مسلمان در محیط خانه، کودک را به سوی پستی و فساد می کشاند. مادر می تواند با تشویق های کلامی و عملی روحیه غیرت مندی فرزند را تقویت کند. مادر با رعایت حجاب کامل خود به دخترش می فهماند که حجاب برای زن مسلمان عزت است و او را در برابر نامحرم حفظ می کند.

امام علی علیه السلام در سفارش های تربیتی اش به امام حسن مجتبی علیه السلام، به عزت نفس و اهمیت آن در زندگی این گونه اشاره می کند:

وَ أَكْرَمُ نَفْسِكَ عَنْ كُلِّ دَيْتِيهِ وَ إِنْ سَأَقْتِكَ إِلَى الرَّغَائِبِ فَإِنَّكَ لَنْ تَعْتَاضَ بِمَا تَبَدَّلُ مِنْ نَفْسِكَ عَوَضًا. (۲)

کرامت و عزت نفس خود را از هر گونه پستی بالاتر بدار، اگرچه تو را به آنچه میل داری، برساند؛ زیرا تو در برابر آنچه از شرف خود از دست می دهی، عوض نخواهی گرفت.

این بیان امام، به اهمیت عزت نفس و زیان های ناشی از ذلت پذیری و تن دادن به پستی و خواری اشاره دارد. دستاورد انسان در صورت زیرپا گذاشتن عزت مندی و اتکا به دیگران، به مراتب کمتر از آن چیزی خواهد بود که از دست می دهد؛ زیرا هیچ چیز بالاتر و باارزش تر از آبرو و حیثیت انسان نیست.

ص: ۷۱

۱- سید محمدحسین طباطبایی، خلاصه تعالیم اسلام، تهران، انتشارات کعبه، بی تا، چ ۱۲، ص ۱۸۸.

۲- نهج البلاغه، نامه ۳۱.

ط) پرورش حس خودباوری در کودک

خودشناسی و درک حقیقت و شناخت نیرو و استعداد خویشتن، از مسائل مهم زندگی انسانی است و در تعیین راه و روش زندگی فرد نقش اساسی ایفا می کند. هر کس باید بداند چه توان و نیرویی در وجود او نهفته است و چه ویژگی هایی دارد تا با شناخت و به کارگیری آنها به کمال مطلوب زندگی دنیا و آخرت دست یابد. اگر انسان به واقعیت های وجودی خود پی ببرد و نسبت به خود، آگاهی کامل پیدا کند، نوعی حس خودباوری و اعتماد به نفس در او پدید می آید و باور می کند که می تواند برای رشد و پیشرفت فردی و اجتماعی خود، منشأ خدمات بسیاری باشد. در اشعاری منسوب به امام علی علیه السلام آمده است:

أَتَزَعَمُ أَنَّكَ جِزْمٌ صَغِيرٌ وَفِيكَ انْطَوَى الْعَالَمُ الْأَكْبَرُ. (۱)

آیا تو می پنداری موجود ضعیف و ناچیزی هستی؟ چنین نیست، بلکه وجود تو نمادی از عالم کبیر؛ یعنی جهان هستی است. آنچه در جهان هست، به نوعی در وجود انسان تعبیه شده و به کار رفته است. پس انسان نباید خود را کوچک بشمارد و ظرفیت های وجودی خویش را نادیده بگیرد.

مادر می تواند این حس را از آغاز کودکی در کودک ایجاد و تقویت کند. از آموزش های مهمی که مادر باید به فرزند بیاموزد، پرورش حس خودباوری در کودک است. او باید به کودک بیاموزد که خداوند، انسان را نیرومند و با استعدادهای بالایی آفریده است.

همچنین نباید احساسات و علایق کودک را سرکوب، تحقیر یا وی را امر و نهی و سرزنش کرد؛ که در این صورت، او در تصمیم گیری و برنامه ریزی برای آینده و ابراز وجود در عرصه های سرنوشت ساز زندگی، ضعیف، بی اراده و کم جرئت بار می آید.

این مشکل در بسیاری از خانواده های نامتعادل به روشنی دیده می شود. فرزندان که در چنین خانواده هایی رشد کرده اند، وقتی به سن جوانی و بزرگ سالی می رسند، نمی توانند فعالیت های مهم سیاسی و اجتماعی داشته باشند.

ص: ۷۲

ی) تکریم و احترام کودک

احترام به دیگران، از آموزه های مهم در فرهنگ اسلامی است و بسیار بر آن تأکید شده است. انسان ذاتاً محترم است و مورد تکریم خدای متعال قرار گرفته است، چنان که خداوند می فرماید: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ؛ ما آدمی زادگان را گرامی داشتیم.» (اسراء: ۷۰) کرامت انسان به دلیل توانایی های جسمی و روحی اوست و وی می تواند با به کارگیری آنها در زندگی خود، به سعادت دنیا و آخرت دست یابد. (۱)

سیره حضرت محمد صلی الله علیه و آله بر اساس احترام به کودکان بود. هرگاه آن حضرت کودکی را می دید، مانند یک انسان بزرگ به وی احترام می گذاشت و شخصیت وی را گرامی می داشت. هنگامی که از سفر بازمی گشت، کودکان به استقبالش می رفتند و ایشان نیز به آنها لطف و محبت می کرد. همچنین به اصحاب می فرمود آنان را با خود سوار کنید و پیامبر و یارانش در حالی به شهر بازمی گشتند که هر کدام یکی از کودکان را بر شتر یا اسب خود سوار کرده بودند. این کار پیامبر گرامی اسلام، افزون بر اینکه نوعی احترام به کودکان بود، مهر و محبت آنها را نیز به حضرت بیشتر می کرد، چنان که بسیاری از آن کودکان، بعدها از یاران باوفای آن حضرت شدند. (۲)

کودک، موجودی پاک و معصوم و به دور از گناه و معصیت است. از این رو، بیش از دیگران شایسته تکریم و تعظیم است و احترام به او، از عوامل مهم در پرورش شخصیتش به شمار می رود. بر همین اساس، باید به کودک احترام گذاشت و او را تکریم کرد؛ چنان که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

أَكْرَمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا آدَابَهُمْ يُغْفَرُوا لَكُمْ. (۳)

فرزندانتان را گرامی بدارید و آنها را نیکو تربیت کنید تا خدا شما را بیامرزد.

تجربه نیز نشان داده است اگر فرد در کودکی از سوی بزرگ سالان تکریم و احترام شود،

ص: ۷۳

۱- تفسیر نمونه، ج ۸، ص ۲۴۱.

۲- ابراهیم امینی، تربیت، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۱، ص ۱۹۳.

۳- بحارالانوار، ج ۱۰۱، ص ۹۵.

بزرگوار، شریف و باشخصیت بار می آید و برای حفظ شأن و کرامت خود از کارهای زشت و ناپسند دوری می کند. (۱)

مادر بیش از همه شایسته احترام و تکریم به کودک است؛ چون او رابطه تنگاتنگ و مداومی با کودک دارد و همواره از احوال و اوضاعش باخبر است. مادر نباید فرزند را از نظر روحی و روانی تحقیر کند، بلکه باید به شخصیت او بها دهد و وی را تشویق کند تا استعدادهای درونی اش شکوفا گردد.

ک) پرورش باورهای دینی

ک) پرورش باورهای دینی

منظور از باورهای دینی، اصول و فروع دین است که اعتقاد به آنها بر هر فرد مسلمانی واجب است و باید به آنها ایمان بیاورد. از آنجایی که کودکان هنوز به رشد کافی نرسیده اند و توان تجزیه و تحلیل عقلی و استدلال منطقی مسائل را ندارند، بهتر است آنها را از راه آموزش و تقلید با خدا آشنا ساخت و به تدریج، آموزه های دینی را به آنان آموخت و توحید و خداشناسی را نیز به ایشان تلقین کرد. نوزادی که در محیط دینی پرورش یافته و بارها آهنگ دل ربای قرآن و لفظ زیبای خدا را شنیده و نماز خواندن والدین را دیده، با نوزادی که در محیط فاسد بزرگ شده و صدای ساز و آواز شنیده و در محیط گناه رشد کرده است، یکسان نیست. (۲) از این رو، در آموزه های اسلامی بسیار تأکید و سفارش شده است پس از ولادت نوزاد، باید در گوشش اذان و اقامه خواند تا جان و دلش با نام خدا و پیامبر آشنا گردد.

نقش آفرینی مادر در عرصه تکالیف عملی مانند نماز و روزه روشن است. وی می تواند با انجام دادن فرایض الهی، الگویی نیکو برای فرزندان و مصداق عینی این حدیث شریف باشد:

كُونُوا دُعَاةَ النَّاسِ بِأَعْمَالِكُمْ وَلَا تَكُونُوا دُعَاةَ بِلْسِنَتِكُمْ. (۳)

ص: ۷۴

۱- تربیت، ص ۱۹۲.

۲- تربیت، ص ۸۹.

۳- عباس قمی، سفینه البحار، تهران، دارالاسر، ۱۴۱۶ ه. ق، ج ۲، ص ۲۷۸.

با کردار شایسته خود، راهنمای مردم به سوی فضیلت ها شوید و تنها دعوت گر زبانی نباشید.

(ل) آموزش قرآن

(ل) آموزش قرآن

آموزش قرآن به کودک، از جمله حقوق وی بر پدر و مادر است، چنان که امیر مؤمنان علی علیه السلام می فرماید:

حَقُّ الْوَالِدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحَسِّنَ اسْمَهُ وَ يُحَسِّنَ أَدَبَهُ وَ يُعَلِّمَهُ الْقُرْآنَ. (۱)

حق فرزند بر پدر سه چیز است: انتخاب نام نیکو، ادب آموزی نیکو و آموزش قرآن.

در این روایت نام پدر بیان شده و حقوق یاد شده برعهده او گذاشته شده است، ولی این وظیفه به او منحصر نیست، بلکه مادر نیز در قبال آموزش و تربیت فرزند مسئولیت دارد. دلیل این امر روایات دیگری است که آموزش و تربیت را وظیفه والدین؛ هم پدر و هم مادر می داند. رسول خدا صلی الله علیه و آله در این باره می فرماید:

وَ الْمَرْئَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ بَعْلِهَا وَ وِلْدِهِ وَ هِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ. (۲)

زن، نگهبان و سرپرست خانه شوهر و فرزندش و مسئول حفظ و تربیت آنهاست.

در این حدیث مسئولیت تربیت فرزند به مادر داده شده و بیانگر آن است که مادر نیز همانند پدر، وظیفه تعلیم و تربیت کودک را برعهده دارد. امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می فرماید: «رَحِمَ اللَّهُ مَوْلَا الدِّينِ أَعَانَا وَ لَعَدَهُمَا عَلَى بَرِّهِمَا؛ خداوند رحمت کند پدر و مادری را که به نیکی فرزند خود کمک کنند.» (۳) علی علیه السلام نیز در حدیثی می فرماید: «عَلِّمُوا صِبْيَانَكُمْ مِنْ عِلْمِنَا مَا يَنْفَعُهُمُ اللَّهُ»

ص: ۷۵

۱- نهج البلاغه، حکمت ۳۹۹.

۲- مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، بیروت، مؤسسه عزالدین، ۱۴۰۷ ق، ج ۳، کتاب اماره، باب فضیله الامام، ح ۲۰.

۳- وسائل الشیعه، ج ۱۵، باب ۸۶ از ابواب احکام اولاد، ح ۴، ص ۱۹۹.

به؛ از معارف ما آنچه برای فرزندان سودمند است، به آنان بیاموزید»^(۱).

بنا بر آنچه گفته شد،^(۲) خطاب های مطلق در آیات و روایات اگرچه در صیغه مذکر باشد، زن و مرد را در برمی گیرد و بسیاری از تکالیف مشترک به همین شکل در قرآن و سنت بیان شده است.

بر این اساس، مادر همانند پدر مسئول آموزش قرآن به فرزند است و باید به این وظیفه اش عمل کند. آموزش قرآن، اعم از خواندن، فهم معارف و درک حقایق آن در درجه اول اهمیت قرار دارد و کودک از نخستین روزهای آموزش باید با عبارت ها و آموزه های قرآنی آشنا گردد. نقش مادر در این زمینه بیش از دیگران است. وی می تواند به فرزندش قرآن بیاموزد و او را بر اساس آموزه های قرآنی پرورش دهد.

م) آموزش احکام

م) آموزش احکام

علاوه بر آموختن قرآن به کودک، لازم است او را با احکام دینی آشنا ساخت. آموزش احکام در دوران کودکی، همانند کنده کاری بر سنگ است که اثر آن بر ذهن و دل کودک باقی می ماند و تا آخر عمر از یاد او نمی رود، چنان که امام علی علیه السلام می فرماید: «الْعِلْمُ مِنَ الصَّغَرِ كَالنَّقْشِ فِي الْحَجَرِ؛ تأثیر علم آموختن در کودکی، مانند نقشی است که بر روی سنگ کنده شود»^(۳). بنا بر این روایت، هرگونه آموزش در دوران کودکی ماندگارتر از دوره های دیگر است. باید به این نکته در برنامه ریزی های تعلیم و تربیت توجه شود.

درباره آموختن علوم مفید به فرزندان، سفارش های فراوان شده است و اینکه دانش های سودمند و مورد نیاز را به آنان آموزش دهند. از جمله علوم مورد نیاز کودک، علم به احکام الهی است که به علت مبتلا بودن به آن اهمیت بیشتری نسبت به دیگر علوم برای آموختن در سال های نخست

ص: ۷۶

۱- وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۱۹۷.

۲- نک: مباحث علم اصول، بحث الفاظ، مطلق و مقید.

۳- وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۲۲۴.

زندگی دارد. مادر، در آموختن احکام عملی به فرزند نیز نقش مهمی را ایفا می کند. اگر مادر احکام الهی را خوب بداند، به مراتب، بهتر از معلم می تواند به فرزندش آموزش دهد. این گونه ارتباط مادر و فرزند، ارتباطی مستقیم و دوستانه است و اثرپذیری در این نوع ارتباط، قوی تر و عمیق تر از ارتباط جمعی است. از این رو، مادر، عامل مهمی در انتقال ارزش ها و آموزش قرآن و احکام به فرزند است. ملا مهدی نراقی درباره آموزش احکام به کودک می نویسد:

چون کودک به سن تمیز رسید، باید او را به طهارت و نماز واداشت و در بعضی از روزهای ماه رمضان به روزه داشتن امر کرد و اصول عقاید و حدود و آداب شرع را به او یاد داد. (۱)

ن) آموزش آداب اسلامی

ن) آموزش آداب اسلامی

آموختن آداب دینی و اسلامی به کودک، از وظایف والدین است. پدر و مادر وظیفه دارند کودک را با آداب و رسوم دینی و سنت های اسلامی آشنا سازند. کارهای خوب کودک را تحسین کنند و او را از اعمال زشت بازدارند.

ملا مهدی نراقی نیز درباره آموزش آداب نیک به فرزند می نویسد:

چون خُلق نیک یا کار پسندیده ای از کودک سرزند، او را آفرین گوید و پاداش دهد و در برابر مردم تحسین کند. اگر کار زشتی از او سرزند، بار اول بهتر است نادیده انگارد و به روی او نیاورد و وانمود کند که کسی جرئت نمی کند چنین کاری انجام دهد، خصوصا اگر خود طفل در پنهان داشتن آن کار کوشش کند؛ زیرا به رخ او کشیدن، ممکن است وی را جری سازد، به طوری که بعد از این، آشکارا مرتکب آن [خطا] شود و باکی [از آن] نداشته باشد. اگر درباره آن کاری که از او سر زده، کودک را عتاب کند، باید در خفا او را سرزنش نماید و زشتی آن کار را بزرگ جلوه دهد و به او بگوید: مواظب باش که کسی بر آن کار مطلع نشود و گرنه نزد مردم رسوا می شوی، ولی در سرزنش و عتاب نباید زیاده روی کرد که اهمیت سرزنش، از دلش می رود. پدر باید هیبت خود را در گفتار و حرکات نگه دارد و مادر

ص: ۷۷

۱- مهدی بن ابی ذر نراقی، جامع السعادات، قم، دارالتفسیر، ۱۴۱۷ ه. ق، ج ۱، ص ۲۷۱.

باید کودک را از پدر بترساند. سزاوار است که [کودک] از هر کاری که پنهان می کند، منع شود؛ زیرا آن را پنهان نمی دارد مگر اینکه معتقد است که کاری زشت است. اگر رها شود، به کار زشت عادت می کند. باید [وی را] در راه رفتن و دیگر حرکات به وقار و آرامش عادت داد. [باید به وی آموخت که] با هم نشینان و معاشران تواضع و فروتنی نماید، گشاده رویی و خوش کلامی را شعار خود سازد و اطاعت [از] والدین، معلم و بزرگ ترها را بیاموزد، در حضور ایشان بازی نکند. باید [وی را] از فخرفروشی به هم سالان منع کنند. او را از گرفتن چیزی از دیگران نهی کنند و به او بفهمانند که بزرگی در عطا و بخشش است و ذلت و خواری در گرفتن و سؤال کردن. محبت زر و سیم، در نظر او زشت نماید؛ زیرا آفت دوستی؛ مال و ثروت؛ زهر کشنده است و بسیاری از مردم به وسیله آنها هلاک شده اند. (۱)

س) آموزش آداب غذا خوردن

س) آموزش آداب غذا خوردن

ملا مهدی نراقی درباره آموزش آداب غذا خوردن به کودک می نویسد:

اولین صفتی که بر کودک غلبه دارد، تمایل به غذاست. از این رو، ابتدا باید آداب خوردن و آشامیدن را به وی آموخت. [پدر و مادر یا مربی باید] به او بیاموزد که با دست راست غذا بخورد و قبل از شروع [کردن] به خوردن باید «بِسْمِ اللَّهِ» بگوید. از جلو خود بردارد؛ پیش از دیگران دست به طعام نبرد؛ به طعام و به کسانی که غذا می خورند، خیره نشود؛ با شتاب غذا نخورد؛ لقمه را نیک بچود؛ دست و لباس [خود] را به آنچه می خورد، آلوده نسازد؛ پرخوری را زشت شمارد؛ شکم پرستی را نکوهش کند؛ کودکی را که پرخوری نمی کند، ستایش کند؛ ایثار در طعام و کم اعتنایی به آن را در نظرش محبوب سازد و به غذایی که فراهم شود و به دست آید، قناعت کند. (۲)

ص: ۷۸

۱- مهدی بن ابی ذر نراقی، جامع السعادات، قم، دارالتفسیر، ۱۴۱۷ ه. ق، ج ۱، ص ۲۷۱.

۲- مهدی بن ابی ذر نراقی، جامع السعادات، قم، دارالتفسیر، ۱۴۱۷ ه. ق، ج ۱، ص ۲۷۰.

پدر و مادر، هر دو در آموزش آداب نیکو به فرزند مسئول هستند، ولی مادر نقش بیشتری در این باره ایفا می کند؛ زیرا مادر در خلوت و جلوت با فرزند است و کمتر از هم جدا هستند. همچنین مهر و محبتی که میان مادر و فرزند وجود دارد، در اثرگذاری وی بر فرزند کمک می کند. از این رو، مادر بیشتر باید به آموزش آداب به فرزند بپردازد و پیش از غذا خوردن، دست کودک را بشوید و نام خدا را به او تلقین کند تا به تدریج، کودک به این امر عادت کند.

ع) آموزش اخلاق نیکو

ع) آموزش اخلاق نیکو

ملا مهدی نراقی در این باره می نویسد:

[پدر و مادر و مربی باید] فرزند را عادت دهند که در حضور دیگران پشت نکند و پا را بر روی پا نیفکند و انگشت به بینی نکند و آب بینی نیندازد، آب دهان نیفکند و طریقه نشستن و برخاستن و راه رفتن را یاد گیرد. او را از خواب در روز منع کنند و از نازپروردگی در فرش و لباس و طعام بازدارند، بلکه به جامه و خوراک درشت عادت دهند تا اعضا و اندامش قوی و محکم شود. به او یاد دهند که خلقت او برای دفع زیان و درد است، نه برای کسب لذت؛ خوردنی ها، همچون داروهایی است برای برطرف کردن گرسنگی و نیرو دادن به انسان برای عبادت خدا. دنیا، بی ریشه و ناپایدار است و نعمت های آن راحت و لذت است. (۱) آن گاه به تربیت اخلاق و افعال کودک بپردازد و در این راه جدا بکوشد؛ زیرا کودک اگر در آغاز زندگی و عنفوان جوانی و رشد، مهمل و رها شود و تحت تربیت صحیح قرار نگیرد، غالباً با اخلاق پست و کردارهای بد، بار می آید و در نتیجه، دروغ گو، حسود، لجوج، ستیزه جو، گمراه، دزد، خائن، بی شرم، فضول و احياناً منحرف جنسی و به فسق و فجور مایل می شود. (۲)

همچنین وی به مراقبت و بازداشتن کودک از هم سالان بد این گونه تأکید می کند:

ص: ۷۹

۱- مهدی بن ابی ذر نراقی، جامع السعادات، قم، دارالتفسیر، ۱۴۱۷ ه. ق، ج ۱، ص ۲۷۱.

۲- مهدی بن ابی ذر نراقی، جامع السعادات، قم، دارالتفسیر، ۱۴۱۷ ه. ق، ج ۱، ص ۲۷۱.

باید کودک را از کودکان بی تربیت و بداخلاق دور نگه داشت؛ که اصل ادب و تربیت همین است. باید او را به معلم دین دار و صالح سپرد. باید که قرآن و سخنان نیکان و داستان راستان را به وی بیاموزد تا محبت شایستگان در دلش جای گیرد. او را از شنیدن اشعاری که در آنها از فسق و فجور و اهل آن یاد شده، بازدارد که اینها، تخم فساد را در زمین دلش می افشاند. باید در مقابل سخت گیری معلم، به صبر و سکوت عادت کند و فریاد سر ندهد و به این و آن متوسل نشود که تحمل مشقت ها، شیوه شجاعان است. سزاوار است که چون از درس و کلاس فارغ شد، به کودک اجازه بازی و تفریح داده شود تا دل او نمیرد و پژمرده نگردد. چون اندکی رشد کرد، باید اخلاق نیک و کردار پسندیده بر او آموخت و او را از صفات و کارهای زشت و ناپسند بازداشت تا از حسد و دشمنی و ترسویی و بخل و کبر و خودبینی برحذر باشد و از دزدی و حرام خواری و دروغ و غیبت و خیانت و دشنام و بدزبانی و بیهوده گویی و مانند اینها پرهیز کند. بردباری و سپاس گزاری و توکل و خشنودی و شجاعت و سخاوت و راست گویی و خیرخواهی و دیگر خوبی های اخلاقی را به او یاد دهد. نزد او باید نیکان را ستود و بدان و اشارات را مذمت کرد تا نیکی نزد او محبوب و شر، مبعوض گردد. (۱)

ملا احمد نراقی در بخش دیگری از کتاب خود، جامع السعادات می نویسد:

باید کودک را از پرگویی و دروغ، قسم خوردن اگرچه راست باشد و از لهو و لعب و استهزا و زیاد مزاح کردن و ابتدا به سخن نمودن منع کرد. باید عادت کند که جز به اندازه ای که می پرسند، سخن نگوید. مادامی که بزرگ تر سخن می گوید، گوش فرا دهد و از پیش پای بزرگ تر از خود برخیزد و به او جای دهد و در پیش روی او بنشیند. اگر کودک، در خردی به این آداب مؤدب و تربیت شود، این اخلاق و ملکات، بعد از بلوغ در او

ص: ۸۰

۱- مهدی بن ابی ذر نراقی، جامع السعادات، قم، دارالتفسیر، ۱۴۱۷ ه. ق، ج ۱، ص ۲۷۰.

راسخ و ریشه دار خواهند شد و انسانی نیک و شایسته خواهد گشت. اگر برخلاف اینها نشو و نما کند، وبال پدر و مادر خواهد شد، بلکه باعث رسوایی و ننگ [آنان] می شود. بر هر پدر و مادری واجب است که در تأدیب و تربیت فرزند مسامحه نکند که این امانت خداست نزد او و دل کودک، جوهری است پاک و صاف و خالی از هر نقش و صورت و پذیرای هر نیک و بد و این والدین هستند که او را به یکی از این دو راه می برند. اگر او را به راه خیر ببرند، به همان روش نشو و نمو می کند و در دنیا و آخرت سعادت مند می شود و معلم و مربی او در ثوابش شریک اند، و گرنه شقی و هلاک خواهد شد و زیانش به گردن پدر یا قیم یا ولی او خواهد بود. (۱)

در آموزش امور یاد شده به کودک، مادر بر پدر و هر کس دیگری مقدم است.

ف) آموزش آداب سلام کردن

ف) آموزش آداب سلام کردن

سلام کردن به دیگران، از مستحبات اکید در دین اسلام است و ثواب فراوانی دارد. به ویژه فرد هنگام ورود به خانه افراد دیگر، باید با گفتن سلام اهل خانه را از ورودش باخبر سازد و این گونه با ساکنان خانه ارتباط برقرار سازد. خداوند در این باره می فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا. (نور: ۲۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید! در خانه هایی غیر از خانه های خودتان وارد نشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن خانه سلام کنید.

سلام کردن، اختصاص به بزرگ سالان ندارد، بلکه سلام کردن به کودکان، از سنت های رسول الله صلی الله علیه و آله است و در این باره می فرماید:

یکی از چیزهایی که تا زنده هستیم، ترک نخواهم کرد، سلام دادن به کودکان است تا

ص: ۸۱

اینکه پس از من به عنوان سنت اسلامی باقی بماند. (۱)

سلام کردن به کودکان دو فایده دارد: اول اینکه موجب آشنایی آنها با این سنت نیکوی پیامبر اسلام می شود و آن را بهتر می آموزند. دوم اینکه سبب رشد شخصیت معنوی و اجتماعی شان می گردد؛ چون از یک سو با ارزش های اسلامی آشنا می شوند و از سوی دیگر، آداب اجتماعی را فرا می گیرند.

بنابراین، بر مادران لازم است این سنت حسنه را به فرزندانشان بیاموزند و آنها را از کودکی با آداب سلام کردن آشنا کنند. اگر مادر به این کار عادت کند و هر وقت بر فرزند وارد می شود، به وی سلام کند و از کودک نیز بخواهد هر وقت با دیگران روبه رو شد، سلام کند، به تدریج سلام کردن برای او عادت می شود و از آن پس، همواره به دیگران سلام می کند.

ص) توجه به رشد جنسی کودک

ص) توجه به رشد جنسی کودک

رشد کودک در جنبه های گوناگون، از مسائل مهم در حوزه تعلیم و تربیت است که خانواده ها به ویژه پدر و مادر باید به آن توجه کنند. هر پدر و مادری علاقه مند است فرزندانش از نظر جسمی و روحی رشد مناسب داشته باشند. رشد جنسی کودک، از حساس ترین انواع رشد است که در سراسر زندگی وی اهمیت و نقش بسزایی دارد. رشد طبیعی و متعادل غرایز و گرایش های کودک به او کمک می کند تا دیگر جنبه های وجودی اش نیز رشد متناسب داشته باشند؛ زیرا انحراف جنسی، اغلب از رشد غیرطبیعی و احیانا بلوغ زودرس یا خمودی و بی میلی فرزندان به جنس مخالف پدید می آید که خود، عوامل گوناگونی دارد. اگر والدین به رشد جنسی فرزند بی تفاوت باشند، ممکن است وی دچار بلوغ زودرس یا خمودی و بی علاقهگی به جنس مخالف خود شود که هر کدام زیان خاص خود را دارد.

رشد جنسی کودک، مقدمه رفتار جنسی او را فراهم می کند و اگر به آن توجه نشود، ممکن است فرد دچار نارسایی جنسی گردد که پی آمدهای بدی برای او خواهد داشت. بنابراین، وظیفه والدین است که با از بین بردن زمینه های تربیت نادرست، هم از عوامل هیجان انگیز مانند تعریف داستان ها

ص: ۸۲

یا نمایش فیلم های محرک جلوگیری کنند و مانع رشد جنسی زود هنگام فرزندان شوند و هم نسبت به عقب ماندگی و شکوفا نشدن غرایز طبیعی وی بی تفاوت نباشند. به ویژه مادر می تواند در این امر نقش بیشتر و بهتری داشته باشد؛ زیرا او معمولاً در کنار فرزند است و می تواند بر رفتار و گفتار وی نظارت کامل داشته باشد، چنان که رسول گرامی اسلام می فرماید: «وَالْمَرْأَةُ مَسْئُولَةٌ عَلَى أَهْلِ بَيْتِ زَوْجِهَا؛ زن، مسئول اداره بچه های شوهرش است».^(۱)

منظور از رشد جنسی فرزند این است که مادر، پایه های فکری و اعتقادی شان را تقویت و احکام دینی را به آنها آموزش دهد و روش های درست به کارگیری آموزه های اسلامی را به آنان بیاموزد. بدین معنا که پیش از رسیدن فرزند به بلوغ جنسی، مسائل نظری و راه های عملی مربوط به آن را به وی آموزش دهد تا وقتی به رشد طبیعی می رسد، در این زمینه مشکلی نداشته باشد.^(۲)

ق) راهنمایی های جنسی

ق) راهنمایی های جنسی

مادر، به عنوان مشاور و راهنمای مناسبی برای فرزند، می تواند از همان آغاز زندگی، آداب مثبت و پسندیده را به او بیاموزد. به ویژه باید در آموزش مسائل جنسی و غریزی به فرزندان توجه بیشتری داشته باشد و پسر و دختر را آن گونه که شایسته یک فرزند مسلمان است، تربیت کند. خواجه نصیرالدین طوسی در این باره می نویسد:

ابتدا باید به تربیت قوه شهویه فرزند پرداخت و قبل از اینکه مشکلی در این جهت برایش عارض شود، او را با آداب اسلامی آشنا ساخت.^(۳)

میل جنسی انسان از بدو تولد شروع می شود. از این رو، ارائه راه کارهای شرعی و دینی به وی در این زمینه لازم است. منظور از راهنمایی جنسی کودک این است که برخی رفتارهای ساده و قابل

ص: ۸۳

۱- بحارالانوار، ج ۷۵، ص ۳۸.

۲- مدن یوسف، التریبه الجنسیه للاطفال و ابن لغین، بیروت، دارالمحججه البیضاء، ۱۴۱۶ ه. ق، ص ۹۷.

۳- محمد بن محمد نصیرالدین طوسی، اخلاق ناصری، تهران، خوارزمی، ۱۳۶۴، ص ۱۸۴.

فهم مربوط به جنسیت را از همان سنین کوچکی به فرزند بیاموزند. برای مثال، باید به دختران کوچک آموخت که نباید نامحرم با آنها تماس بدنی داشته باشد و به جز محارم کسی حق ندارد، آنها را ببوسد. البته پیش از این، باید محرم و نامحرم را برای آنها تعریف کرد و توضیح داد چه کسی محرم و چه کسی نامحرم است. مادر در این مورد نیز بر دیگر افراد خانواده اولویت دارد و می تواند توضیح لازم و مناسب را به فرزند ارائه دهد.

۴. نقش رفتاری مادر در تربیت دینی کودک

اشاره

۴. نقش رفتاری مادر در تربیت دینی کودک

مادر، گذشته از نقش های عاطفی و شناختی، از نظر رفتاری نیز بر تربیت فرزند اثر می گذارد و شاید بتوان گفت نقش رفتاری مادر، بیش از دیگر نقش های وی در شکل دهی شخصیت کودک مؤثر است. از یک سو، بسیاری از یادگیری های کودک در این دوره از زندگی، از راه حواس ظاهری انجام می گیرد و از سوی دیگر، کودک، رفتار مادر و شیوه برخورد وی را با مسائل گوناگون به صورت ملموس و عینی می بیند. بنابراین، اثرپذیری کودک از رفتار مادر، بسیار بیشتر و عمیق تر از دیگران خواهد بود. با توجه به اهمیت موضوع، در اینجا لازم است به برخی از رفتارهای اثربخش مادر در تربیت دینی فرزند اشاره کنیم:

الف) عبادت های مادر

الف) عبادت های مادر

عبادت ها و نیایش های مادر نقش بسزایی در پرورش روحی و معنوی فرزند دارد. اگر فضای حاکم بر زندگی کودک، فضای معنوی و پرستش و توجه به خدا باشد، بی تردید، کودکی که در آن فضا رشد می کند، انسانی باایمان خواهد بود. در حقیقت، نخستین مدرسه ای که کودک در آن آموزش می بیند، محیط خانه است و تمام عوامل موجود در آن محیط، بر روح و روان و رفتار وی اثر می گذارد و اساس روحیه دین پذیری و کسب فضایل اخلاقی فرزند در محیط خانه شکل می گیرد. (۱) عبادت مادر در خانه، نوعی تمرین عملی و ارائه الگو به فرزند است که ذهن آماده او را به خود جلب می کند و اثر آن سال ها در دل و ذهن او باقی می ماند.

در قرآن کریم، به موارد بسیاری اشاره شده است که کودکان و نونهالان، روحیه عبادت و دعا را

ص: ۸۴

۱- ناصر مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، قم، مدرسه علی بن ابی طالب علیه السلام، ۱۳۷۷، ص ۱۶۴.

از مادران خود به ارث برده و عبادت کردن را در عمل از آنان آموخته اند. [حَنَه](#)، [\(۱\)](#) همسر عمران و مادر مریم، از مادرانی است که پیش از ولادت فرزندش، با عبادت و توسل و دعا، از خدا فرزندی خواست و نذر کرد که فرزند او در راه خدا و در کلیسا، خدمت گزار بندگان مؤمن باشد. وی این گونه دعا کرد:

رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. (آل عمران: ۳۵)

خداوندا! آنچه را در رحم دارم، برای تو نذر کردم که محرّر [و آزاد برای خدمت به خانه تو] باشد. آن را از من بپذیر که تو شنوا و دانایی.

سپس وقتی فرزندش به دنیا آمد، وی را مریم نامید و دعا کرد که پروردگار، وی و ذریه اش را از وسوسه های شیطان نگاه دارد. خداوند نیز مریم را به نیکویی پذیرفت و نهال وجودش را به خوبی پرورش داد و کفالت او را به زکریا سپرد. [\(۲\)](#) بی تردید، مریم بسیاری از فضایل اخلاقی و معنوی را در همان زمان طفولیت از مادرش فرا گرفت. عبادت های شبانه مادر بر جسم و روح او اثر گذاشت و وی را به مقامی رسانید که زکریای پیامبر، مجذوب رفتار او شد و از خدا خواست که فرزندی صالح همانند مریم به وی عطا کند. خداوند هم یحیی را به او عنایت کرد. زکریا که سرپرستی مریم را بر عهده داشت، هرگاه نزد او می رفت، وی را در حال عبادت می دید.

مادرانی که خود، از تربیتی شایسته و بینش و منشی خدایی بهره مند هستند، با تیزبینی و آینده نگری، فقط به پرورش دینی و معنوی فرزندشان توجه نمی کنند، بلکه هدایت و سعادت ذریه او را نیز از خدا می خواهند. دعای مادر مریم برای در امان ماندن ذریه فرزندش از وسوسه های شیطان، گواهی روشن بر اهمیت دادن مادران به تربیت دینی فرزندانشان است. اگر مادران از این رفتار مادر مریم الگو بگیرند و برای سلامت روحی و معنوی فرزندانشان چاره اندیشی و دعا کنند، همان گونه که

ص: ۸۵

۱- المیزان، ج ۳، ص ۲۸۷.

۲- نک: آل عمران: ۳۶ و ۳۷.

خداوند، دعای مادر مریم را پذیرفت، دعای آنها را نیز می پذیرد. تربیت عملی مادران، از راه عبادت، رفتار و اخلاق نیکو و پسندیده، بیش از هر روش دیگری بر جسم و روح فرزند اثر می گذارد و انتظار می رود که مادران با عملکرد خود، مربی خوبی برای فرزندان شان باشند.

ب) نمازهای اول وقت مادر

ب) نمازهای اول وقت مادر

نماز، مهم ترین وظیفه دینی و اسلامی مسلمانان است که خداوند، آنان را به ادای آن دستور داده است. هیچ عبادتی به اهمیت نماز نمی رسد. بر همین اساس است که رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید:

أَلصَّلَاةُ عَمُودُ الدِّينِ إِنْ قِيلَتْ قِيلَتْ مَا سِوَاهَا وَإِنْ رُدَّتْ رُدَّتْ مَا سِوَاهَا. (۱)

نماز، ستون دین است. اگر قبول شد، دیگر عبادت ها نیز پذیرفته می شود و اگر رد شد، عبادت های دیگر نیز رد می شود.

از این رو، ابراهیم خلیل علیه السلام، در مناجات خود از خدا خواست که خود و ذریه اش را از نمازگزاران قرار دهد: «رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي؛ پروردگارا! مرا و ذریه ام را از برپاگزاران نماز قرار ده.» (ابراهیم: ۳۸) همچنین در قرآن کریم می خوانیم که لقمان حکیم به فرزندش می فرماید: «يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ؛ ای فرزندم! نماز را به پا دار.» (لقمان: ۱۷)

آیات قرآن و روایت های بی شماری، مبین اهمیت نماز است و ادای این فریضه دینی در زمان معین و اول وقت بسیار اهمیت دارد. خواندن نماز اول وقت ارزش بسیاری دارد، چنان که امیرمؤمنان علی علیه السلام به امام حسن مجتبی علیه السلام می فرماید: «أَوْصِيكَ يَا بُنَيَّ بِالصَّلَاةِ عِنْدَ وَقْتِهَا؛ فرزندم! تو را به خواندن نماز اول وقت سفارش می کنم.» (۲) سفارش و تأکید درباره کودکان این است که پدر و مادر باید آنها را از کودکی به نماز خواندن تشویق کنند. پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله در این باره فرمود: «أَدَّبْ صِغَارَ أَهْلِ بَيْتِكَ بِلِسَانِكَ عَلَيَّ

ص: ۸۶

۱- وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۲۲.

۲- بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۴۵۸.

الصَّلَاةِ وَ الطَّهْوَرِ؛ فرزندان کوچک را با زبان خود، به نماز و وضو عادت دهید.» (۱) با توجه به این روایت، کودکان را باید با زبان کودکانه به نماز فرا خواند، به گونه ای که توان درک آن را داشته باشند، نه با زبان پیچیده یا پرخاشگرانه. در احادیث دیگری آمده است در سنین معینی مانند شش و هفت سالگی باید فرزندان را به نماز خواندن دعوت کرد، چنان که پیامبر گرامی اسلام فرمود: «مُرُوا صِبْيَانَكُمْ بِالصَّلَاةِ إِذَا كَانُوا أَبْنَاءَ سِتِّ سِنِينَ؛ فرزندان خود را در شش سالگی به خواندن نماز دستور دهید.» (۲)

نکته قابل توجه در این گونه آیات و روایات این است که خطاب ها و دستورهای شرعی هر چند به صیغه مذکر آمده و خطاب به مردان است، ولی به مردان منحصر نیست، بلکه شامل مرد و زن می شود و مادر نیز همانند پدر، مأمور به اجرای آن وظایف است. بنابراین، مادر نباید نسبت به تکالیف دینی و عملی فرزند بی توجه باشد، بلکه باید با تربیت صحیح و مناسب، او را به عبادت علاقه مند کند. از نظر روانی _ تربیتی، بهترین روش برای ایجاد و تقویت انگیزه عبادت در فرزند، استفاده از روش عملی و الگویی است. این روش، به طور غیرمستقیم در فرزند اثر می گذارد. اگر مادر، به خواندن نماز اول وقت اهمیت دهد و همواره در برابر چشمان کودک سر وقت نمازش را بخواند، به یقین، بر روح و روان کودک اثر می گذارد و وی را به این کار علاقه مند می کند؛ بدون اینکه امر و نهی یا اجباری در کار باشد.

ج) دعاها و مناجات های مادر

ج) دعاها و مناجات های مادر

دعا و مناجات به پیشگاه خداوند و اظهار نیاز و تضرع به درگاه آن وجود مطلق و قادر لایزال، وظیفه هر انسان موحد و خداشناسی است و باید از این راه خود را به خالق خویش نزدیک سازد و از او کمک بجوید.

اگر پدر و مادر، در دل شب و سحرگاهان از خواب ناز دل برکنند و وضو کنند و سجاده نماز

ص: ۸۷

۱- مجموعه ورام، ص ۳۵۸.

۲- حسین بن محمد تقی نوری، مستدرک الوسائل، تحقیق: مؤسسه آل البیت، قم، آل البیت، ۱۴۰۵ ه. ق، ج ۱۵، ص ۱۶۰.

بگسترانند و دست به دعا بردارند، فضای خانه از راز و نیاز آنان معطر می گردد و این کار آثار معنوی بسیاری بر فرزندان خواهد داشت. مادر می تواند با دعاهای نیمه شب خود، دل کودک را آماده پذیرش حقایق و جسم و روح وی را مشتاق عبادت و پرستش سازد.

مادر موسی علیه السلام، از جمله زنانی است که خداوند به طور مستقیم به او وحی کرده است. خداوند خطاب به وی می فرماید:

وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فِإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَ جَاعِلُوهُ مِنَّا الْمُزْسَلِينَ. (قصص: ۷)

و به مادر موسی وحی کردم که فرزند را شیر بده و چون بترسی که فرعونیان آسیبی به او برسانند، وی را به دریا بیفکن و نترس و اندوه به خود راه مده که ما او را به تو بازمی گردانیم و از پیامبران قرارش می دهیم.

از این رو، مادر موسی علیه السلام با وجود علاقه شدید به فرزندش، وی را به امواج رود نیل سپرد، ولی از رحمت خدا ناامید نشد، بلکه امیدوار به وعده الهی، به دعا و نیایش در پیشگاه خدای متعال پرداخت و خداوند هم بنا بر وعده ای که به وی داده بود، در ماجرای، موسی را در اختیار آسیه، همسر فرعون قرار داد و او مانع از کشتن وی شد. آن گاه هر زنی را برای شیر دادن موسی علیه السلام آوردند، وی شیر ننوشت تا اینکه دوباره در آغوش پر مهر مادر قرار گرفت و از شیر مادر خورد و در دامان او بزرگ شد. (۱) مادر موسی علیه السلام با عبادت ها و راز و نیازهای خود توانست فرزند وی همانند موسی کلیم الله علیه السلام تربیت کند و او را چنان پرورش دهد که شایسته مقام نبوت و پیامبری گردد.

(د) همراه بردن کودک به مسجد

(د) همراه بردن کودک به مسجد

از کاربردهای مهم مسجد که بر دیگر کاربردهای آن غلبه دارد، نقش عبادی آن است، به گونه ای که هر جا نامی از مسجد به میان آید، بیشتر نقش عبادی آن تداعی می شود. بلند شدن صدای اذان از بلندگوی مسجد، بیان گر فرا رسیدن وقت نماز است و مؤمنان با شنیدن اذان، برای اقامه نماز به مسجد روی می آورند. حرکت زن و مرد، کوچک و بزرگ، ثروتمند و فقیر هنگام فرا رسیدن وقت

ص: ۸۸

نماز به سوی مساجد، صحنه های زیبا و دیدنی را می آفریند که برای هر انسان مؤمن و خداجویی لذت بخش است. همراه بردن کودکان و نونهالان به مسجد و شرکت دادن آنها در نماز جماعت، آنها را به برپایی آموزه های دینی و اسلامی، به ویژه نماز جمعه و جماعت تشویق و علاقه مند می کند. مادر می تواند با بردن فرزندان به مسجد و شرکت دادن آنان در مراسم اسلامی و مذهبی، میل و رغبتشان را به دین و قرآن افزون سازد.

بردن کودکان به مسجد آثار مثبت بی شماری بر آنها دارد. از جمله اینکه آنها با نماز خو می گیرند و دیدن رکوع و سجود نمازگزاران در روحشان اثر می گذارد. افزون بر این، بسیاری از احکام و معارف دینی را می آموزند و به ذهن می سپارند و تا پایان عمر از یاد نمی برند.

ه) گریه های مادر در مراسم عزاداری

ه) گریه های مادر در مراسم عزاداری

گریستن بر مصیبت های اهل بیت علیهم السلام، آثار فراوان فردی و اجتماعی بر انسان دارد. شرکت در عزای اهل بیت علیهم السلام، وظیفه ای دینی و مذهبی است که پی آمدهای دنیوی و اخروی بسیاری دارد. از این رو، در روایات اسلامی بسیار بر آن تأکید شده است. بردن کودکان به مجالس عزای اهل بیت علیهم السلام، افزون بر اینکه آنها را با فضاهای معنوی و اجتماعی آشنا می سازد، از جنبه تربیتی نیز آثار ارزشمندی بر روح و روان آنان دارد. با شرکت در این محافل، احکام و معارف دینی و اشعار و مراثی درباره اهل بیت علیهم السلام خود به خود به قلب و ذهن کودک نفوذ می کند و در قلب وی ماندگار می شود. مادر، بهترین کسی است که به خوبی می تواند از عهده این کار برآید و با بردن فرزند به مجالس مصیبت و عزای اهل بیت علیهم السلام و آشنا ساختن کودک با خاندان پیامبر خدا، تربیت دینی آنان را نیز تقویت کند. فاطمه زهرا علیهاالسلام نیز پس از رحلت پدر بزرگوارش، حسنین علیهماالسلام را به مسجد پیامبر، مزار شهدای اُحد در بقیع و مزار حمزه در دامنه کوه اُحد می برد. (۱)

ص: ۸۹

۱- محمدجواد محدثی، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت علیهم السلام، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶، چ ۲، صص ۱۳۱ و ۱۳۲.

تشویق، از مهم ترین روش های تربیتی است و در آموزش و پرورش کاربردی گسترده دارد. همه کارشناسان امور تربیتی و آموزشی بر استفاده مناسب از این روش تأکید می کنند. یکی از راه های مؤثر در تقویت و تثبیت رفتارهای دینی فرزندان، تشویق آنان به انجام کارهای خوب و شایسته است. اگر کودک کار مثبتی انجام داد، باید از او تشکر و او را تحسین و تمجید کرد؛ زیرا تشویق زبانی یا پاداش عملی در کودک ایجاد انگیزه می کند و سبب می شود که وی آن کار خوب را تکرار کند و ادامه دهد. این روش در سیره اهل بیت علیهم السلام نیز وجود دارد. آن بزرگواران هرگاه کار مثبتی از فرزندان خویش می دیدند، آنها را تحسین می کردند.

فرزندانی که از سوی پدر و مادر تشویق می شوند، از نظر روحی و روانی، روحیه استقلال خواهی، عزت طلبی و نیز اعتماد به نفس قوی خواهند داشت و سرنوشت آنها تا حدودی به رفتارهای مشوقانه پدر و مادر وابسته است. (۱) تشویق های پدر و مادر، استعداد های فرزندان را تقویت می کند و به فعلیت می رساند. مادر، از همه کس به فرزند مهربان تر، نزدیک تر و بیش از هر کس دیگری مورد اعتماد اوست. از این رو، بهتر می تواند با تشویق های سازنده خود، به رشد فکری و روحی کودک کمک کند.

فصل پنجم: نقش مادر در تربیت دینی نوجوان (هفت سال دوم)

اشاره

فصل پنجم: نقش مادر در تربیت دینی نوجوان (هفت سال دوم)

ص: ۹۱

بر اساس روایت های بسیار و بررسی های علمی و روان شناختی، زندگی انسان از کودکی تا بزرگ سالی به سه دوره هفت ساله تقسیم می شود که هر کدام از این دوره ها ویژگی های خاص خود را دارد. در بخش اول، به نقش مادر در تربیت فرزند در هفت سال اول زندگی کودک اشاره کردیم. اینک به بررسی هفت سال دوم زندگی و نقش مادر در این دوره می پردازیم و برای پرهیز از طولانی شدن بحث به تبیین برخی ویژگی های دوره نوجوانی بسنده می کنیم. بی شک، مادر در هفت سال دوم و سوم زندگی نیز نقش تربیتی قابل توجهی دارد و نباید نقش خود را تمام شده انگارد. مادر در این دوره، نقش های جدید و مهمی را ایفا می کند و همانند هفت سال اول زندگی، همچنان در تربیت فرزند اثرگذار است. در بخش نخست، نقش مادر از سه جنبه عاطفی، شناختی و رفتاری بررسی شد، ولی به دلیل اینکه پس از دوره کودکی، نقش مادر بیشتر جنبه هدایت گری و راهنمایی دارد، نه عاطفی و شناختی، در این دو فصل، نقش مادر را به صورت کلی بیان و به اختصار، به اثرگذاری مادر در تربیت فرزند اشاره می کنیم.

۱. ضرورت استمرار نقش های گذشته

۱. ضرورت استمرار نقش های گذشته

دوره نوجوانی، دوره استقلال خواهی فرزندان است و آنها در این دوره، خود را مستقل از والدین می پندارند و تصور می کنند می توانند روی پای خود بایستند و زندگی خود را اداره کنند. با این حال، نباید پدر و مادر این گونه فکر کنند و فرزند را در این سن به حال خود رها کنند. اگر مادر نسبت به رفتار و اندیشه های نوجوان بی توجه باشد و روحی و جسمی فرزند را نادیده بگیرد، به شخصیت وی آسیب خواهد زد. ارتباط برقرار نکردن والدین و به ویژه مادر با نوجوان موجب می شود که وی به افراد دیگری مانند دوست و هم سالان روی آورد و بر اثر آگاهی های نادرست و بی تجربگی دچار مشکلات جسمی و روانی گردد. (۱) از این رو، بر پدر و مادر به ویژه مادر لازم است در این دوره حساس و خطرناک وی را به حال خود رها نسازند، بلکه بیش از گذشته مراقبش باشند و هیچ گونه راهنمایی و حمایتی را از وی دریغ نکنند؛ زیرا نوجوان، در سن بلوغ بیش از هر زمان دیگری به مشاوره و راهنمایی نیاز دارد.

ص: ۹۲

۱- سیداحمد احمدی، روان شناسی نوجوانان و جوانان، اصفهان، انتشارات مشعل، ۱۳۷۳، ص ۲۳.

امام صادق علیه السلام در راه کاری کلی، به همه پدران و مادران این گونه سفارش می کند:

بَادِرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالْحَدِيثِ قَبْلَ أَنْ تَسْبِقَكُمْ إِلَيْهِمُ الْمَرْجَةُ. (۱)

پیش از آنکه «گروه مرجئه»، جوانان شما را گمراه کنند، آنها را دریابید و به آنان حدیث بیاموزید.

در زمان امام صادق علیه السلام گروهی به نام گروه مرجئه وجود داشت که فرهنگ ویژه ای را تبلیغ می کردند و باورهای آنان بر ضد معارف اهل بیت علیهم السلام بود. آنها با افکار باطلشان، نسل جوان را به دام خویش گرفتار می کردند. از این رو، امام صادق علیه السلام از وجود آنها احساس خطر کرد و راه کاری سازنده را که همان آموختن حدیث به فرزندان است، به پدران و مادران آموخت.

این راه کار ارزنده، عمومیت دارد و به زمان خاصی منحصر نمی گردد و در هر زمان و مکانی کاربرد داشته و دارد.

این کلام امام صادق علیه السلام، مبین حکمی کلی است. این حکم عمومی و کلی عبارت است از تعلیم و تربیت فرزندان در همه دوره های سنی، به ویژه دوره نوجوانی و مراقبت از آنان در این مرحله از زندگی.

۲. جداسازی بستر خواب فرزندان

۲. جداسازی بستر خواب فرزندان

در روایت های معصومان علیهم السلام به جداسازی بستر فرزندان، پس از رسیدن به مرحله تمیز و شناخت بد و خوب و زشت و زیبا توجه و تأکید شده است. فرزند در دوران کودکی در کنار پدر و مادر به سر می برد و احساس می کند در بسیاری از کارها مانند ورود به اتاق پدر و مادر محدودیتی ندارد، ولی به تدریج، باید این تفکر را از ذهن وی دور کرد و به آنها فهماند که هر قدر سن و سالشان بالا رود، تکالیف و محدودیت هایشان نیز افزایش می یابد، از جمله باید در نشست و برخاست و خواب و خوراک آدابی را رعایت کنند.

اگر برای پدر و مادر مقدور باشد، بهتر است برای هر یک از فرزندان اتاقی جدا در نظر بگیرند و اگر توان این کار را ندارند، از سن شش سالگی به بعد بستر آنها را جدا سازند. در روایت ها آمده

ص: ۹۳

۱- محمدتقی مجلسی، روضه المتقین، حاج محمد حسین کوشانپور، قم، بنیاد فرهنگ اسلامی، بی تا، ج ۸، ص ۶۵۱.

است زمانی که کودکان به سن شش یا هفت سالگی رسیدند، باید رخت خوابشان از یکدیگر جدا شود. (۱) حضرت محمد صلی الله علیه و آله نیز در این باره می فرماید: «إِذَا بَلَغَ أَوْلَادُكُمْ سَبْعَ سِنِينَ فَفَرِّقُوا بَيْنَ مَضَاجِعِهِمْ؛ زمانی که فرزندان شما به سن هفت سالگی رسیدند، خوابگاهشان را از یکدیگر جدا سازید.» (۲) ایشان درباره جداسازی بستر پسران، دختران و پسران و دختران از یکدیگر فرموده است: «الْصَّبِيُّ الصَّبِيُّ وَالصَّبِيَّةُ وَالصَّبِيَّةُ، وَالصَّبِيَّةُ وَالصَّبِيَّةُ يُفَرِّقُ بَيْنَهُمَا فِي الْمَضَاجِعِ لِعَشْرِ سِنِينَ؛ خوابگاه پسران، پسر و دختر و دختران را به هنگام ده سالگی از هم جدا کنید.» (۳)

به نظر می رسد سفارش های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و دیگر معصومان علیهم السلام به جداسازی بستر خواب فرزندان از شش سالگی به بعد، به این دلیل است که هر گونه تماس بدنی و مباشرت جسمی کودکان در این سن و سال، نوعی بیداری جنسی را به همراه دارد، به ویژه در دختران که زودتر از پسران بالغ می شوند. از این رو، در گفتار معصومان علیهم السلام نسبت به جداسازی خوابگاه دختران از یکدیگر بیشتر سفارش شده است و حتی نسبت به تماس بدنی مادر با دختر شش ساله نیز هشدار داده شده است، اگر مادر دخترش را در این سن و سال لمس کند و وی را در آغوش بکشد و تماس بدنی با او برقرار کند، این خطر وجود دارد که این کار در وی به صورت عادت درآید و در این امر تفاوتی میان محرم و نامحرم و زن و مرد قائل نشود که بی شک، این عمل به حیا و عفت او ضربه می زند. مادر باید صفت شرم و حیا را در فرزندان نوجوانش اعم از دختر و پسر تقویت کند و این قوه را در گفتار و رفتارشان پرورش دهد.

ص: ۹۴

۱- وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۸۳.

۲- علی بن حسام الدین متقی، کنز العمال، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۱۳ ه. ق، ج ۱۶، ص ۴۴۱.

۳- وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۸۳.

۳. کمک به دوست یابی

۳. کمک به دوست یابی

یکی از مسائل مهم دوره نوجوانی، مسئله دوستی و دوست یابی است. هر نوجوانی، دوست دارد افزون بر اعضای خانواده، با هم سن و سالان خود نیز ارتباط برقرار کند و با آنها رفت و آمد داشته باشد. این رفت و آمدها موجب انتقال ارزش ها و در نتیجه، تحول فرهنگ و اندیشه فرد می شود. از این رو، نوجوان، بخش مهمی از افکار و ویژگی های اخلاقی خود را از دوستان می آموزد و به شدت، تحت تأثیر گفتار و رفتار آنان قرار می گیرد. این امر از نظر علمی و تجربی نیز به اثبات رسیده است. (۱) نقش دوستان در تربیت انسان بسیار مؤثر و چشم گیر است، به گونه ای که گاه بر نقش والدین غلبه می کند. شاعر، درباره نقش هم نشین بر رفتار فرد این گونه سروده است:

پسر نوح با بدان بنشست

خاندان نبوتش گم شد (۲)

امیر مؤمنان علی علیه السلام درباره دوست یابی می فرماید:

وَمَنْ اشْتَبَهَ عَلَيْكُمْ أُمَّرُهُ وَلَمْ تَعْرِفُوا دِينَهُ فَانظُرُوا إِلَى خُلَطَائِهِ فَإِنْ كَانُوا أَهْلَ دِينِ اللَّهِ فَهُوَ عَلَى دِينِ اللَّهِ. (۳)

هر گاه وضعیت شخصی بر شما نامعلوم شد و دین و آیین او را نشناختید، به دوستانش بنگرید؛ اگر [دوستانش] اهل دین و آیین الهی اند، او نیز پیرو آیین خداست.

از آنجا که نوجوانان کم تجربه هستند و هنوز پیچ و خم زندگی را آن گونه که باید نمی شناسند، مناسب است از راهنمایی های دیگران، به ویژه مادر در زندگی به ویژه در دوست یابی استفاده کنند و مادر نیز باید بر رفتار فرزند کنترل داشته باشد و نگذارد با افراد فاسد و لاابالی رابطه دوستی برقرار

ص: ۹۵

۱- حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت علیهم السلام، ص ۱۷۵.

۲- حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت علیهم السلام، ص ۱۷۶.

۳- بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۱۹۷.

۴. عمل به دستوره‌های دینی

اشاره

۴. عمل به دستوره‌های دینی

یکی از عوامل مؤثر در شکل‌گیری نظام فکری و دینی کودک، امر و نهی‌های مادر و افراد دیگر است که به نوعی به او آموزش دینی می‌دهند. کودک، تمامی کارهایی را که مادر از او می‌خواهد، درست می‌پندارد و به آنها عمل می‌کند. در این زمینه مادران باید به نکات زیر توجه داشته باشند.

الف) درست بودن دستوره‌های مادر

الف) درست بودن دستوره‌های مادر

اگر آموزش‌های مادر به فرزند، در زمینه احکام و معارف دینی صحیح و آگاهانه باشد، بسیاری از مشکلات دینی وی رفع می‌شود، از این رو، لازم است مادر، نخست، آشنایی کاملی با احکام و مسائل دینی پیدا کند. سپس آنها را به درستی به فرزندش آموزش دهد. متأسفانه، بسیاری از مادران، آشنایی کافی با مسائل دینی ندارند و مطالب نادرستی را به فرزندانشان آموزش می‌دهند که با احکام دینی مخالف است. آموزش‌های غلط والدین در محیط خانه، موجب برداشت‌های نادرست فرزند از دین می‌شود که پی‌آمدهای بدی چون انحراف فکری فرزندانش را در پی خواهد داشت. گناه و کیفر این گونه آموزش‌های نادرست، بر عهده والدین است و در آخرت بازخواست خواهند شد. از این رو، به مادران سفارش می‌شود که پیش از ارائه و آموزش دستوره‌های دینی به فرزندانشان، خود، با معارف آشنا شوند و آنچه را رهبران دین در این زمینه بیان داشته‌اند، فراگیرند و سپس به فرزندانشان بیاموزند.

ب) هماهنگ بودن دستوره‌های مادر با دیگر مربیان

ب) هماهنگ بودن دستوره‌های مادر با دیگر مربیان

از دیگر عوامل مؤثر در تربیت دینی فرزند، هماهنگ بودن مربیان با یکدیگر به ویژه هماهنگی پدر و مادر در تربیت فرزندانشان است. اگر پدر، کاری را بد بداند و فرزند را از انجام دادن آن بازدارد، مادر نیز باید با نظر پدر هم عقیده باشد و نباید با وی مخالفت کند. حال اگر دستوره‌های والدین به فرزند، با یکدیگر هماهنگ نباشد و فرزند گفتارها و رفتارهای ضد و نقیضی از آنها بشنود، دچار سرگردانی می‌شود و نمی‌تواند راه درست را انتخاب کند. این گونه فرزندانش، همواره می‌کوشند تا هنگام انجام کار خطا، راه فراری برای خود جست‌وجو کنند. (۱) حال اگر والدین هماهنگ و هم فکر با

هم، بایدها و نبایدهای دینی را به فرزند آموزش دهند، فرزند تحت تأثیر فرمان‌های آنان، خود را به رعایت ارزش‌های دینی ملزم می‌داند. برای مثال، اگر پدر به حجاب دختر اهمیت دهد و وی را به رعایت آن امر کند و مادر نیز رعایت حجاب را به دختر گوشزد کند، بی‌شک، آن دختر، خود را موظف به رعایت پوشش اسلامی می‌داند. در مقابل، اگر پدر و معلم، فرد را به رعایت حجاب فراخوانند، ولی مادر اهل حجاب نباشد و دختر را به رعایت آن سفارش نکند، تأثیر چندانی بر حجاب دختر نخواهد داشت. بر همین اساس، مریبان کودک و نوجوان، اعم از والدین و معلمان باید به این امر مهم توجه کنند و در ارائه ارزش‌ها و معارف دینی به آنان، هماهنگ عمل کنند، وگرنه ممکن است نوجوان بر اثر اختلاف عملکرد مریبان، دچار تضاد در یادگیری گردد و به اضطراب و بی‌اعتمادی گرفتار شود. (۱) هرگونه دستور ناهماهنگ درباره ارزش‌های دینی، موجب تزلزل در باورها و نظام ارزشی فرزند می‌شود و در نتیجه، فرزند، قادر به تصمیم‌گیری و نشان دادن واکنش مناسب در برابر حوادث گوناگون نخواهد بود.

ج) قابل فهم بودن دستورهای مادر برای فرزند

ج) قابل فهم بودن دستورهای مادر برای فرزند

یکی از شرط‌های لازم برای تأثیر امر و نهی مادر در محیط خانه، قابل فهم بودن آن برای فرزند است. مادر باید با توجه به آمادگی ذهنی و ادراکی فرزند در سنین گوناگون، به وی امر و نهی کند. شیوه آموزشی پیامبران در تبلیغ دین به مردم این گونه بود که با هر کس به قدر استعداد و سطح درک و فهمش سخن می‌گفتند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره می‌فرماید: «ما گروه پیامبران مأمور شده ایم که با مردم به اندازه عقلشان سخن بگوییم.» (۲) این روش در سیره امامان معصوم علیهم السلام نیز وجود داشته و شیوه رفتار و گفتار آنان با توجه به سطح فکری و علمی افراد، متفاوت بوده است. برای مثال، امام صادق علیه السلام در زمینه روشن ساختن مسائل اعتقادی و اثبات صانع، برای کسی که اهل علم بود، از روش فلسفی بهره گرفت، ولی برای اثبات امامت و رهبری، برای فرد دیگری که سطح فکری

ص: ۹۷

۱- مسئولیت تربیت، ص ۱۱۹.

۲- اصول کافی، ج ۱، ص ۱۸.

پایین تری داشت، از مثال ساده چوپان و گله استفاده کرد.^(۱) این شیوه از نظر تربیتی، اهمیت فراوان دارد و بهره گیری مادران از این روش و توجه مریبان به آن ضروری است.

(د) هماهنگی گفتار و رفتار مادر

(د) هماهنگی گفتار و رفتار مادر

یکی دیگر از عوامل مؤثر در تربیت دینی فرزند، هماهنگی بودن علم و عمل مربی است؛ یعنی مربی به آنچه از نوجوان می خواهد و وی را به اجرای آن امر می کند، بیش از دیگران عمل کند. همراه بودن علم و عمل در محیط خانه؛ یعنی محیط شکل گیری منش ها و باورهای دینی و اخلاقی فرزند، اهمیت فراوانی دارد. مادر که نقش اساسی در تربیت، به ویژه تربیت دینی فرزند دارد، موظف است هرگاه کاری را از فرزند می خواهد، خود نیز به آن بها دهد و به آن عمل کند. مادر به عنوان الگوی تربیتی فرزند، خود، باید پاک، دین دار و عامل به فرمان های الهی باشد تا بتواند فرزندان پاک و صالحی تربیت کند، و گرنه چراغی که خاموش و بی نور است، نمی تواند به دیگران نور ببخشد.

درباره هماهنگی گفتار و رفتار و اهمیت دادن به عمل، روایت های فراوانی از معصومان علیهم السلام رسیده است. از جمله امام صادق علیه السلام فرمود: «كُونُوا دُعَاءَ لِلنَّاسِ بِغَيْرِ أَلْسِنَتِكُمْ؛ مردم را با اعمال و رفتار خود، به خوبی ها دعوت کنید»؛^(۲) یعنی آنچه را با زبان، خوب یا بد می دانید، در عمل نیز به آن توجه کنید.

از این روایت، درمی یابیم که مادر برای تربیت فرزند باید علم و عمل را با هم به کار گیرد تا فرزند با الهام از رفتار مادر، به وظایف دینی بهتر عمل کند.

(ه) انعطاف مادر در تربیت دینی

(ه) انعطاف مادر در تربیت دینی

مادر باید در تربیت دینی فرزند انعطاف داشته باشد و نباید در برابر اشتباهات یا تخلف های عملی فرزند به گونه ای رفتار کند که او را به کج بازی و عناد وادارد. این روحیه، عامل و سرآغاز بسیاری از رفتارهای نامناسب خواهد شد. در روایتی

ص: ۹۸

۱- شیوه های صحیح امر به معروف و نهی از منکر، قم، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۹، ص ۲۳۹.

۲- اصول کافی، ج ۲، ص ۷۸، باب الورع، ح ۱۴.

از امام علی علیه السلام آمده است: «الْأَفْرَاطُ فِي الْمَلَامَةِ تَشْبُ نِيرَانَ اللَّجَاجِ؛ زیاده روی در سرزنش، آتش لَج بازی را شعله ور می سازد.»^(۱) همچنین آن حضرت در کلام دیگری فرمود: «اللَّجَاجُ أَكْبَرُ الْأَشْيَاءِ مَضَرَّةً فِي الْعَاجِلِ وَالْأَجَلِ؛ زیان لجاجت، برای دنیا و آخرت انسان بیشتر از هر چیز است.»^(۲) بنابراین، مادر باید مراقب رفتار خود باشد تا مبادا موجب پیدایش روحیه لجاجت در فرزند گردد. در این صورت، پی آمد این کار پیش از همه، دامن گیر خود مادر خواهد شد؛ زیرا افزون بر روحیه لجاجت و سرپیچی از دستورها، به تدریج، روحیه انتقام جویی نیز در وجود کودک به وجود می آید. از این رو، مادر باید زمینه شکل گیری این رفتار ناپسند را از بین ببرد و نگذارد چنین بیماری درمان ناپذیری در وی ایجاد گردد.

ص: ۹۹

۱- تحف العقول، ص ۸۰.

۲- عبدالواحد تمیمی آمدی، غرر الحکم و دررالکم، مصر، بی نا، ۱۳۳۱ ه. ق، ص ۱۲۶.

فصل ششم: نقش مادر در تربیت دینی جوان (هفت سال سوم)

اشاره

فصل ششم: نقش مادر در تربیت دینی جوان (هفت سال سوم)

ص: ۱۰۰

دوره جوانی، دوره پرشور و نشاطی است و فرد در این مرحله از زندگی، احساسات متفاوتی از خود بروز می دهد؛ گاه با تسدی و گاه با سردی و بی تفاوتی با مسائل زندگی برخورد می کند. استعدادهای گوناگونی که به طور طبیعی در وجود انسان نهفته است، در دوران جوانی به فعلیت می رسد و چرخ های زندگی را به حرکت درمی آورد. (۱) با توجه به تمایلات و گرایش های جوان، این دوران فرصت مناسبی برای تربیت دینی و پرورش روحیه دین باوری در اوست. از این رو، جوان به هدایت و راهنمایی اطرافیان به ویژه مادر نیاز دارد تا در انتخاب راه صحیح او را یاری دهند.

همان گونه که مادر در دوران کودکی و نوجوانی، در تربیت، هدایت و راهنمایی فرزند نقش دارد، در دوران جوانی نیز این نقش همچنان برقرار است. رابطه مادر و فرزند چنان عمیق و ناگسستنی است که حتی تا سنین پیری نیز ماندگار خواهد بود و گذر زمان، خللی بر آن وارد نمی کند. چه بسا مردان بزرگی که در برابر مادر زانو می زنند و به دستورهای مادر گوش می دهند و خواسته هایش را تمام و کمال اجرا می کنند. از این رو، لازم است در این فصل، به نقش مادر در تربیت دینی فرزند در هفت سال سوم؛ یعنی دوره جوانی بپردازیم و اثرگذاری او را در این دوره از زندگی فرزند بررسی کنیم. از جمله نقش های مادر در دوره جوانی عبارتند از:

۱. حفظ پیوند عاطفی میان مادر و فرزند

۱. حفظ پیوند عاطفی میان مادر و فرزند

رابطه مادر و فرزند، رابطه ای است عمیق و ناگسستنی، به گونه ای که فراز و نشیب های زندگی نمی تواند چندان اثری بر آن بگذارد و آن را تضعیف کند. شاید هیچ پیوندی در دنیا به اندازه پیوند مادر و فرزندی محکم و استوار نباشد. با این حال، ممکن است رابطه مادر و فرزند نسبت به دوران های مختلف زندگی، شدت و ضعف یابد و در برخی دوره ها این رابطه، عاطفی تر از دیگر دوره ها باشد. بی تردید، تعلق خاطر و احساس عاطفی مادر به کودک خود، بیش از علاقه مندی وی به فرزندی است که در دوران نوجوانی یا جوانی به سر می برد. با این حال، این پیوند هیچ گاه بریده

ص: ۱۰۱

نمی شود، بلکه در هر شرایط و سنی به قوت خود باقی است.

با توجه به آنچه گفته شد، لازم است مادران به این مسئله توجه کنند و جوانان نیز خود را از مهر مادری محروم نسازند. مادر باید مانند دوره های گذشته به فرزند لطف و توجه داشته باشد؛ با این تفاوت که در دوره کودکی، با نوازش و ابراز عواطف و احساسات، فرزند را مورد دل جویی و محبت قرار می داد و در دوران جوانی با راهنمایی و مشورت و کمک در تصمیم گیری ها و انجام کارها او را یاری می رساند.

۲. مشورت با جوان

۲. مشورت با جوان

یکی از نیازهای جوان، نیاز به مشورت و راهنمایی است. ممکن است جوان نتواند در پیچ و خم زندگی، راه درست را برگزیند. در قرآن کریم نیز دستورهای درباره مشاوره و راهنمایی آمده است که جوانان را بیشتر به این کار تشویق می کند. در آیه ای از قرآن می خوانیم خداوند خطاب به پیامبر می فرماید: «و شاورهم فی الامر؛ با آنان (اصحاب) در کاری مانند جنگ مشورت کن.» (آل عمران: ۱۵۹) همچنین در آیه ای دیگر به عنوان یک قانون کلی می فرماید: «وَأْمُرْهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ؛ و آنها (نمازگزاران) کارشان با مشورت میان خودشان باشد.» (شورا: ۳۸) در روایات معصومین علیهم السلام نیز به مشاوره بسیار تأکید شده است. امام رضا علیه السلام می فرماید:

إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ كَانَ يَسْتَشِيرُ أَصْحَابَهُ ثُمَّ يَغْزِمُ عَلَى مَا يُرِيدُ. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله پیوسته در کارها از اصحابش مشورت خواهی می کرد. سپس بر اجرای خواسته اش تصمیم می گرفت.

امیر مؤمنان علی علیه السلام نیز درباره اهمیت مشاوره می فرماید: «الْأَسْتِشَارَةُ عَيْنُ الْهِدَايَةِ؛ مشورت خواهی، همان هدایت است.» (۲) اگر کسی در تصمیم های مهم زندگی، با دوستان و بزرگان

ص: ۱۰۲

۱- وسائل الشیعه، ج ۸، ابواب احکام العشره، باب ۲۴، ح ۱، ص ۴۲۸.

۲- وسائل الشیعه، ج ۱۲، باب استحباب مشاوره اصحاب الرأی، ح ۱۵۵۸۸، ص ۴۰، به نقل از: سی دی ۵/۲ نور.

مشورت کند، در دنیا و آخرت سعادت مند خواهد شد، چنان که امام علی علیه السلام فرمود: «أَلْمُسْتَشِيرُ عَلَى طَرْفِ النَّجَاحِ؛ مشورت کننده در طریق رستگاری است» (۱).

با توجه به آیات قرآن و روایت های معصومان علیهم السلام، انسان باید همیشه در امور زندگی با صاحبان اندیشه و تجربه مشورت کند و از دانش و تجربه های آنان بهره جوید. جوان، بیش از دیگران به مشاوره نیازمند است. از این رو، بایسته است جوانان پیش از تصمیم گیری، با پدر و مادر و دیگر بزرگ ترها مشورت و هم فکری کنند، به ویژه مادر را هم راز و خیرخواه خود بدانند و از او در تصمیم گیری ها و سود و زیان آن نظر بخواهند. مادران نیز باید در این امر جوانان خود را یاری رسانند و در هر شرایطی آنها را راهنمایی کنند.

۳. شناسایی همسر مناسب برای جوان

۳. شناسایی همسر مناسب برای جوان

از نقش های مهم مادر، شناسایی و انتخاب همسر مناسب برای جوان است. مادر در این امر از هر کس دیگری شایسته تر است؛ زیرا با تجربه و مهارتی که مادران در این زمینه دارند، می توانند همسر خوبی برای فرزندانشان انتخاب و به آنها معرفی کنند. همچنین وظیفه مادر اقتضا می کند پیش از همه به امر خواستگاری و انتخاب همسر برای فرزندش اقدام کند و با مشورت وی، فرد مناسبی را برگزیند. افزون بر این، معمولاً فرزند به مادرش بیش از دیگران اعتماد دارد و او را تنها فردی می داند که اسرارش را حفظ و برای خیر و سعادت او گام برمی دارد. عرف جامعه نیز این امر را تأیید می کند، چنان که در میان اقوام و نزدیکان دیده می شود، در ازدواج فرزند اعم از دختر و پسر، نخست مادر پیش قدم است و اگر کسی به خواستگاری دختر بیاید، نخست با مادر در میان می گذارد. همچنین اگر بخواهد برای پسرش زن بگیرد، به جست و جوی فرد مناسبی می پردازد.

به هر حال، مادر در شناسایی و انتخاب همسر برای فرزند نقش مؤثری دارد و از هر جهت برای این کار مناسب است. حال اگر مادر به این امر بی توجه باشد، ممکن است آینده بدی در انتظار فرزندش باشد که هرگز نتواند آن را جبران کند. پیامبر خدا در این باره می فرماید: «آمَرُوا النِّسَاءَ فِي

ص: ۱۰۳

بِنَاتِهِنَّ؛ با زنان خود در امور مربوط به دخترانشان مشورت کنید.»^(۱) روشن است که مهم ترین امر مربوط به دختران، مسئله ازدواجشان است که باید در این باره نیز با مادران مشورت شود. این امر، اختصاص به دختر ندارد و امور پسران، به ویژه ازدواج آنان را نیز شامل می شود. از این رو، به مادران سفارش شده است در شناسایی و انتخاب همسر مناسب و شایسته برای فرزندانسان، اعم از دختر و پسر نقش خود را به خوبی ایفا کنند.

۴. تقویت دین باوری جوان

۴. تقویت دین باوری جوان

دوره جوانی، دوره رشد استعدادها و توانایی های انسان است و تمام توانایی های او در این دوره به کمال می رسد. از نظر جسمی، اندام جوان رشد می کند؛ نیروی عقل و خردش شکوفا می شود؛ قدرت تجزیه و تحلیل در وی افزایش می یابد و به طور کلی، همه جنبه های جسمی و روحی جوان به رشد و بالندگی می رسد. با توجه به این ویژگی ها، زمینه رشد و ترقی جسمی و روحی انسان در دوره جوانی، بیش از دیگر دوره ها فراهم است و باید از این فرصت به منظور تربیت دینی و اعتقادی جوان بهره برد. امیرمؤمنان علی علیه السلام به امام حسن علیه السلام فرمود: «بَادِرْتُكَ بِالْأَدَبِ قَبْلَ أَنْ يَقْسُوَ قَلْبُكَ؛ به تربیت تو مبادرت کردم، پیش از آنکه قلبت دچار تاریکی و قساوت گردد.»^(۲) امام علی علیه السلام به همه مریبان گوشزد می کند که باید پیش از آلوده شدن جوان به نافرمانی های دینی به یاری آنان پرداخت. مادر، بیش از هر کس دیگری می تواند در امر هدایت گری جوان نقش داشته باشد و وی را راهنمایی کند.

ص: ۱۰۴

۱- نهج الفصاحه، مترجم: ابوالقاسم پاینده، انتشارات بدرقه جاویدان، تهران، چ ۶، ۱۳۸۵، ص ۲.

۲- نهج البلاغه، نامه ۳۱.

فصل هفتم: نقش ویژه مادر در تربیت دینی دختر

اشاره

فصل هفتم: نقش ویژه مادر در تربیت دینی دختر

ص: ۱۰۵

مادر در تربیت همه فرزندان، اعم از دختر و پسر نقش اساسی دارد و همان گونه که گفته شد، در ایجاد و تحکیم روحیه دین باوری و سازگاری آنها با جامعه و نیز تقویت رفتارهای مثبت آنان تأثیر فراوان دارد. با وجود این، نقش مادر در پرورش حس دینی و مذهبی دختر، بیشتر از پسر است؛ زیرا مادر با دختر، وجوه اشتراک فراوانی دارد که موجب اثرپذیری بیشتر دختر می شود. اشتراک در جنسیت، از مهم ترین وجوه اشتراک است که زمینه پیدایش بسیاری از نقش های مشترک مادر و دختر را فراهم می سازد. عواطف و احساسات مشابه مادر و دختر که از سرشت زنانگی آنان سرچشمه می گیرد، بستر مناسبی برای پرورش روحیه دین باوری در دختر، به کمک مادر خواهد بود. در اینجا لازم است به برخی از نقش های ویژه تربیتی مادر نسبت به دختران اشاره کنیم. برخی از این نقش ها عبارتند از:

۱. احساسات دختر

۱. احساسات دختر

همان گونه که زن از نظر جسمی از مرد، لطیف تر و ظریف تر است، از نظر روحی و روانی نیز عاطفی تر و احساسی تر است. شاید عاطفی بودن زنان با جنبه فیزیولوژیکی آنان بی ارتباط نباشد؛ زیرا ساختار وجودی زن این گونه شکل گرفته است. ساختمان درونی و دستگاه مغز و اعصاب زن به گونه ای است که برای مهرورزی و جلب محبت دیگران آمادگی بیشتری دارد. (۱) اسلام نیز این ویژگی زنان را تأیید و به آن توجه کرده است، چنان که امام رضا علیه السلام به نقل از رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید: «خداوند تبارک و تعالی بر زنان، مهربان تر از مردان است.» (۲) بر این اساس، رسول خدا صلی الله علیه و آله به پدران و مادران سفارش می کند: «هرگاه وارد بازار شدید و هدیه ای برای اهل خانه خریدید و خواستید

ص: ۱۰۶

۱- علی قائمی، سازندگی و تربیت دختران، تهران، انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۷۶، ص ۲۸۱.

۲- وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۰۴.

آن را میان اعضای خانواده تقسیم کنید، نخست به دختران بدهید.»^(۱) از این رو، بر همه اولیا و مربیان لازم است به این مسئله توجه کنند و نیازهای عاطفی دختران را به شیوه درست و از راه های صحیح برآورده سازند. مادر در این امر نیز نقش بسیار مهمی دارد و می تواند با مهر و محبت مادری نیازهای عاطفی دختر را تأمین کند تا وی در محیط خانه، احساس کمبود عاطفی نکند. اگر مادر با بی مهری و بی توجهی با دختر رفتار کند، بی تردید، برای ارضای نیازهای عاطفی خود به مکان ها و افراد دیگری روی می آورد که پی آمد جبران ناپذیری خواهد داشت. همان گونه که می دانید، علت اصلی فرار دختران، بی توجهی پدر و مادر به عواطف آنهاست. مادران باید با محبت کردن به دختران، از بروز این گونه رفتارهای نامناسب و ضداخلاقی در آنها جلوگیری کنند و با عطف و مهربانی هر چه بیشتر، دل آنان را به دست آورند و ارزش های دینی را در قلب و روحشان مستقر سازند.

۲. عفت و پاک دامنی دختر

۲. عفت و پاک دامنی دختر

عفت در لغت به معنای خودداری از کار زشت، پرهیزکاری، درست کاری و طهارت^(۲) و در اصطلاح علم اخلاق به مفهوم پرده پوشی و دوری از کار زشت آمده است که خود مصداق های گوناگونی دارد. مهم ترین مصداق عفت، کنترل شهوت و غرایز جنسی است. این مسئله در مورد زنان و دختران از اهمیت اجتماعی بسیار بالایی برخوردار است و آنان به مراتب بیش از مردان باید مراقب عفاف و پاک دامنی خود باشند.

یکی از مصداق مهم عفت و پاک دامنی دختران، حفظ حجاب و رعایت شئون اسلامی در برخورد با نامحرمان است. مادران مؤمن و متدین در این زمینه نقشی کارساز دارند. به گونه ای که می توان گفت عفت و پاک دامنی دختران و رعایت حریم اسلامی از سوی آنان، پی آمد دین مداری و عفت مادران است.

از سوی دیگر حجاب موجب تقویت عفت و مصونیت زنان از آلودگی های فردی و اجتماعی می شود. از این رو، رابطه ای دوسویه میان عفت و حجاب برقرار است.

ص: ۱۰۷

۱- وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۲۷.

۲- فرهنگ معاصر، واژه «عفت».

رعایت عفت و پاک دامنی، برای زنان و دختران اهمیتی ویژه دارد، چنان که پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله فرمود: «خَيْرُ نِسَائِكُمُ الْعَفِيفَةُ؛ بهترین زنان شما، زنان عقیف و پاک دامن هستند.»^(۱) زنان و دختران به دلیل احساسات و عواطفی که دارند، آسیب پذیرتر از پسرانند و اگر عفت را رعایت نکنند و به خودنمایی پردازند، فضای اجتماع را به سرعت آلوده خواهند کرد. مادر باید هم خود عامل به عفت و هم مبلغ آن باشد؛ یعنی اینکه خود با عفت و حیا زندگی کند و ارزش پاک دامنی و حیا را به دخترش نیز بیاموزد.

۳. احترام ویژه به دختر

۳. احترام ویژه به دختر

مادر در احترام گذاشتن به دختر از هر کسی سزاوارتر است؛ زیرا او هم از نظر عاطفی و روانی، عواطف و احساسات دختر را به خوبی درک می کند و هم درباره ویژگی های او شناخت کاملی دارد. رفتار محبت آمیز و همراه با احترام مادر، در شکوفایی شخصیت دختر بسیار مؤثر است و موجب می شود وی وقار و شخصیت خود را حفظ کند. به عکس، رفتار تحقیر آمیز و همراه با اهانت مانند بددهانی، دشنام، استهزا، عیب جویی و مانند آن سبب می شود دختر ضعیف و بی شخصیت بار بیاید. بنابراین، همه اطرافیان دختر به ویژه مادر، باید احترام او را حفظ و از هرگونه بی احترامی به وی پرهیز کنند.

۴. آموزش احکام ویژه به دختر

۴. آموزش احکام ویژه به دختر

مادر می تواند مسائل و احکام دینی مورد نیاز دخترش را به وی آموزش دهد. از هرگونه سخت گیری در این زمینه پرهیز کند و از روش تعامل و تشویق و ترغیب بهره گیرند.^(۲)

احکام مشترک دینی میان مادر و دختر فراوان است، مانند احکام مربوط به عادت ماهیانه، زایمان و زناشویی که مادر باید آنها را به دختر آموزش دهد. از این رو، به مادران سفارش می شود که مسائل مورد نیاز دختران را از سال های نخست زندگی به آنها بیاموزند و آنها را از جوانی با امور

ص: ۱۰۸

۱- وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۱۵.

۲- نقش مادر در تربیت فرزند، ص ۱۹۱.

زندگی آشنا سازند. دختر زودتر از پسر به سن تکلیف می رسد. از این رو، به آموزش های ویژه ای نیاز دارد. احکام عملی ویژه زنان و دختران، را باید پیش از ابتلای به آن به دختران آموزش داد تا هنگام روبه رو شدن با آن مسائل، از نظر شرعی و روانی مشکلی برایشان پیش نیاید. بسیاری از دختران بر اثر بی خبری و ناآگاهی از عادت ماهیانه و تحولات روحی _ روانی ناشی از آن، هنگام ابتلا بدان دچار اضطراب و پریشانی روانی و گرفتار عوارضی چون بیماری خواهند شد که این مشکل، با تربیت و آموزش به موقع وظایف دینی به راحتی قابل پیش گیری خواهد بود. بنابراین، دختران به دلیل ویژگی های فردی و اجتماعی خاص نیاز به تربیت و آموزش های ویژه ای دارند و باید به این ویژگی ها و نیازهای جسمی و روحی، در اجرای فرآیند تربیت توجه شود.

۵. نقش آموزی به دختر

۵. نقش آموزی به دختر

زن به عنوان رکن مهم جامعه می تواند نقش های گوناگونی در زندگی ایفا کند. شاید نقش شوهرداری از همه مهم تر باشد؛ زیرا در صورت ایفای این نقش است که فرصت دیگر نقش ها مانند نقش مادری، خانه داری، تربیتی و مانند آن فراهم می گردد. زن نخست باید ازدواج کند و تشکیل خانواده دهد تا به عنوان عنصر اثرگذار، نقش خانه داری و سپس مادری و تربیتی را ایفا کند.

مادر می تواند این نقش ها را به دختر منتقل سازد و دختر، شیوه زندگی و چگونگی برخورد با دیگران را از مادر می آموزد. اگر مادر در برابر دختر، همسرش را احترام کند و به حقوق او احترام بگذارد، دختر نیز همان گونه با شوهر آینده اش رفتار خواهد کرد. تجربه نشان می دهد که دختران موفق در زمینه شوهرداری، الگوهای خوبی چون مادران خود داشته اند و خلق و خوی نیک و همسرداری نیکو را از مادرشان آموخته اند. از این رو، به مادران سفارش می شود که وظایف و مسئولیت های زنانه را به دخترانشان بیاموزند و آنها را به اخلاق نیکو و رفتارهای شایسته بیارایند.

فصل هشتم: همراه با برنامه سازان

اشاره

فصل هشتم: همراه با برنامه سازان

ص: ۱۱۰

تردیدی نیست که رسانه‌ها به ویژه رادیو و تلویزیون مهم‌ترین دستگاه خبری و اطلاع‌رسانی در جهان امروز هستند.

امروزه نقش صدا و سیما در خبررسانی خلاصه نمی‌شود، بلکه بسیار فراتر از آن به تمام شئون زندگی انسان راه پیدا کرده است. روابط اجتماعی، اوضاع فرهنگی، امور سیاسی و باورهای دینی و ارزشی همه به نوعی تحت تأثیر تبلیغات و برنامه‌های رادیو و تلویزیون قرار می‌گیرند. از این رو، رسانه یکی از عوامل مهم تربیتی به شمار می‌آید و در معرفی الگو و تعیین خط مشی جامعه، تأثیر چشم‌گیری دارد. به همین دلیل، پژوهش‌های دینی و اسلامی مرتبط با کارهای رسانه‌ای برای الگودهی از طریق صدا و سیما بسیار مؤثر است. پژوهش حاضر درباره تربیت دینی فرزندان و تبیین نقش مادران در این زمینه، یکی از کارهایی است که در اختیار برنامه‌سازان گذاشته می‌شود تا بر اساس آن، برنامه‌هایی تهیه و پخش شود. در اینجا لازم است به برخی جنبه‌های کاربردی این تحقیق در صدا و سیما اشاره کنیم.

۱. پیشنهادهایی برای برنامه‌سازان

اشاره

۱. پیشنهادهایی برای برنامه‌سازان

زیر فصل‌ها

الف) لزوم تبیین نقش مادر

ب) پرورش حس مسئولیت‌پذیری مادران در برابر فرزندان

ج) تحکیم روابط مادران و فرزندان

د) تشویق فرزندان به پیروی از مادران

ه) پرهیز از ترسیم الگوهای در رسانه

الف) لزوم تبیین نقش مادر

الف) لزوم تبیین نقش مادر

به نظر می‌رسد نخستین وظیفه رسانه نسبت به مادران و فرزندان، تبیین نقش مادر در تربیت دینی فرزند است. رسانه باید این مسئله را به تصویر بکشد که چگونه یک مادر مؤمن و متدین می‌تواند فرزند مؤدب و باتربیتی را پرورش دهد. نکته‌های اساسی و مهمی که در زمینه پیوند مادر و فرزند وجود دارد، باید به تصویر کشیده و نمایش داده شود. رسانه می‌تواند نقش مادر را در رشد و پرورش اعتقادی و اخلاقی فرزند نشان دهد. نمایش زندگی بزرگان دین، مانند به تصویر کشیدن دوره کودکی، نوجوانی و جوانی حضرت امام خمینی قدس سره و رفتار مادر با ایشان و چگونگی امر و نهی و دستورهایی که مادر

به آن حضرت می داد و پیروی امام از راه کارهای تربیتی مادر، اگر به شکل فیلم و سریال به مردم عرضه شود، بی شک، آثار مثبتی در جامعه خواهد گذاشت.

همان گونه که پیش از این بیان شد، مادر، نقش های گوناگونی در خانه و جامعه دارد که درباره هر دو زمینه می توان برنامه ساخت و نقش آفرینی های مادر را در خانه و جامعه به تصویر کشید. نقش

ص: ۱۱۱

مادری، خانه داری، شوهرداری و تربیت فرزندان از جمله نقش های زن است که باید درباره آن، تحقیق های اساسی صورت گیرد و در قالب برنامه های تلویزیونی به مردم ارائه گردد. اگر به جنبه های گوناگون نقش مادر در خانه و جامعه پرداخته شود، به یقین، برای مردم به ویژه خانواده ها سودمند و سازنده خواهد بود.

(ب) پرورش حس مسئولیت پذیری مادران در برابر فرزندان

(ب) پرورش حس مسئولیت پذیری مادران در برابر فرزندان

یکی از مشکلات جوامع امروزی، بی مسئولیتی مادران در برابر تربیت فرزندان است. بسیاری از زنان جوان، در مرحله نخست حاضر به مادر شدن نیستند و اگر تن به چنین امری بدهند، به یک یا دو فرزند بسنده می کنند. البته این مسئله دلایل گوناگونی دارد که برخی نتیجه تبلیغات رسانه هاست و برخی دیگر به شرایط زندگی امروزی مربوط می شود.

امروزه زنان به دلیل کار بیرون از خانه، فرصت نشستن در خانه و پرورش فرزند را ندارند. حتی بسیاری از زنان امروزی، حال و حوصله رسیدگی به کودک و فراهم ساختن زمینه رشد جسمی و روحی او را ندارند. به هر حال، بی میلی زنان به فرزنددار شدن که نتیجه رفاه طلبی و تجمل گرایی آنان است، زمینه بی علاقگی و بی مسئولیتی در تربیت فرزندان را در آنان به وجود می آورد. از این رو، صدا و سیما وظیفه دارد حس مسئولیت پذیری مادران در برابر تربیت فرزندان را تقویت کند و تا آنجا که ممکن است، آنها را به احساس وظیفه و مسئولیت پذیری در برابر کودکان تشویق کند.

راه تقویت حس مسئولیت پذیری مادران نسبت به تربیت فرزندان، آشناسازی آنان با آثار و نتایجی است که آنها می توانند بر وجود فرزند بگذارند. این امر مایه دل گرمی آنان می شود. وجود فرزند، منشأ آثار و برکات زیادی است که برخی در دنیا و برخی دیگر در آخرت نصیب والدین می گردد. در دنیا با تولد فرزند، کانون خانواده گرم و پیوند زناشویی، محکم تر و قوی تر می گردد و در آخرت نیز پاداش های بزرگی که برای تربیت فرزند صالح به پدر و مادر وعده داده شده است، به آنها داده می شود. بسیاری از پدران و مادران بر اثر دعاهای فرزندان شایسته شان، پس از مرگ آمرزیده می شوند. امام صادق علیه السلام در این باره می فرماید: «مِیراثُ اللَّهِ مِنْ عَیْدِهِ الْمُؤْمِنِ وَلِکُلِّ صَالِحٍ یَسْتَعْفِرُهُ؛ میراث خداوند برای بنده مؤمنش، فرزند صالحی است که برایش طلب استغفار

کند.»^(۱) فرزند صالح، در حقیقت، میراثی است که از سوی خداوند به انسان می رسد و در حیات و ممات برای او طلب آموزش می کند. بنابراین، مادران باید از وجود فرزند استقبال کنند و با عشق و علاقه پذیرای او باشند و نسبت به تربیت وی احساس مسئولیت کنند و زمینه های رشد جسمی و روحی وی را فراهم آورند. صدا و سیما می تواند این انگیزه را به خوبی در وجود زنان و دختران جوان ایجاد و تقویت کند.

ج) تحکیم روابط مادران و فرزندان

ج) تحکیم روابط مادران و فرزندان

هر چند رابطه مادر و فرزند، به خودی خود مستحکم است و اگر عوامل بیرونی موجب تضعیف آن نشود، دوام و بقا خواهد داشت، ولی شرایط زندگی امروزی به گونه ای است که بیشتر فرزندان اهمیت چندانی به این رابطه نمی دهند و مقام مادر را آن گونه که شایسته است، ارج نمی نهند. از این رو، مسئولان و سیاست گذاران صدا و سیما باید در این زمینه سرمایه گذاری کنند و با برنامه های خود روابط اجتماعی و خانوادگی افراد جامعه به ویژه رابطه مادر و فرزند را تقویت سازند. رابطه فرزند و مادر، اغلب از ناحیه مادر پایدار است و مادر با آن مهر و محبت درونی که به فرزند دارد، فقط خیر و صلاح او را می خواهد. با وجود این، بسیاری از فرزندان جوان این احساس عاطفی را نسبت به مادر ندارند و بر اثر شرایط محیطی و فرهنگی، تلاش ها و زحمت های مادر را فراموش می کنند و برای او ارزش قائل نیستند. صدا و سیما می تواند با تهیه فیلم های مفید در این باره به تحکیم پیوند مادر و فرزند پردازد.

تبیین مقام مادر با کمک گرفتن از آیات و روایات و سیره معصومان علیهم السلام درباره ارج نهادن به مقام مادر، روحیه مادر دوستی را در فرزند پرورش می دهد. خداوند در قرآن، نیکی به پدر و مادر را در کنار مسئله عبادت خویش بیان کرده است که این امر عظمت جایگاه مادر را می رساند. در این آیه می خوانیم: «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا؛ پروردگارت فرمان داده است که جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید.» (اسراء: ۲۳)

همان گونه که عبادت خداوند لازم است و باید پروردگار یگانه را پرستش کرد، باید به والدین

ص: ۱۱۳

نیز نیکی کرد و در گفتار و رفتار به ایشان احترام گذاشت و به آنها خدمت کرد. ترسیم محتوای این آیات به شکل فیلم و سریال نمایشی در جلب نظر فرزندان به مقام مادر سودمند خواهد بود.

(د) تشویق فرزندان به پیروی از مادران

(د) تشویق فرزندان به پیروی از مادران

از دیگر کارهایی که می توان در تقویت ارتباط مادر و فرزند انجام داد، تشویق فرزندان به پیروی از مادران است. مادران در حقیقت، الگوی فرزندان هستند و فرزند از مادر بیشترین الگو را می پذیرد. هرچند حس الگوپذیری فرزند از مادر، در دوران کودکی بسیار قوی است، ولی این الگوپذیری با افزایش سن کاهش می یابد. فرزند در دوره نوجوانی، هم زمان با الگوپذیری از مادر، از هم سالان و دوستان نیز الگو می گیرد. حتی ممکن است نوجوان از هم سالان و دوستان خود بیشتر از مادر اثر بپذیرد؛ زیرا الگوپذیری نوجوانان از هم دیگر، به دلیل هم سن و سال بودن آنان و اشتراکشان در عواطف و احساسات، قوی و عوامل مخالف آن ضعیف است. از این رو، تقویت روحیه الگوپذیری فرزند از مادر لازم و ضروری است.

تشویق فرزند به پیروی از مادر و الگو گرفتن از رفتار وی، به روش های گوناگونی اجرا می گردد و شاید یکی از مؤثرترین روش ها، اشاره به آثار همراهی فرزند با مادر باشد. بدین معنا که نتایج مثبت هدایت های مادر و تأثیر سودمند دعاهايش در زندگی فرزند و نقش مادر در رسیدن فرد به موفقیت را به وی گوشزد کنیم. خداوند در قرآن کریم درباره اطاعت فرزند از پدر و مادر می فرماید: «وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ؛ و بال های فروتنی خویش را از محبت و لطف، در برابر آنان فرود آر.» (اسراء: ۲۴)؛ یعنی در رفتار، کاملاً مطیع پدر و مادر باش و در برابر آنان فروتنی کن و از دستورهای ایشان پیروی کن. همچنین، خداوند در مقام گفتار نیز فرموده است: «لَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌّ؛ بر آنها فریاد مزن.» (اسراء: ۲۳) بنابراین، فرزند در گفتار و رفتار باید از والدین، به ویژه مادر پیروی کند. صدا و سیما بهتر از هر نهاد دیگری می تواند این ارزش را در جامعه نهادینه سازد.

(ه) پرهیز از ترسیم الگوهای در رسانه

(ه) پرهیز از ترسیم الگوهای در رسانه

همان گونه که معرفی الگوهای خوب، آثار مثبتی در اجتماع دارد، پخش الگوهای بد از رسانه نیز بر انسان آثار منفی می گذارد. انسان به همان اندازه که تحت تأثیر الگوهای مثبت قرار می گیرد، از

الگوهای منفی نیز اثر می‌پذیرد. شاید الگوهای منفی، به دلیل هماهنگی بودن با امیال و غرایز نفسانی، اثر بیشتری بر افراد بگذارند؛ زیرا انسان‌های تابع هوا و هوس در برابر عوامل انحرافی، چندان استقامتی از خود نشان نمی‌دهند. از این رو، به سوی الگوهای ضدارزشی گرایش پیدا می‌کنند و از آن الگوها پیروی می‌کنند. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز همواره از غلبه هوای نفس بر امتش احساس خطر می‌کرد.

بنابراین، نمایش الگوهای منفی و ضدارزشی از شبکه‌های سیما آثار نامطلوبی بر افکار نسل جوان دارد و باید از پخش آن پرهیز کرد. همچنین فیلم‌ها و برنامه‌هایی که چندان تناسبی با فرهنگ اسلامی ندارد و قوانین دینی و اخلاقی در آنها رعایت نمی‌شود، نباید برای نسل جوان نمایش داده شود؛ چون بدآموزی این گونه فیلم‌ها، بیش از جنبه‌های مثبت آن است. بنابراین، به مسئولان و مدیران و برنامه‌ریزان صدا و سیما سفارش می‌شود تا جایی که ممکن است از پخش سریال‌های ضد ارزشی خودداری و به جای آنها از فیلم‌های داخلی استفاده کنند که متناسب با فرهنگ و آداب و رسوم جامعه هستند.

۲. نقد و ارزیابی برنامه‌های پخش شده

۲. نقد و ارزیابی برنامه‌های پخش شده

نقد و بررسی دقیق فیلم‌ها و سریال‌های پخش شده از سیمای جمهوری اسلامی، کار مشکلی است و در این نوشتار نمی‌گنجد، ولی از آنجا که پژوهش حاضر برای استفاده برنامه‌سازان رسانه تهیه و تدوین شده، باید گفت بسیاری از فیلم‌هایی که تا کنون از شبکه‌های سیما پخش شده، به ویژه سریال‌های خارجی که متناسب با فرهنگ بیگانه تولید شده است، چندان سنخیتی با ارزش‌های دینی و ملی ما ندارند و بار منفی آنها بیشتر از بار مثبتشان است. حتی برخی از سریال‌های داخلی نیز نکته‌های تربیتی لازم را در روابط خانوادگی و پیوند مادر و فرزندی رعایت نمی‌کنند. بیشتر فیلم‌ها و سریال‌ها با پرخاش‌گری و سرکشی‌های فرزند در برابر پدر و مادر شروع می‌شود و به همین صورت ادامه می‌یابد تا به طرد کلی او از ناحیه والدین می‌انجامد. برای نمونه، «مجموعه سریال نرگس» که از سیما پخش شد و بیننده بسیاری نیز داشت، از این نکته منفی تربیتی خالی نبود. ازدواج خیابانی بهروز و نسرین، سرکشی وی در برابر پدر، مخالفت مادر و پدر بهروز با ازدواج آنان از اموری بود که هیچ توجیه تربیتی نداشت. این الگوهای رفتاری در نسل جوان و روابطشان با پدر و مادر می‌تواند اثر منفی داشته باشد. شاید بسیاری از فرزندان با تماشای سریال نرگس به این وسوسه افتاده باشند که دوست خیابانی پیدا کنند و توجهی به پدر و مادر نداشته باشند. از این رو، باید کوشید تا حد امکان، از

مسائل ضد ارزشی و رفتارهایی که از نظر تربیتی بار منفی و بدآموزی دارند، در فیلم و سریال استفاده نشود و به جنبه های مثبت بیشتر توجه گردد.

۳. راه کارها

اشاره

۳. راه کارها

هیچ مشکلی نیست که راه حلی برای آن نباشد، بلکه هر مشکلی راه حلی متناسب با خود دارد. برنامه ریزان و مدیران پخش و تولید برنامه باید درباره رسانه ها و تهیه فیلم های ضد ارزشی یا دارای رفتارهای تربیتی نامطلوب، کارهای اساسی انجام دهند. در اینجا به برخی از راه کارهای سازنده اشاره می کنیم، به این امید که مورد توجه و استفاده مسئولان سازمان صدا و سیما قرار گیرد.

الف) خودداری از پخش فیلم های بدآموز و ضد تربیتی

الف) خودداری از پخش فیلم های بدآموز و ضد تربیتی

همان گونه که اشاره شد برای جلوگیری از آثار منفی و ضد تربیتی فیلم ها و سریال های نمایشی، نباید از داستان هایی که جنبه بدآموزی دارند یا از نظر تربیتی در بیننده اثر منفی می گذارند در شبکه های سیمای جمهوری اسلامی استفاده کرد. این گونه فیلم ها نه تنها در داخل کشور، بلکه در خارج از مرزهای جمهوری اسلامی نیز که به نوعی به این فیلم ها دسترسی دارند، آثار منفی برجای می گذارد. از این رو، به مسئولان سازمان صدا و سیما سفارش می شود که در پخش چنین فیلم هایی تجدیدنظر کنند. راه حل این کار تهیه کردن فیلم نامه نویس های متدین و آشنا با مسائل فرهنگی و تربیتی است؛ زیرا سریال ها و فیلم های بدآموز، محصول فیلم نامه ای است که بر اساس آن به ایفای نقش می پردازند.

ب) تهیه فیلم از داستان های قرآنی

ب) تهیه فیلم از داستان های قرآنی

یکی از راه کارهای عملی درباره اسلامی و ارزشی شدن فیلم ها، تولید سریال های کوتاه با استفاده از داستان های قرآنی است که باید به این امر توجه ویژه داشت. از بسیاری از قصه های قرآن درباره مادر و فرزند و روابط آنها می توان سریال ساخت و باید درباره استفاده از آنها فکر و برنامه ریزی کرد. قصه حضرت موسی علیه السلام و مادرش از داستان های جالب و خواندنی قرآن است که دست غیب الهی در آن نقش داشت و نوزاد را پس از رها کردن در رود نیل، دوباره به مادرش بازگرداند و در اختیار مادرش قرار داد. مهر مادر موسی علیه السلام به وی، از دیگر جاذبه های این داستان است که می تواند برای مادران و فرزندان بسیار آموزنده باشد. مهر و محبت آسیه به موسی علیه السلام نیز در پرورش او مؤثر بود و باید نقش وی در این قصه نمایان گردد.

داستان های قرآن با آن گیرایی و جذابیت معنوی که دارند، موضوع خوب و جالبی برای تولید فیلم است و ارزش صرف هزینه و وقت گذاری را دارد.

ج) تشکیل میزگرد و گفت و گوهای مستقیم با مادران و فرزندان

ج) تشکیل میزگرد و گفت و گوهای مستقیم با مادران و فرزندان

از دیگر راه کارهای ترسیم نقش مادران در تربیت دینی فرزندان، گفت و گوی مستقیم با مادران و فرزندان است. برای این کار باید افراد مناسبی را از پیش شناسایی و در میزگردها و گفت و گوها، انتخاب و نقش آنها را در تربیت فرزند، بررسی و برای مردم بیان کرد. در این گفت و گوها باید از مادر و فرزند دعوت شود و با حضور آنها و به طور مستقیم گفت و گو صورت گیرد. در این گونه برنامه ها می توان نخست، مادر و فرزند را به عنوان مادر و فرزند نمونه به مردم معرفی کرد و گوشه ای از روابط صمیمی آن دو را در ارتباط با موضوع نمایش داد. سپس پرسش هایی را درباره شیوه تربیت فرزند طرح کرد و درباره آن از مادر پاسخ خواست. البته باید کوشید در این میزگردها به نکات اصلی و مهم و روش های تربیت فرزند و نقش مادر در این تربیت بیشتر توجه گردد. همچنین می توان در این باره از فرزند نیز پرسش هایی کرد و انگیزه وی را در تکریم و احترام به مادر به مخاطبان منتقل ساخت. فرزند باید به انگیزه های دینی توجه کند و معیار فرمان برداری خویش از مادر را در این راستا تبیین کند. آنچه لازم است در این برنامه رعایت شود، دعوت از مادران و فرزندان مذهبی است، نه افراد غیرمذهبی که رفتار آنان بر مخاطبان آثار منفی خواهد داشت.

* قرآن کریم.

* نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، قم، مؤسسه امیرالمؤمنین، ۱۳۷۸.

۱. آذرنوش، آذرتاش، فرهنگ معاصر، تهران، نشر نی، چاپ دوم، ۱۳۸۱.

۲. آمدی، عبدالواحد، غرر الحکم و دررالکلم، مصر، بی نا، ۱۳۳۱، ه. ق.

۳. آملی، سید حیدر، تفسیر المحيط الاعظم، تصحیح: سید محسن تبریزی، تهران، وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی، بی تا.

۴. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، تحقیق و ضبط: عبدالسلام محمد هارون، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۴ ه. ق.

۵. ابوطالبی، مهدی، تربیت دینی، قم، مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله، ۱۳۸۳.

۶. احمدی، احمد، اصول و مبانی راهنمایی و مشاوره، تهران، سمت، ۱۳۸۰.

۷. _____، روان شناسی نوجوانان و جوانان، اصفهان، انتشارات مشعل، ۱۳۷۳.

۸. اردبیلی، یوسف، اصول و فنون راهنمایی و مشاوره، تهران، مؤسسه انتشارات بعثت، ۱۳۷۲.

۹. ارگانی بهبهانی حائری، محمود، تربیت فرزند در اسلام، بی جا، پیام مهدی، ۱۳۷۹.

۱۰. امین، سید محسن، اعیان الشیعه، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، بی تا.

۱۱. امینی، ابراهیم، انتخاب همسر، قم، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲.

۱۲. انتصاری، محمدناصر، بحران ها و درمان ها درباره بلوغ، قم، انتشارات گرگانی، بی تا.

۱۳. بنت الشاطی، آمنه مادر محمد، ترجمه: حسین اژدری آزاد، تهران، کتاب فروشی آتروپارت، بی تا.

۱۴. بهرامی احسان، هادی، اعتیاد و فرایند پیشگیری، تهران، سمت، ۱۳۸۳.

۱۵. پاک نژاد، سید رضا، اولین دانشگاه و آخرین پیامبر، تهران، بنیاد فرهنگی شهید پاک نژاد، ۱۳۶۵.

۱۶. پورعلی فرد، محمد مهدی، روش تربیت دینی نسل جوان و نوجوان، قم، انتشارات شاکر، ۱۳۷۹.

۱۷. پورکاظمی، لطف علی، سیگار، سکنه و سرطان، تهران، انتشارات ناهید، ۱۳۷۴.
۱۸. پیازه، ژان، زندگی و پرورش کودک، ترجمه: عنایت الله شکیباپور، تهران، انتشارات نیما، ۱۳۶۶.
۱۹. تاج لنگرودی، محمدمهدی، اخلاق حضرت فاطمه علیهاالسلام، بی جا، نشر ممتاز، ۱۳۷۵.
۲۰. ثابت، حافظ، تربیت اسلامی (کتاب چهارم)، مقاله «تربیت جنسی در نهج البلاغه»، قم، مرکز مطالعات تربیت اسلامی، ۱۳۷۹.
۲۱. جایگاه زن در اندیشه امام خمینی، مؤسسه نشر و آثار امام خمینی، ۱۳۷۴.
۲۲. جبران، مسعود، الرائد، ترجمه: رضا انزابی نژاد، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۶.
۲۳. جوادی آملی، عبدالله، انتظار بشر از دین، تحقیق: محمدرضا مصطفی پور، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۸۱.

۲۴. جهان گرد، یدالله، آموزش خانواده، انتشارات انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۷۳.
۲۵. حجتی، محمدباقر، اسلام و تعلیم و تربیت، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۰.
۲۶. حرانی، ابن شعبه، تحف العقول عن آل الرسول، تهران، مکتبه الصدوق، ۱۳۷۶ ه. ق.
۲۷. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ ه. ق.
۲۸. حسینی دشتی، مصطفی، معارف و معاریف، صدر، ۱۳۷۶.
۲۹. حسینی زاده، سیدعلی، سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت علیهم السلام، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۰.
۳۰. حسینی، علی اکبر، مباحثی چند پیرامون مبانی تعلیم و تربیت اسلامی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ پنجم، ۱۳۷۳.
۳۱. حسینی، مصطفی، معارف و معاریف، قم، صدر، چاپ دوم، ۱۳۶۷.
۳۲. حیات اجتماعی زن در تاریخ ایران، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی، ۱۳۶۹.
۳۳. خامنه ای، سیدعلی، تعلیم و تربیت از دیدگاه مقام معظم رهبری، به کوشش: امیرحسین بانکی پور فرد و احمد قماشچی، قم، مرکز تربیت اسلامی، ۱۳۸۰.
۳۴. دشتی، محمد، مسئولیت تربیت، قم، مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین، چاپ نهم، ۱۳۸۱.
۳۵. دلشاد تهرانی، مصطفی، سیره نبوی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۲.
۳۶. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، دانشگاه تهران، ۱۳۷۳.
۳۷. دهشیری، افضل السادات، نگرشی به تربیت اخلاقی از دیدگاه اسلام با تأکید بر دوره جوانی، بی جا، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۰.
۳۸. راغب، محمد، المفردات فی غرایب القرآن، تحقیق: عدنان داودی، دمشق، دارالقلم، ۱۴۱۶ ه. ق.
۳۹. زمخشری، محمود بن عمر، الکشاف، تصحیح: مصطفی حسین احمد، بیروت، دارالکتب العربی، ۱۴۰۶ ه. ق.
۴۰. سادات، محمدعلی، اخلاق اسلامی، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۷۲.
۴۱. سبحانی، جعفر، فروغ ابدیت، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۰.

۴۲. سید محمدی، یحیی، روان شناسی یادگیری، تهران، نشر روان، ۱۳۸۲.

۴۳. شاملو، سعید، آسیب شناسی روانی، تهران، شرکت سهامی چهر، ۱۳۶۴.

۴۴. شعاری نژاد، علی اکبر، روان شناسی رشد، تهران، انتشارات اطلاعات، ۱۳۷۲.

۴۵. شی گلبرت، مارگرت، بیوگرافی پیش از تولد، ترجمه: محمود بهزاد، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۴۷.

۴۶. شیوه های صحیح امر به معروف و نهی از منکر، قم، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۹.

۴۷. صدوق، محمد، من لایحضره الفقیه، بیروت، دارالاضواء، الطبعة الثانية، ۱۴۱۳ ه . ق.

۴۸. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان، ترجمه: محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، بی تا.

۴۹. _____، خلاصه تعالیم اسلام، به کوشش: داود الهامی، تهران، انتشارات کعبه، ۱۳۶۲.
۵۰. _____، شیعه در اسلام، تصحیح: محمدعلی کوشا، قم، دارالتفسیر، ۱۳۷۹.
۵۱. _____، مجموعه مقالات، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۱.
۵۲. _____، معنویت تشیع، قم، انتشارات تشیع، بی تا.
۵۳. عباسی مقدم، مصطفی، نقش الگوها در تبلیغ و تربیت، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱.
۵۴. عطاران، محمد، آرای مریبان بزرگ مسلمان، تهران، وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۱.
۵۵. فرجاد، محمدحسین و دیگران، اعتیاد، تهران، بی نا، ۱۳۷۴.
۵۶. فقیهی، علی نقی، اصول مشاوره و راهنمایی، قم، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۳.
۵۷. فلسفی، محمدتقی، گفتار فلسفی جوان، تهران، هیئت نشر معارف اسلامی، ۱۳۴۴.
۵۸. فیض کاشانی، ملامحسن، الطریق النجاه (راه نجات)، ترجمه: رضا حبیب زاده، تهران، پیام آزادی، بی تا.
۵۹. _____، محجه البیضاء، ترجمه: محمدرضا عطایی، آستان قدس رضوی، ۱۳۸۱.
۶۰. قائمی، علی، سازندگی و تربیت دختران، انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۷۶.
۶۱. _____، نقش مادر در تربیت، تهران، امیری، چاپ هشتم، ۱۳۷۱.
۶۲. قربانی، زین العابدین، اخلاق تعلیم و تربیت، قم، انصاریان، ۱۳۷۴.
۶۳. قزوینی، محمد کاظم، فاطمه من المهد الی اللحد، بیروت، دارالزهراء، ۱۴۱۵ ه. ق.
۶۴. قمی، شیخ عباس، سفینه البحار، تهران، دارالاسوه، چاپ دوم، ۱۴۱۶ ه. ق.
۶۵. _____، مفاتیح الجنان، ترجمه: موسوی دامغانی، قم، انتشارات روحانی، ۱۳۷۶.
۶۶. _____، منتهی الآمال، مشهد، انتشارات هاتف، ۱۳۸۱.
۶۷. کریمما، زهرا، پرورش دینی کودک، قم، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۲.
۶۸. کریمی نیا، محمدعلی، الگوهای تربیت اجتماعی، بی جا، پیام مهدی، ۱۳۷۷.

۶۹. کلینی، محمد، فروع کافی، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۱۳ هـ . ق.
۷۰. لوشه، تاکس، روان شناسی رنگ ها، ترجمه: لیلا مهر ادبی، تهران، انتشارات حسام، ۱۳۷۱.
۷۱. مجلسی، محمدباقر، حلیه المتقین، قم، انتشارات عصر ظهور، ۱۳۸۱.
۷۲. مجلسی، محمدتقی، روضه المتقین، قم، بنیاد فرهنگ اسلامی حاج محمدحسین کوشان پور، بی تا.
۷۳. مجله راه تربیت، مرکز جهانی علوم اسلامی، پاییز ۱۳۸۴.
۷۴. محدثی، جواد، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت علیهم السلام، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶.
۷۵. محمد بن اسماعیل، بخاری، صحیح بخاری، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۹ هـ . ق.
۷۶. محمدی ری شهری، محمد، منتخب میزان الحکمه، قم، دارالحدیث، ۱۳۸۱.
۷۷. _____، میزان الحکمه، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۹.
۷۸. مدن، یوسف، التریبه الجنسیه للاطفال و ابن لغین، بیروت، دارالمحجه البیضاء، ۱۴۱۶ هـ . ق.

۷۹. مسعود بن عیسی، مجموعه ورام، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۶ ه. ق.
۸۰. مصباح یزدی، محمدتقی، آموزش عقائد، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۳.
۸۱. _____، معرفت شناسی، قم، مؤسسه امام خمینی رحمه الله، ۱۳۷۷.
۸۲. مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، وزاره الثقافه و الارشاد الاسلامی، ۱۳۷۱.
۸۳. مصلح بن عبدالله، سعدی، گلستان، تهران، جلوه، ۱۳۷۳.
۸۴. مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران، صدرا، ۱۳۷۱.
۸۵. مظاهری، حسین، تربیت فرزند از نظر اسلام، قم، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۷.
۸۶. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۰.
۸۷. مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، قم، مدرسه علی بن ابی طالب علیه السلام، ۱۳۷۷.
۸۸. _____، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۳.
۸۹. _____، تفسیر نمونه، قم، مطبوعات هدف، ۱۳۷۴.
۹۰. میرعظیمی، جعفر، حقوق والدین، قم، کتاب خانه حضرت ابوالفضل، ۱۳۶۹.
۹۱. نراقی، ملااحمد، معراج السعاده، قم، انتشارات کشف الغطاء، ۱۳۸۲.
۹۲. هاشمی رفسنجانی، اکبر، تفسیر راهنما، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۲.

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه

اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

